John Lehmann

KENDİNE AİT BİR KADIN

VIRGINIA WOOLF



VIRGINIA WOOLF

25 Ağustos 1882'de Londra'da doğdu. Çocukluğundan başlayarak araştırmacı-yazar babası Sir Leslie Stephen ve sanatçı bir aileden gelen annesi Julia Duckworth'un çevresi nedeniyle dünya aydınlarının ileri gelenleriyle bir arada olma şansıyla büyüdü. Annesini küçük yaşta yitirmekle başlayan ve tüm yaşamını karartan depresyonları özellikle her kitabını bitirdiği dönemlerde yinelerdi. Bloomsbury grubunun önemli adlarından Virginia Woolf 1912'de evlendiği yazar Leonard Woolf'la 1917'de Hogarth Yayınevi'ni kurdu.

En önemli yapıtları: *Mrs. Dalloway* (1925), *Deniz Feneri* (1927), *Orlando* (1928), *Kendine Ait Bir Oda* (1929), *Dalgalar* (1931).

Bilinç akımı tekniğiyle olduğu kadar, feminizmin öncülüğünü yaptığı eserleriyle de dünya edebiyat tarihine damgasını vuran Virginia Woolf, "suların trajik çağrısına" kapılarak 28 Mart 1941'de Ouse Nehri'nde (Sussex) intihar etti.



JOHN LEHMANN

KENDİNE AİT BİR KADIN

(Anılar)

Çeviren: İpek Erkaya



ANI-BİYOGRAFİ: 3

Birinci Basım: Mayıs, 1995

Kendine Ait Bir Kadın

Yayın Yönetmeni: Buket Uzuner
Sanat Yönetmeni: Ömer Erduran

Ön kapak resmi: Ömer Erduran

ISBN 975-14-0493-2

Remzi Kitabevi A.Ş.
Selvili Mescit S. 3 34440 Cağaloğlu-İstanbul, 1995
Tlf: 511 6916 - 522 0583, Fax: 522 9055

KENDİNE AİT
BİR KADIN



Yeniden Başlamak adlı otobiyografisinde Leonard Woolf, Bloomsbury(*) kavramının kendi döneminde olduğu gibi şimdilerde de, genellikle suiistimal edilerek, daha çok düşsel nitelikli düşsel bir grup kişiye mal edildiğini yazmaktadır. Hemen ardından da Woolflar'a özgü o özeleştirel yaklaşımıyla, "O grupta ben de vardım," der. "Öte yandan Londra'nın yasal olarak Bloomsbury adını taşıyan semtinde toplanmış, daha az sayıda kişinin oluşturduğu bir başka grubun da üyesiydim."

Bu dostlar grubunun çekirdeği yeni yüzyıla geçiş yıllarında Cambridge'de oluşmuştu. Üyelerinin çoğunluğu Cambridge-Trinity veya King's Kolej öğrencileri olup, tümü de entelektüel anlamda seçkin kişilerdi. Çoğu, nesillerdir varolan "The Apostles" adlı gizli bir Cambridge entelektüel topluluğunun üyesiydiler. Zaman içinde bu kişiler, daha çok, yakın çağdaşları ve arkadaşları olan G. E. Moore'dan esinlendikleri yaşam, düşünce ve sanatsal yaratıcılıkta ortak bir yaklaşım biçimi geliştirdiler. Moore'un *Principia Ethica* adlı yapıtı, onları yalnızca Cambridge yıllarında değil, geri kalan yaşamları boyunca da derinden etkiledi.

(*) Bloomsbury grubu: 20. yüzyıl başında İngiliz sanatçı ve aydınlarından oluşan grup. (Çev.)

Bloomsbury üyelerinin çoğu, sonraki yıllarda ünlendiler. *Seçkin Viktorianlar* (Eminent Victorians) ve *Kraliçe Viktorya* (Queen Victoria) adlı yapıtlarıyla çizgidışı biyografi yazarı olduğunu kanıtlayan Lytton Strachey, ünlü sanat eleştirmeni Clive Bell ve gruba 1910'da katılan, İngiltere'deki Paris Ekolü'ne bağlı geç-izlenimci ressamların emprezaryosu Roger Fry bu isimlerden başlıcalarıdır. Daha sonra Lord Keynes adıyla dünya çapında ünlenen devrimci ekonomist J. M. Keynes ve Leonard Woolf da bu grubun üyeleriydi. Günümüzde, biraz da haksızca başyazar, yayımcı, sol kanat politika teorisyeni ve eğitmeni yerine, ünlü bir kadın yazarın, ona kendini adamış eşi olarak anılan L. Woolf, Musevi olduğu sanılan saygın bir babanın oğluydu. 1892'de babası ölünce, on kardeşiyle birlikte zorlu yaşam koşullarıyla karşı karşıya kalmıştı Leonard.

Yaşları biraz daha büyük olup, isimleri her zaman Bloomsbury ile birlikte anılan diğer üç Cambridge'li ise Bertrand Russel, Desmond McCharty (Russel gibi o da bir Apostle'dı) ve E.M. Forster'dı. Grubun çoğunluğu B. Russel'ı aralarındaki en parlak entelektüel kabul ederken, D. McCharty için de çağdaşları arasındaki en kusursuz tiyatro eleştirmeni tanımını yapıyorlardı. Aralarında karabatak örneği bir belirip bir kaybolan kişiyse, roman yazarı E. M. Forster'dı. Daha sonraları kamuoyu önünde Bloomsbury'nin vazgeçilmez ressamı olarak anılan Duncan Grant ise, gruba hepsinden sonra, kuzeni Lytton Strachey'in tanıtması sonucu 1907'de katılmıştı.

Bloomsbury'nin kurucuları arasında olmasına karşın, Clive Bell örneğindeki gibi hiç Apostle'a girmemiş bir başka dost da Sir Leslie Stephen'ın büyük oğlu, Virginia Woolf'un ağabeyi Thoby Stephen'dı. *Ulusal Biyografi Sözlüğü*'nün (The Dictionary of National Biography) ilk editörü olan Viktorya döneminin bu seçkin insanı, fikirlerinden çok dış görünüş ve kişiliğiyle ilgi topluyordu. T. Stephen,

Trinity'ye girdiği ilk yıl Clive Bell, Lytton Strachey ve Leonard Woolf'un yeni kurup önderliğini yaptıkları, "Geceyarısı Topluluğu" adlı küçük okuma kulübüne katılmıştı. Grubun bu parlak üyeleri, Cambridge'deki kariyerlerini tamamladıktan sonra, Thoby'nin kız kardeşleri Venessa ve Virginia ile yakın bağlantı kurdular. 1907'de Venessa, biraz da ağabeyi Thoby'nin bir önceki güz, ani, zamansız ölümünün etkisiyle Clive Bell ile evlendi. Öte yandan, artık otuz yaşına gelmiş olan Virginia, kendisiyle evlenmek umuduyla Seylan Koloni Kuruluşunda yükseldiği görevden vazgeçip dönen Leonard Woolf ile evlendi. Clive ile Venessa'nın oğlu Quentin Bell, teyzesi için yazdığı biyografide, bu evlilik kararını "yaşamında verdiği kararların en akıllıcası" olarak nitelemiştir.



Virginia'nın çocukluk döneminin zor geçmesine karşm, yazarlık yeteneğiyle doğmuş bir kıza çok iyi olanaklar sunduğu bir gerçektir.

Babası Sir Leslie Stephan saygın bir edebiyatçı ve *Ulusal Biyografi Sözlüğü*'nün ilk editörüydü.

Leslie Stephen'in ilk karısı, Thackeray'ın kızı Harriet Marian (Minny) idi. Minny 1875'te, geride, yaşamının büyük bölümünü kliniklerde geçirecek olan beyin özürlü kızı Laura'yı bırakarak öldü. Anny Hala adıyla bilinen, Minny'nin kız kardeşi Anne yazardı ve Sir Stephen'ların evinde çekinilen bir kişilikti. Minny ölmeden birkaç saat önce aile, Thackeray kız kardeşlerin yakın dostu ve çocuklu bir dul olan Bayan Herbert Duckworth'u konuk etmişti. Kızlık adı Julia Jackson olan bu hanımın annesi Maria, Londra'nın Victorian dönem sosyetesinde, entelektüel olmaktan çok, sanatçı nitelikleriyle ünlenmiş yedi kız kardeşten biriydi. Julia'nın bir teyzesi, İngiltere'nin ün kazanmış ilk fotoğraf ustalarından Bayan Cameron'du. Diğeriyse Ön-Rafaellocu akım ressamlarının uğrak yeri Küçük Hollanda Evi'nin (Little Holland House) biraz egzantrik ev sahibesi, Bayan Thoby Prinsep olarak anılan Sarah Teyzeydi. Julia Jackson kısa sürede Sir Leslie'nin sırdaşı ve pek çok konuda fikir danıştığı bir dostu oldu. Bu dostluk, 1878'de Leslie'nin Julia'ya âşık olduğunu anlamasıyla, evlilikle

noktalandı. Daha sonraki beş yıl içinde, sırasıyla Venessa (1879), Thoby (1880), Virginia (1882) ve Adrian (1883) olmak üzere dört çocukları doğdu.

Virginia'nın büyüdüğü 22 Hyde Park Gate'deki ev, amca, hala, teyze, dayı ve kuzenlerin sık ziyaretleri nedeniyle çocuklarla dolup taşardı. Julia tarafından saygın akrabaları olan ailenin, aristokrat kesimden de bir-iki ilişkisi vardı. Venessa ile Virginia o gözalıcı güzelliklerini, büyük olasılıkla, annelerinin ataları Pattles'lardan almışlardı. Stephen'lar temelde, entelektüel yanı ağır basan, meslek sahibi, sosyal ve ekonomik olarak üst-orta sınıftan bir aileydiler. Köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılmasında önemli rol almış ünlü Evangelist Clapham mezhebiyle de yakından ilişkileri vardı.

Gençliğinde Cambridge, Trinity Hall'de akademik kariyer yapmaya aday gösterilen Sir Leslie Stephen da, o yılların pek çok dürüst ve akıllı Victorian genci gibi birkaç yıl içinde inancını yitirip Cambridge'den ayrıldı ve gazeteciliğe başladı. Amerikan İç Savaşında Kuzeylilerin ideolojisini destekleyen Sir Leslie, böylece edebiyat dünyasından pek çok seçkin Amerikalı dost edindi. Bu kişiler arasında Oliver Wendell Holmes, Henry James ve şair James Russel Lowell da vardı. J. R. Lowell daha sonra "Court of James's"de Amerikan Büyükelçiliği görevini sürdürürken, Virginia'nın vaftiz babalığını üstlenmişti.

Virginia edebi bir ortamda büyüdü. Babasının bilinçli yönlendirmesiyle, doymak bilmeyen okuma açlığını evdeki kütüphaneden özenle seçilmiş yapıtlarla gideriyordu. Virginia, ergenlik çağına geldiğinde, kızının zekâsı ve bilinçli seçiciliğinden yeterince etkilenen babası artık kütüphanesini ona teslim etmişti. Bu güven Virginia'ya, Victoria döneminde bir genç kıza verilebilecek en ayrıcalıklı özgürlüğü sağlamış ve onun yazarlık yolundaki gelişiminde olağanüstü etkili bir kaynak oluşturmuştu. Böylece, İngiliz

edebiyatında kendini, olabilecek en yüksek noktaya dek eğitme şansına kavuşan Virginia, daha sonraları Janet Case'den Latince, Walter Pater'ın kız kardeşinden de Yunanca dersleri aldı. Hangi dönemde olursa olsun, zeki bir kızın görebileceği en liberal eğitimdi bu. Yine de *Kendine Ait Bir Oda* (A Room of One's Own) adlı kitabından açıkça anlaşıldığı gibi Virginia, kendisi kız olduğu için evde oldukça kısıtlı koşullarda eğitim görürken, ağabeyi Thoby'nin Cambridge'in pahalı ve olanaklarla dolu eğitiminin keyfini çıkarmasını hazmedemiyor, inciniyordu.

Hyde Park Gate 22 numaradaki kütüphanenin, Virginia'nın gelişen zekâsına temel biçimi verdiği ne denli doğruysa, Cornwall'da geçirdiği tatillerde yaşadığı heyecanlı deneyimlerin de onun derin düş gücünü şekillendirdiği o denli gerçektir. St. Ives'taki küçük koyun kenarındaki tepede bulunan "Talland House" adlı evi babası, Virginia'nın doğduğu yıl satın almış ve aile, annelerinin ölümüne dek her yaz sonu bu eve taşınmıştı. Burada çocuklar büyük heyecanlar yaşıyorlardı; teknecilik ve balıkçılık deneyimleri, sahilde oynamanın keyfi, gündüz geçen gemileri, gece ise Godvery deniz fenerinin ışıklarını izlemenin çekiciliği, belleklerinin en derin noktasına dek işliyordu. Virginia açısından bu etkilenmeler, yalnızca *Deniz Feneri*'nde (To the Lighthouse) değil, *Jakob'un Odası* (Jacob's Room) ve *Dalgalar* (Waves) adlı yapıtlarında da sanatçının sembollerine dönüşmüştür.

Deniz Feneri'nde Bayan Ramsay heyecanla "Oh! Ne kadar da güzel," diyerek karşısında alabildiğine uzanan mavi sulara bakar: "Uzakta, denizin tam ortasında izbe deniz feneri, sağdaysa üzerinde vahşi otların yükseldiği yeşil kum tepeciklerinin yumuşak, alçak kıvrımları, gözün görebileceği en uzaklara dek alçalıp silinerek, insan ayağı değmemiş bir başka gezegene doğru uzanıyordu." Nancy'nin, deniz kenarındaki alçak sularda oynarken, "kendi kayalıkla-

rı" arasında "kendi" havuzcuklarını aradığını anlatan pasajlar ise, Virginia'nın o önyargısız çocukluk izlenimlerinin en kusursuz ifadesidir:

> Nancy, iyice çömelip, kayanın yüzeyine jöle topakları gibi yapışmış, düzgün, lastik benzeri deniz yıldızlarına dokundu. Derin düşünceye dalarken, oluşturmuş olduğu havuzcuğu denize katıp, minicik galyon balıklarını köpekbalığı ve balinalara dönüştürdü imgesinde. Yarattığı bu küçük evrenin üzerine elini tutarak oluşturduğu sonsuz bulutlar, tıpkı Tanrı gibi, bu milyonlarca masum ve cahil yaratığı karanlık ve yalnızlık içinde bırakıyor, sonra elini çektiğinde onların yeniden güneşle yıkanmasını sağlıyordu. Çapraz çizgilerle dolu soluk renkli kumsalın üzerinde ise, tez hareketli, kâhküllü ve zırhlı dev bir deniz canavarı kurumla yürüyor, sonra da dağın eteğindeki geniş yarıktan içeriye kayarcasına giriyordu.

St. Ives'ta yalnız deniz mucizeleriyle değil, kriket oyunuyla da uğraşıyordu Virginia. Top atışındaki beklenmedik ustalığı ve enerjisiyle ilgi topluyor, geceleri ise pervane yakalama yarışlarına katılıyordu. Virginia bu yarışları yıllar sonra yazdığı uzun denemesi *Okumak*'ta (Reading) çok canlı olarak dile getirmiştir.

Edebiyatla uğraşan pek çok ailede görülen, çocukların büyüklerle yarışma eğilimi, Virginia ile Thoby'de de vardı. Böylece, aralarında, her hafta çıkartmak amacıyla, "Hyde Park Gate News" adını verdikleri bir elyazısı dergi başlattılar. İlk sayı çıktığında Virginia yalnızca dokuz yaşındaydı ve bu yıllarda Thoby'nin zamanının çoğunu okulda geçirdiği göz önüne alınınca, derginin gerçekte onun yapıtı olduğu yadsınamaz. Yalnızca bir-iki sayısı günümüzde kalabilmiş bu haftalık dergi 1895'te yayın hayatına son verdi. İlk sayılarda yer alan *Bir Londralının Çiftçilik Deneyimi* (A Cockney's Farming Experience) adlı dizi, ilginç olduğu kadar gülünçlük derecesindeki saflığıyla da dikkati çeker.

Bir Babaerkilin Deneyimleri (The Experiences of a Paterfamilies) ise Virginia'nın ilk roman yazma girişimi olarak nitelenebilir.

Virginia'nın ünlü romanlarından birinin tohumlarının, 12 Eylül 1892 tarihli "Hyde Park Gate News"da atıldığını bilmek gerçekten ilgi çekicidir.

> Cumartesi sabahı komşu evin hanımı Hilary Hunt ile beyi Basil Smith, Talland House'a gelerek, kayıkçı Freeman'nın, rüzgâr ve denizin gel-git durumunun deniz fenerine gitmeye çok uygun olduğunu söylediğini ve Efendi Thoby ile Bayan Virginia Stephen'ın da bu gezintide onlara eşlik etmelerini istediklerini bildirdiler. Efendi Adrian Stephen ise, gitmesine izin verilmediği için büyük düş kırıkhğına uğramıştı.



1895'te anneleri Julia'nın ölümü, Stephen ailesi çocuklarının yaşamlarında karşılaştıkları ilk büyük krizdi. Annesine derin duygularla bağlı olan on üçündeki Virginia, annesiyle babası arasındaki sevgi dolu bağın da bilincindeydi. Gerçekten de bu ölüm, Sir Leslie'nin yaşamını derinden sarsıp, altüst eden büyük bir felaketti. Evlilik yaşamları boyunca, edebi çabaları ve özellikle hazırladığı sözlük çalışmaları ile iyice yorulan Sir Leslie evin yönetimi, çocuklar ve yaşadıkları sosyal çevre ile tüm ilişkilerde daima karısının desteğini alıyordu. Bu nedenle, Julia'nın yokluğu Les-

lie'yi gariplik derecesinde kendine acıyan, kavgacı ve çocuklarından çok fazla özveri bekleyen bir baba konumuna getirdi. Bu davranış biçiminden ilk zarar gören, Julia'nın ilk evliliğinden doğmuş kızı Stella Duckworth oldu. Hiç sorgulamadan Julia'nın yürüttüğü görevi yüklenerek tüm sorumluluğu üzerine aldı Stella.

Annesini kaybetmenin acısıyla yeterince yıpranan Virginia bu olayı, yaşamında başına gelebilecek en büyük felaket olarak niteliyordu. Yeni şartlara uyum zorluğunun çevresinde oluşturduğu gerilime daha fazla dayanamayınca da, ilk ruhsal bunalımını yaşadı. Bu dönemden fazla bir anı kalmamasına karşın yalnızca, kontrol edemediği aşırı heyecanla birlikte gelen kalp çarpıntıları ve bunu izleyen derin bir depresyon ve kendini suçlama krizlerini anımsıyordu.

Sonunda kendini toparladı Virginia. Fakat hemen ardından üvey ablası Stella'nın Jack Hills'le nişanlanıp, sonra da evlenerek İtalya'ya gitmesi ve Sir Leslie'nin bu yeni durumu uyum sağlarken gösterdiği kötümserlik, Virginia'yı yeniden olumsuz etkiledi. Evliliğinde mutlu olmasına karşın, Sir Leslie'nin pek saklayamadığı bunalımına dayanamayan ve görev duygusu ağır basan Stella, bir sokak öteye taşınmaya karar vermişti. Ne yazıktır ki, balayından ciddi olarak hasta döndü ve bir ay sonra alındığı ameliyattan kurtarılamayarak öldü. Takvim, 1897'nin Temmuz ayını, yani Julia'nın ölümünden yalnızca iki yıl sonrasını gösteriyordu.

Stella'nın ölümüyle, Hyde Park Gate'deki ev yaşamı daha da zor koşullarda sürmeye başlamıştı. Bu dönemden başlayarak tam yedi yıl, Sir Leslie'nin mutsuzluk ve kendine acıma krizleri, artarak sürdü. Bu davranışlar en çok, geride kalan en büyük kız olduğundan Stella'nın görevini üstlenmek zorunda kalan Venessa'ya yöneliyordu. Her hafta büyük kızı evle ilgili faturaları gösterdiğinde, Sir Leslie uzun uzun homurdanır ve artık sonlarının yaklaştığını,

felakete sürüklendiklerini açıklardı. Sürekli aynı biçimde tekrarlanan bu senaryo aslında çok saçma olup, gerçeklerle bağdaşmıyordu ama, gene de Virginia'nın dehşete kapılıp, kalbinin babasına karşı yavaş yavaş sertleşmesine yol açıyordu. Onu sevmeyi sürdürmekle birlikte, aşırı bencilliği ve sevgili ablasına yönelttiği düşüncesiz davranışları karşısında babasına duyduğu öfkeyi gizlemekte zorlanıyordu. Daha önce de depresyona girmiş, gergin ve duyarlı bir genç kızın, böyle çelişkili duyguları yaşaması hiç doğru değildi. Sonuçta, Sir Leslie'nin 1904'te kanserden ölmesinin ardından ilkinden çok daha ürkütücü bir bunalıma giren Virginia için "aklını yitirdi" demek daha doğrudur. Baş ağrısı ve garip bir sinirlilikle başlayan hastalık, daha da ilerlemiş, sonunda babasıyla ilgili "suçluluk" ve "kendinden nefret etme" işkenceleriyle tam bir karabasana dönüşmüştü. Ona bakan üç hemşireyi hasta bilincinde birer şeytana dönüştürüyor, bu yüzden onların kendine bakıp beslemelerine çılgınca direniyordu. Dinlenmesi için kır evine götürüldüğü sırada pencereden atlayarak canına kıymaya bile kalkmıştı. Yeğeni Quentin Bell'in anlattığına göre, hastalığı yavaşladığı ve geçmeye yüz tuttuğu dönemde yatakta uzanıp yatarken, pencerenin dışındaki kuşların Yunanca öttüklerini, Kral VII. Edward'ın çalılıklar arasında saklanarak ağıza alınmayacak derecede çirkin küfürler savurduğunu sanıyordu.

Virginia'nın, hastalığı süresince kendini adarcasına ona destek veren yaşça büyük kadın arkadaşı Violet Dickinson'a âşık olduğu bir gerçektir. Violet, Virginia'nın anne tarafı Duckworth'ların bir dostu olup, uzun boylu, pek güzel ve yetenekli sayılmamakla birlikte dengeli, yüksek moralli, sıcak kalpli, hiç karşılık beklemeden sevgi ve anlayış gösterebilme niteliğiyle üstün bir insandı. Virginia'nın kendi cinsiyetinden birine âşık olması ilk kez gerçekleşmiyordu. Birkaç yıl önce John Addington Symonds'ın kızı Mad-

ge Vaughan'a kalbini vermişti Virginia. Kuzen Madge, İsviçre Alplerinde büyümüş, çekici ve romantik havalı bir genç kızdı. Sanatla yoğun olarak ilgileniyor ve yazarlık yapıyordu. Romanı, *Mrs. Dolloway*'in kahramanlarından Sally Seton'u yaratırken Virginia'nın Madge'i düşünmüş olması uzak bir olasılık sayılmaz.

Virginia'nın Madge Vaughan ile Violet Dickinson'a beslediği duyguların saf, platonik nitelik taşıdığı kuşku götürmez. Gerçekten de tüm eğilimleri, onun cinsel gelişiminin geciktiğini gösteriyordu. Buna, üvey ağabeyi Gerge Duckworth'un davranışları sonucu aldığı duygusal yaraların yol açtığı söylenir. Virginia, daha ergenlik çağındayken, George'un tuhaf sayılacak, fazla yakın kucaklamalarından rahatsız olduğunu, diğer üvey ağabeyi Gerard'ın da, daha küçük yaşlardan başlayarak ona aynı tür ilgi gösterdiğini, sık sık dile getirmiştir. Gerçek neden belki hiçbir zaman tümüyle bilinemeyecek ama, sonunda Lady Margaret Herbert'le evlenen George'un, daha sonraki yıllarda kardeşine örnek bir arkadaş ve sevgi dolu bir ağabey olduğu da yadsınamaz.

Babası öldükten yıllar sonra günlüğüne, onunla ilgili şu satırları yazıyordu Virginia: "Babamın ölümüyle belki benim yaşamım da son bulabilirdi. Ama o zaman ne olurdu? Yazılarım, kitaplarım, hiçbiri de olmazdı... Bu, düşünülemez bile!"



Stephen ailesinin çocukları, yas bahanesiyle gruplar halinde sürekli kapılarını aşındıran akrabalardan kurtulmak için, Hyde Park'taki evden, ilk buldukları olanakta ayrılmaya, daha çok önceden karar vermişlerdi. Şimdi artık özgürlerdi ve buradan kaçabilirlerdi. Böylece, Kensington'dan oldukça uzakta, British Museum'un biraz kuzeyindeki Gordon Square'de geniş, bol odalı 46 numaralı evi buldular. Bloomsbury'deki Badford Dükü arazisine yapılmış bu evler, belli bir zariflik ve çekicilik taşımakla birlikte, pek de seçkin sayılmıyorlardı. Akrabalar şaşkına dönmüşlerdi. Çocuklara ne olduğunu anlamıyorlardı doğrusu. Orası iyi bir adres, saygın bir semt değildi ki! İşte bu yargılar Venessa, Virginia ve iki erkek kardeşi için bir çeşit onay niteliği taşıdı. Sonuçta, bir yandan amca, hala, teyze, dayı ve kuzenlerin üzerlerinden hiç ayrılmayan, hep eleştiren bakışlarından kurtulmuş olacaklar, öte yandan da yepyeni bir başlangıç yapacaklardı.

O sıralar Cambridge'den yeni gelip Baro'da çalışmaya başlamış olan Thoby, üniversiteden arkadaşlarını perşembe akşamları bu yeni evde toplama karar verdi. Böylece, Trinity Kolej'de başlayan ve Londra'nın sıkı geleneklerle yönlendirilmiş tutucu yaşamındakilere hiç benzemeyen büyüleyici sohbetler, Thoby'nin iki zeki kız kardeşi Venessa ve Virginia'nın da katılımıyla sürebilecekti. Bloomsbury

Toplantılarının gerçek başlama tarihinin bu olduğu söylense de, topluluğun bilinçli bir edebiyat grubu niteliğini, ancak yıllar sonra kazandığı yolundaki Leonard Woolf'un düşüncesi daha doğrudur.

Bu perşembe toplantılarının baş konuklarından Lytoon Strechey, geniş bilgi dağarcığı, keskin zekâsı ve hınzırca ifade ettiği mizah anlayışıyla ilgi odağı olmasına karşın, yakın dostları dışındakilerin oldukça çekindiği bir kişilikti. Başka bir önemli konuk ise Clive Bell'di. Kırsal kesimde avcılık ve atıcılık ortamında büyümüş olan Clive, entelektüel sohbetlerde Moore yanlılarının arasında, öyle pek de gölgede kalacak biri değildi. Ayrıca Manş Denizi'nin öte yakasındaki resim sanatı gelişmelerini yakından izlemesi, kişiliğinin arkadaşlarınca henüz o dönemde fark edilmemiş önemli bir yönüydü. Perşembe akşamı grubunun başka önemli kişileri, Desmond MacCarthy ile Saxon Sydney Turner'dı. D. MacCarthy, ayrıca ilişkili olduğu Londra sosyetesinin diğer, parlak kanadında zekice konuşmaları, gözalıcı çekiciliği ve insancıl yaklaşımlarıyla ünlenmişti. Arkadaşlarınca çok sevilip övülen Bloomsbury grubunun karmaşık yapılı, suskun kişiliği Sydney Turner ise, sürekli müthiş bir kitap yazacağını veya harika bir beste çıkaracağını ilan etmesine karşın gerçekte hiçbir şey yapmazdı. Bu akşamlarda Venessa ile Virginia Stephen, ağabeyleri ve arkadaşlarının, cinsellik ve cinsellikte sapmaları da kapsayan hemen her tür konuyu açıkça ve dürüstçe tartışmalarını, biraz da alışık olmamanın yarattığı şok etkisiyle, hiç seslerini çıkartmadan dinliyorlardı. Bloomsbury grubunun ilk üyelerinden olup, Seylan Koloni kuruluşundaki yöneticilik görevi nedeniyle bu perşembe törenlerine katılmayan tek kişi Leonard Woolf'tu. Ama gene de o, *Sowing*(*) adlı kitabında, kız kardeşler ağabeylerini Cambridge'e ziyarete gel-

---

(*) Leonard Woolf'un otobiyografisinin ilk cildi.

diklerinde onları ilk görüşünü ve zekice gözlemler sonucu edindiği izlenimleri şöyle anlatıyor:

> Yüzeysel bir gözlemci, Venessa ile Virginia'nın o sessiz ve sakin görünüşlerini, yumuşak başlı olmalarına yorabilirdi. Ama, çok sayıda ata binmiş bir binici isen, yabancı bir ata yaklaştığında, daha önce edindiğin bazı acı deneyimlere de dayanarak, bu çok sakin ve uslu gibi duran yaratığın o yüzeysel bakışının altında, seni çok, ama çok dikkatli olmaya çağıran uyarıyı algılayabilirsin. İşte böyle derin gözlem yapabilen biri de, Stephen kız kardeşlerin bakışları ardında, karşısındakine tetikte olmasını uyaran ve o bakışlardaki yumuşaklığı yalanlayan, aşırı eleştirel, iğneleyici ve taşlayıcı ifadeyi sezerdi.

Yeni kazandıkları özgürlük, Stephen ailesi çocuklarının deniz-ötesi ülkelere yolculuk isteklerini de su yüzüne çıkarmıştı. Virginia, babasının ölümünden sonra İtalya ile İspanya'yı gezmiş ve şimdi (1906) düzenlenen, yıllardır özlemle düşlediği Yunanistan gezisine hazırlanıyordu. Önden yola çıkan Thoby ile Adrian'ın ardından, Virgina, Venessa ve Violet Dickinson da, eylül ayı ortalarında Olimpiya'da erkek kardeşleriyle buluşmak üzere yola koyuldular. Antik Yunan uygarlığı ve edebiyat eğitimi almış böyle aydın bir İngiliz grubu için bu serüven sonsuz heyecanlar taşıyordu kuşkusuz. Ama ne yazıktır ki sonuç felaket oldu. Büyük olasılıkla, gittikleri kırsal yörelerde kaynamamış süt içme özensizliğini gösterdikleri için Venessa, Violet ve Thoby hastalandılar. Venessa daha Patras'a ulaşamadan çok önce hastalık belirtileri göstermiş ve İstanbul'a kadar büyük çabalarla varışlarının ardından, Virginia'nın gözetiminde İngiltere'ye geri dönmüştü. Londra'ya vardıklarında, önceden dönmüş olan Thoby'i çok hasta ve ateşli buldular. Thoby'nin ciddi sağlık durumu, ağır enfeksiyonla yatan Violet'den saklandı. Venessa ile Violet'in sonunda kurtulmalarına karşın, Thoby, büyük olasılıkla sıtma tanısı

konup yanlış tedavi yapıldığından, Kasım ayı sonlarında tifo hastalığından öldü.

Thoby'nin ölümü o denli sersemletici bir şok yarattı ki, Virginia, yaşamının sonuna dek tümüyle atlatamadı bunu ama, annesi ve babasını kaybettiğinde girdiği kadar büyük bir ruhsal krize de girmedi bu kez. Yıllar sonra yazdığı, "Pervical" adını verdiği kahramanında Thoby'yi canlandırdığı, *Dalgalar* isimli romanını, ilk başta ağabeyinin anısına adamayı planlamıştı.

Thoby'nin ölümünün Virginia'nın yaşamında yarattığı ilk önemli değişiklik, Venessa'nın olaydan yalnızca iki gün gibi çok kısa bir süre sonra, Clive Bell ile evlenmeye karar vermesiydi. Bu, Virginia ile erkek kardeşi Adrian'ın artık evde fazlalık sayılacakları ve başka bir ev bulmaları gerektiği anlamına geliyordu. Sonunda iki kardeş, onlarla ilişkiyi sürdürmekte zorlanmayacakları kadar yakın, ama bağımsızlıklarını koruyabilecekleri kadar da uzak olan, 29 Fitzroy Square adresindeki eve taşındılar.

Evlilik yaşamına ve ressam olma hırsına kendini iyice kaptıran Venessa'nın bundan böyle, o özgür haftalık toplantıları sürdürmeyip kapısını bu özel ve çok yakın dostlar grubuna kapatacağı açıktı. Kısa bir süre sonra, Virginia ile Adrian toplantıları kendi başlarına, Fitzroy Square'deki evde sürdürmeye karar verdiler. Buradaki konuk odası, tabii bu denli kibar bir ismi hak ediyorsa, o dönemi izleyen bir-iki yıl içinde çok farklı bir nitelik kazandı. Virginia ile Adrian'ın davet ettikleri içinde, Cambridge grubunun ilk halkasından olan eski sadık üyelerden başka, aynı çevreden Sydney Waterlow, Henry Lamb, Charles Tennyson ve Hilton Young gibi belli sayıda dostlar vardı. Davetliler arasında entelektüel olarak tanımlanamayacak bazı hanım dostlar ise; Lady Beatrice Thynne, Lady Godolphin Osborne, Margaret Vaughan ile Janet Case'di. Bir-iki sene geçtikten sonra gruba, aristokrat kesimden kaçıp gelen önemli ve

egzantrik biri de katıldı. Bu kişi, derin ve etkin sesi, "Habsburg" tipi soylu çenesi ve garip giysileriyle sosyal sahnede, şefkatli ama görkemli bir şekilde sivrilen Lady Ottoline Morrell'di. Bir gece Lady O. Morrell, beraberinde Augustus ve Dorelia John'u da getirdi. Kısa süre sonra ise tüm grubu, Bedford Square'deki kendi, daha dünyevi salonuna taşıdı. Kardeşler burada, Winston Churchill, Raymond Asquith ve Lord Henry Bantick gibi tümüyle farklı kişilerle tanıştılar.



Fitzroy Square döneminin Virginia'sı, geçmişte Thoby'nin ilk suarelerindeki, o sessiz ve biraz da sansasyon yaratan kızdan çok farklıydı. Kendine güven kazanmıştı ve cinsellik konusunda herkes gibi o da açıkça konuşabiliyordu. Başka kişilerin düşünce ve seçimleriyle ilgili yorumları ise, amaçladığından çok daha incitici oluyordu. Aslında insanları seviyor, canlı, dostça ve bol şakalı sohbetler yapmaktan da hoşlanıyordu. Karşılaştığı kişilerin yaşamlarına duyduğu merak ise çok güçlüydü. Sonuçta, yaşadığı sürece keskin bir dili ve çoğunlukla mektuplarıyla, günlüğünde kullandığı keskin bir kalemi oldu. Virginia, ilerde karakteristiği olacak bu özelliği de gene bu dönemde geliştirmeye başladı: Daha yeni tanıştığı birinin göze batmayan bir yönünü yakalayıp, bunun üzerine hemen, fanteziden oluşan bir üst yapı geliştiriyor, böylece o kişiye neredeyse yeni

bir yaşam yakıştırıyordu. Bunu, önceden hiç tanımadığı, yalnızca trên kompartımanında karşısında oturan veya dükkânları gezerken karşılaştığı herhangi birine de yapardı. Yazılarının arasından buna çarpıcı bir örnek olarak, *Yazılmamış Roman* (An Unwritten Novel) adlı taslağındaki son pasaj verilebilir:

> Ve gene onların son görüntüleri – birinin kaldırım kenarından inişi, diğerinin ise büyük yapının çevresinden kıvrılıp gelerek onu izleyişi, beni merakla dolduruyor, yeniden coşturuyordu. Gizemli varlıklar. Anne ve oğul. Neredesiniz? Neden yoldan aşağıya doğru yürüyorsunuz? Bu gece nerede uyuyacaksınız? Ya yarın? Nereye gidersem gideyim, gizemli varlıklar, sizi görüyorum, köşeyi dönüp kayboluyorsunuz, anneler ve oğullar; evet, sizler, sizler, sizler, aceleyle izlediğim sizlersiniz. Şurası, sanırım deniz olmalı, ufuk çizgisi gri, kül rengi örneği donuk; deniz mırıltılar çıkararak kıpırdanıyor. Eğer âdetlere uyar, eğer dizlerimin üzerine düşersem, tarih öncesi antikalar, bilinmeyen varlıklar, taptığım sizlersiniz: Eğer kollarımı açarsam, sizi kendime çekmek, sizi kucaklamak içindir bu; tapılası dünya!

Quentin Bell'in,Virginia'nın düşgücünü "freni olmayan, yalnızca gaz pedalıyla donatılmış bir motor" sözleriyle tanımlayışı, çok yerindedir.

Tanıdık çevreleri genişledikçe Stephen kız kardeşler güzellikleriyle de ünlenmeye başladılar. Leonard Woolf onlarla ilgili şöyle yazıyor:

> Venessa çoğunlukla Virginia'dan daha güzel görünüyordu. Yüz hatları daha kusursuz, gözleri daha iri ve güzel, cildi daha parlaktı. Eğer Rupert (Brooke) bir tanrıçanın Adonis'i olsaydı, otuzundaki Venessa'da da, tanrıça birden karşısında belirince, Adonis'in onda gördüğü somut parlaklığı görürdü. Pek çok kişiye çekingenlik ve korku duygusu verirdi, bunun nedeni ise, özellikle yüzünün üç tanrıçaya olan benzerliğiydi: ama Afrodit'ten çok Athene ve Artemis'ti bu tanrıçalar... İki kız kardeş arasındaki aile bağlarından kay-

naklanan benzerlikler bir yana bırakılırsa, aslında Virginia'nın ablasından çok farklı olduğu görülürdü. Huzurlu, mutlu, neşeli ve heyecanlı, diğer bir deyişle iyi olduğu zamanlar yüzü, ruhani bir güzellikte, pırıl pırıl parlardı. Heyecanlı veya endişeli olmadığı, oturup okumaya veya düşünmeye daldığı sıralar ise gene son derece güzel görünürdü. Ama, zihinsel bir baskı, hastalık veya endişe rüzgârları estiği an, ifadesi ve hatta şekli bile inanılmaz oranda çabuk değişirdi yüzünün. Gene güzeldi, ama duyduğu endişe ve acı güzelliğine de acı yüklerdi.

Virginia'yı 1920 yılının ortalarında tanıyan Rosamond Lehmann, onun fiziksel görünüşünü, daha ince ve gerçekçi bir biçimde şöyle anlatıyor:

> Son derece güzeldi; Gotik bir Meryem Ana örneği uzun ince yüzündeki dudakları, burnu, oymalarla bezenmiş göz-kapakları altındaki iri, melankolik gözleriyle çok sade, entelektüellere özgü bir güzellikti bu. Hafif, müzikal, biraz da genizden bir tonla konuşması onun en çekici yönlerinden biriydi. İnce ve uzundu, ateşe doğru uzattığında derisinin altındaki ince kemikleri görür gibi olurdunuz.

David Garnett ise şöyle yazıyor: "Ses tonu, söyleyeceği şey imgeleminde canlandığı an, birdenbire yükselir, bir okul çocuğununki gibi biraz çatlak çıkardı. İşte bu çatlak ve yüksek ses tonunda, onun yaşamdan aldığı tüm keyfi ve mizah anlayışını sezebilirdiniz."

Adrian'la birlikte Fitzroy Square'e taşındıktan kısa süre önce Virginia, profesyonel yazarlık mesleğine kararlı bir şekilde adım atmıştı. Anlayışlı ve mesleğinde olağanüstü etkili editör Bruce Richmond'un desteğiyle *The Times* dergisinin edebiyat ekinde ve ayrıca *Guardian*'da eleştiriler yazıyordu. Virginia'nın Bruce Richmond'la bu şekilde başlayan bağlantısı tüm yaşamı boyunca sürdü. Bu arada aylık *Cornhill* dergisi için daha uzun makaleler de yazıyordu. Bu metinler üzerinde çoğunlukla altı kez yeniden yazmaya

dek varan korkunç bir çaba harcıyordu. Çalışmalarında ona en çok destek olan kaynak, genç kızlık dönemindeki, sınırsızca ve doymak bilmeksizin okuyarak edindiği bilgi birikimiydi. Ama gene de o, bir kitabın eleştirisini yazarken, konuyla ilişkili tüm önceki kaynakları, son derece dikkatle ve özenle yeniden okurdu.

İşini çok seviyor ve değerini anlayan editörler ondan daha fazlasını talep ettikçe, tarzı ve uzmanlığı daha da gelişiyordu. Bu sıralarda, bitirmesi altı yılını alan, başta "Melymbrosia" dediği, en sonunda ise *Dış Geziler* (The Voyage Out) adını verdiği ilk romanına başlamıştı. Bu kitabı da başından sonuna dek altı kez yeniden yazmıştı Virginia. Yaşamının ileri dönemlerinde, hiç olmazsa ilk taslağı bitirmeden, çalışmasını hiçbir şekilde kimseye göstermemesine karşın Virgina, bu dönemde alışık olmadığı bir şey yaptı. Üzerinde çalıştığı kitabıyla ilgili Clive Bell'in önerisine başvurdu ve onun ince zekâsıyla yaptığı eleştirilerden yararlandı.

Kamuoyunda uyandırdığı erişilmez ve oldukça kapalı imajın aksine, bu denli güzel ve yetenekli bir genç kızın elbette ki âşıkları olacaktı. Babası yaşındaki Walter Headlam'la yaşadığı flört dönemi, şair ve Hellenist olan bu adamın 1908'de ölmesiyle kısa sürede bitmişti. 1909'da ise, pek çok kişinin önerebileceği biri olduğu halde, Edward Hilton'un evlilik teklifini reddetti. Bir sene sonra da Sydney Waterlow benzer şekilde reddedildi. Daha sonra, kendine kur yapan eniştesi Clive ile, Venessa'yı üzen uzun bir flört dönemi oldu ama, Clive'in tüm üstelemelerine karşın bu ilişki yürümedi. Büyük olasılıkla, Virginia'nın tüm yaşamı boyunca ablasından çok sevdiği kimse olmamıştı ama, bu flört eyleminin altında biraz da öç alma duygusu aramamak olası değildi; Venessa'nın evliliği onu, Virginia'dan uzaklaştırmıştı; şimdi de Virginia, dolaylı bir yolla intikam alıyordu.

1909'da yaşadığı traji-komik bir olay, garip koşullarının yol açabileceğinden çok daha fazla acı vermişti Virginia'ya. Lytton Strachey'nin evlilik teklifini hemen kabul etmişti. Ama ardından, Lytton bu evliliği yürütemeyeceğini, bunun, yaşamındaki karmaşık sorunlara hiçbir şekilde çözüm olamayacağını anladı. Virginia'nın onu öpmek isteyebileceği varsayımını aklına getirdiği an, dehşete düşüyordu. Yeniden karşılaştıklarında, çelişkilerini açıklayınca Virginia, büyük bir incelik ve sevgi dolu anlayışla onu serbest bıraktı. Aslında, Lytton'un tüm eşcinsel eğilimlerini ve erkek âşıkları olduğunu biliyordu. Bu nedenle ondan bir eş olarak hoşlanacağı da şüpheliydi. Lytton'u çok uzun süredir tanıyordu ve aradığı da zekâsına saygı duyabileceği bir eşti. Aslında, Virgina da, cinsel tutkuların yabancısıydı; böylece, düzeltmek inancıyla bir eşcinselle evlenen pek çok kadının aksine, bu evliliğin cinsel eksiklik olasılığı onu rahatsız etmiyordu.

Gariptir ki, ancak kısa süre önce, Seylan'daki Leonard Woolf'a gönderdiği bir mektupta, bir önseziyle onun, Virginia ile evlenmesi gerektiğini yazan da gene Lytton'un kendisiydi. Leonard'ın cevabı, "Virginia beni ister mi dersin?" olmuştu. "Kabul ederse bana talgraf çek, eve ilk gemiyle dönerim." Gerçekten de bundan iki yıl sonra Leonard, bir yıl süre ile ülkesine döndü ve zaman geçirmeden Virginia'ya kur yapmaya başladı.

Bu sıralarda ünlü ve olağanüstü bir oyun sahneye kondu: Kraliyet Donanması'nın, en yeni ve büyük savaş gemisi *H. M. S. Dreadnoght*'ta yapılan şakaydı bu. Düzenleyenler ise Virginia'nın erkek kardeşi Adrian'la onun, bu tür şakalarıyla ünlü, Cambridge'den arkadaşı Horace Cole'du. Amaç, Kraliyet Donanması'nın, Habeşistan İmparatoru ve heyetince ziyaret edildiklerini sanmalarıydı. Şaşırtıcı bir sonuçla, bu gülünç aldatmaca başarılı oldu: 10 Şubat 1910'da, tümünün de yüzleri kapkara boyanmış olarak,

İmparator'un yerine geçen Anthony Buxton ve heyettekileri canlandıran Duncan Grant ile Virginia (son anda katılmıştı) güverteye çıktılar. Dışişleri Bürosu memuru rolündeki Horace Cole ile birlikte kocaman geminin güvertesine törenle kabul edildiler. Çevre gezdirildi, gemiyle ilgili bilgiler aktarıldı. Bu arada, çevirmen rolündeki Adrian, Virgil'den, doğru dürüst telaffuz edemediği alıntılarla, subayların söylediklerini, sahte Habeşlere çeviriyordu. Adrian açısından şakanın en keyif verici yanı ise, o sırada Dreadnought'ta görevli bulunan filo komutanının, kendi kuzeni William Fisher olmasıydı. Şaka bu aşamada kalsaydı belki iyiydi ama Horace Cole, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin saygıdeğer yöneticilerini faka bastırdığını basın öğrenmezse, zaferinin tam olamayacağını düşündü ve işte ortalık o zaman karıştı.

Sonunda, Duncan Grant'ın genç bir deniz birliğince kaçırılmasıyla somut bir biçimde verilen ceza, tuhaf olsa bile, durumu biraz kurtardı. Virginia oldukça eğlenmişe benziyordu ama, onun kamuoyu gözü önünde yapılmış böyle ağır bir şakaya ilk ve son katılışı oldu bu. Aynı yılın sonunda, sağlığının, dinlenmeye çekilmesini zorunlu kılacak denli tehlikeli boyutlarda bozulması, bu dönemde yaşadığı heyecanlara da bağlanabilir.

Bir yıl sonra, 29 Fitzroy Square'deki evin kira kontratı bitti. Virginia ile Adrian da Brunswich Square'deki 38 numaralı dört katlı binayı kiralayıp, arkadaşlarıyla bölüştüler. Maynard Keynes ve âşığı Duncan Grant alt katı paylaşıyorlardı. Adrian ikinci, Virginia ise üçüncü katı almıştı. Leonard'a da, bir yatak odasıyla dördüncü kattaki oturma odası önerildi. Öte yandan Virginia, 1912 yılının başlarında, Sussex Downs(*)'da Lewes-Seaford yakınında bir kır evi olan Asheham House'u da, beş yıllık bir kontratla kiralamıştı. Evi

---

(*) Güney İngiltere'nin yüksek meralarıyla ünlü bölgesi.

bulmasında ona yardımcı olan Leonard buraya sık sık ziyarete geliyordu. Bunun doğal sonucu olarak da birbirlerini hem kentte hem de taşrada oldukça sık görmeye başladılar. Yıl ilerledikçe Leonard giderek daha da derinleşen bir aşkın içinde buldu kendini. Virginia'nın önceleri yan çizme taktikleri geliştirmesine karşın, bahar geldiğinde Leonard, Koloni Kuruluşundan ayrılmak gibi zor bir kararı verebilecek kadar ümitlenmişti ve daha iyi pozisyonlarla ödüllendirilmesi de gün meselesiydi. Sonuçta, Mayıs ayının sonlarında Virginia ile nişanlandılar. *Yeniden Başlamak* (Begining Again) adlı kitabında Leonard şöyle yazıyor:

> Virginia ile odasında öğle yemeği yiyip ardından konuşmaya koyulmuştuk ki birden, beni sevdiğini ve benimle evlenmek istediği söyledi. Harika bir yaz öğle sonrasıydı ve ikimiz de bir süre için Londra'dan uzaklaşmamız gerektiğini hissettik. Bir trenle Maidenhead'e gittik, orada bir kayık kiraladım ve Marlow nehrinde kürek çektik. Sonra geri dönüp, Maidenhead'de nehir kenarındaki lokantada akşam yemeği yedik. İşte o öğleden sonra ile, Brunswick Square'e döndüğümüz gece yarısı arasında geçen on saat süresince, parlak, nefis bir rüya âlemi içinde sürüklendiğimizi hissetmiştik ikimiz de.



10 Ağustos 1912 tarihinde de evlendiler.

Woolflar balaylarını, Avrupa kıtasında, Fransa, İspanya ve İtalya'da, oradan oraya gezerek geçirdiler. Leonard bu

dönemde, tutkulu, sağlıklı, normal bir erkeği derin düş kırıklığına uğratması doğal olan gerçeği açıkça fark etti. Virginia, onu sevmesine karşın cinsellikten hoşlanmıyordu. Leonard umut ettiği ve hakkı olan tensel karşılığı alamıyordu. Ama ufukta bundan daha üzücü şeyler de vardı.

Döndüklerinde Virginia, *Dış Geziler* adlı kitabının son taslağını, ateşli ve yoğun bir çalışmayla yeniden gözden geçirmeye başladı. 1913 yılının Mart ayında Duckworth aile işletmesinin onayına sunulan kitap büyük bir hevesle kabul edildi. Ama 1915'e dek yayımlanamadı, çünkü, Virginia yeniden, yavaş yavaş çıldırmaya başlamıştı. Virginia Woolf'u geçmişte özenle izleyenler ve yaşamındaki bu müthiş sinir krizlerinde yanında bulunanlar bilirler ki, yetişkinlik çağında yineleyen duygusal krizler her zaman, romanlarının son bölümlerini yazdığı sırada ortaya çıkardı. 1931'de *Dalgalar*'ı bitirirken bu krizler hafifti; 1936'da *Yıllar* (The Years) kitabında ise daha ürkütücü oldu. Son olarak 1941'de *Sahne Aralarında* (Between the Acts) kitabının bitiş bölümünü yazarken ise, bunalım korkusuyla canına bile kıymaya kalkmıştı. 1913 yılı yaz aylarında şiddetlenen sinir krizleri 1914 ile 1915 Şubatı arasında bir oranda hafiflemekle birlikte, 1915 yılının sonbaharına dek sürdü. Yaşadığı depresyonlar içinde bu, o güne dek geçirdiklerinin "en" deriniydi ama, bu geçirdiği "son" derin kriz olmayacaktı. 1913'ün Eylülünde Leonard'la ikisi, Brunswick Square'deki köy evine kısa bir süre için geri döndüler. Leonard'ın evde olmadığı bir sırada da Virginia, yüksek dozda yatıştırıcı aldı.

Geri dönüp onu baygın bulan Leonard, büyük bir soğukkanlılıkla, en üst katta kalan ve St. Bartholomew hastanesinde doktor olan, Maynard'ın kardeşi Geoffrey Keynes'i buldu. İki adam Virginia'nın midesini yıkatmak için, arabayla hastaneye götürdüler. Ertesi sabah saat altıda Virginia iyileşmeye başladı.

Belki garip ama, öyle anlaşılıyor ki, Leonard evlendiğinde, Virginia'nın ruhsal dengesinin bu denli bozuk olduğunu bilmiyordu. Ailesi, daha önceki sinir krizlerinden söz ederken, "arada bir keçileri kaçırıyor işte," ifadesini kullanırdı. (Aile arasında Virginia'ya niçin koyduklarını pek hatırlamadıkları 'keçi,' 'Billy keçi' adını takmışlardı.) Leonard, Virginia'nın ileri derecede ve büyük olasılıkla kalıtsal bir manik-depresif olduğunu, o dönemdeki doktorların bu konuda bilgisizliği ve psiko-analitik tedaviye başlanmaması nedeniyle, zor yoldan, yani yaşayarak öğrenmek zorunda kalmıştı.



"Ka" adıyla bilinen Katherine Cox, Virginia'nın yaşamında önemli bir yer tutar.

Hastalığı süresince ona kendini adamışçasına destek olan Katherine'e şükran borçluydu Virginia. Katherine'in yaşamına girişi, onun, 1911'lerde, Lytton'un kız kardeşlerinden biri olan Marjorie Strachey'nin Cambridge'den arkadaşlarıyla dostluğu sırasında oldu. Ka Cox, daha sonra Blommbsury'de "Yeni Dinsizler" (Neo-Pagans) adını alan ve Rupert Brooke'un çevresinde toplanmış yeni bir Cambridge grubunun üyesiydi. Bu topluluğun Bloomsbury grubuyla ilişkileri dostça, ama çok da samimi değildi. Hepsi de çok zeki ve din karşıtı olan bu kişiler, çıplak denize girme partileri bile düzenleseler (ki, bir kez Virginia da katıl-

mıştı), cinsellik karşısındaki tavırlarında, kesinlikle daha tutucuydular. Virginia'nın intihar girişimi sırasında Ka oradaydı ve hemen harekete geçip, eve gelmesi için Leonard'a telefon eden de oydu. Daha sonra Virginia ile birlikte Dalingridge'e, George Duckworth'un Sussex'teki geniş ve konforlu evine gittiler. 1904'te Violet Dickinson'ın oynadığı rolü, bu depresyonda Ka üstlendi. Hiç şüphe yok ki iki kadın da, kendi sıraları geldiğinde, Virginia'nın yaşamının kurtulmasında büyük rol oynadılar.

Bu kez geçirdiği hastalık, 1904 yılında yaşadıklarının, belki daha ürkütücü bir tablo çizen yinelemesiydi. Leonard, karısının hastalığı için, "Başka kişilerin sinir bozukluklarının yalnızca biraz daha şiddetlisiydi denemez," sözünü kullandığında, çok haklıydı kuşkusuz. Hastalığı süresince Virginia, dış dünyaya karşı bilincini ve uyumunu yitirip, tümüyle bilinçsiz bir duruma gelebiliyordu. Leonard onun 1913-1915 yılları arasında geçirdiği bunalımın korkutucu hastalık aşamalarını şöyle anlatıyor: "Yemek yemek istemediği, umutsuzluk ve suçluluk duygularıyla dayanılmaz oranda baskı altına girdiği bir depresif durumdan, çılgınca yaşadığı aşırı bir heyecanla, kendine bakan dört bakıcısını hasta bilincinde hain canavarlara dönüştürüp, onlara karşı şiddet kullandığı bir başka duruma geçiyordu. Önceleri biraz anlaşılır şekilde, giderek tümüyle anlaşılmaz, 'birbiriyle ilişkisiz' sözlerin karışımıyla, sürekli konuşuyordu."

Bundan sonra girdiği komadan ise, son derece yorgun bir şekilde çıktı. Ama, iyileşme yolunda gösterdiği aşama çok yavaştı.

Bu krizlerin garip ve şaşırtıcı yönü ise, Virginia'nın yalnızca, yaşadıklarını sonradan anımsamakla kalmayıp, aynı zamanda, *Mrs. Dalloway*'deki Septimus Warren Smith'in anlatımında olduğu gibi, bu deneyimlerden objektif bir şekilde yazılarına kaynak sağlamasıydı. Bu olay, Virginia'nın

ne denli anlaşılması güç bir ruhsal yapısı olduğunu gösteriyor. Quentin Bell'in anlattığına göre, arkadaş ve akrabaları Virginia'nın kişiliğinin, yaşadığı bu denli yaralayıcı deneyimler sonucu kalıcı biçimde etkileneceğine inanıyorlardı. Ama tüm bunlara karşın, normale döner dönmez onun ilk yaptığı şey, ikinci romanı *Gece ve Gündüz*'ün (Night and Day) çalışmalarına başlamak oldu. Bu kitap için, yalnızca aklı başında değil, sıkıcı derecede akılcı bile denebilir. 1920'lerden başlayan tam on yıllık bir süre içinde yalnızca 1925'in son ayları ve onu izleyen yılda *Deniz Feneri*'ni bitirirken yaşadığı kısa süreli bunalım dışında, sağlığında önemli bir düşüş olmadan, çok zekice, bilinçli ve esprili edebi eleştiriler yaptı, sanat yapıtları hazırladı. Bu başarısını, rahatsızlığının yeniden başlayacağını sezdiği anlarda Leonard'ın Virginia'ya hemen sıkı bir sessizlik ve dinlenme rejimi uygulamasına bağlayabiliriz. Ama bu küçük sıkıntılar, Virginia'nın kişilik yapısının kötü yönlerini ortaya çıkarmak veya ussal gücünü azaltmak yerine, bunun tam tersi bir etki yapıyordu.

1915 yılı başlarında hastalığının iyi bir döneminde Virginia ile Leonard, Londra'da yerleşmek için yeni bir yer ararlarken Richmond'un Paradise Caddesi'nde çok güzel bir on sekizinci yüzyıl evi buldular ve görür görmez eve âşık oldular. Bu, Hogarth House'du. Evlendiklerinden bir süre sonra ara sıra ayırttıkları Clifford's Otelindeki odalarda kalmakla birlikte, bazen Brunswick Square'e de döndükleri oluyordu. Hogarth House'u bulunca, artık her iki yerden de vazgeçtiler.

Bu dönemde, savaş çoktan ikinci yılına girmişti. Bloomsbury üyelerinin, diğer tüm Britanyalıların da katlanması zorunlu olan, özgürlüklerin kısıtlanması ve malların vesikayla verilmesi gibi sorunları paylaşmak dışında öyle fazla bir dertleri yoktu. Rupert Brooke ile Leonard'ın erkek kardeşi Cecil savaşta öldüler. Leonard'ın pasifist olmaması-

na karşın askerlikten özürlü sayıldığını biliyoruz. Bunun nedeni, ondaki kalıtsal kas zayıflığıydı ve eline silah aldığında, düşmandan çok kendi arkadaşları için tehlikeli olma olasılığı taşıyordu. Lytton Strachey de sonuçta, aşırı güçsüzlüğüne bağlı olarak askerlikten özürlü sayılmıştı. Bu sıralarda Maynard Keynes Maliye'de çalışıyordu; geri kalanların çoğu ise, pasifist görüşlerini açıklayarak, Sussex'te veya Oxfordshire, Garsington'daki Lady Ottoline Morrell'in çiftliğinde, tarım işinde çalışmayı kabul ettiler. Bu sıralar aralarına yeni bir üye katılmıştı. Bu kişi, o yıllarda daha yirmi yaşlarında olan, geleceğin roman yazarı David Garnett olup, *Dış Gezileri*'i yayımcının eleştirmeni sıfatıyla Duckworth'a öneren ünlü Edward Garnett'in oğluydu. Bu dönemde Zepplin ve hava akınları oluyordu ama bunlar, hiçbir şekilde 1939 savaşındakiler kadar yıkıcı değildiler.

Woolflar, Hogarth House'a yerleştikten bir süre sonra Virginia iyileşmeye başladı. İkisi de artık kendi işlerini başlatmanın, hem Virginia'nın ruh sağlığı için faydalı, hem de keyifli bir uğraş olacağı üzerinde anlaştılar. 1917 yılının Mart ayında bir gün, Farrington Caddesi'nde Holborn'a doğru yürürlerken rastgeldikleri küçük bir baskı malzemeleri dükânının vitrininde, baskı için gerekli tüm aygıtların bulunduğunu fark ettiler. Heyecanlanarak içeri girip dükkân sahibiyle tanıştılar. Dükkân sahibi onlara yalnızca küçük bir el baskı-tezgâhı satmayı istemekle kalmıyor, aynı zamanda bunlarla ilgili bastırdığı on altı sayfalık broşürü okuduklarında, baskı işini bir çocuk oyunu kadar basit bulacaklarını da garanti ediyordu. Tüm bu gereçler için yalnızca 20 Sterlin harcadılar. Satıcı baskı makinelerini Hogarth House'a yolladığında Leonard'la Virginia, onları hemen yemek odasına kurdular ve kendi kendilerine kullanmayı öğrenmeye başladılar. Bir ay geçtikten sonra artık bir kitap veya broşür sayfası basmayı becerebiliyorlardı. Dizgi işini çoğunlukla Virginia üstleniyor (çoğu zaman bazılarını

baş aşağı da basarak), Leonard ise onun yanlışlarını düzeltmenin ardından baskı işine girişiyordu. İlk çabalarının ürünü, ikisinin yazdığı birer öyküyü içeren iki öykülük ve otuz iki sayfalık bir kitapçıktı. Cilt için neşeli desenleri olan bir kapak kâğıdı satın alıp, ciltleme işini de kendileri yaptılar. Bundan sonra, çevrelerinde ilgileneceklerini düşündükleri kişilere ve arkadaşlarına birer tanıtım broşürü gönderdiler ve ardından her biri için 1 şilin 6 peni satış fiyatı koydukları yüz elli adet kitap bastılar. İşte önceleri büyük keyif kaynağı (aynı zamanda Virgina'nın düzelmesi için bir etken) olan ve onlara hatırı sayılır bir ün ve para kazandıran, ama sonunda zaman tüketici ve endişe verici bir angaryaya dönüşen "Hogarth Yayınevi" girişimi böyle başlamıştı. Yalnız, tüm bunlara karşın, yayınevinin yaşamının sonuna dek Virginia için şu yararı olmuştur: Virginia, profesyonel yayımcıların önerip istedikleri ama, onun çalışma planlarına uymayan durumlar olduğunda, onların basım işiyle ilgili yersiz eleştirilerine boyun eğmek zorunda kalmıyordu. Hogarth Yayınevi'nin kuruluşundan sekiz yıl sonra, günlüğüne şunları yazıyordu Virginia:

> "El yazım ne kadar da bozuldu! Hogarth Yayınevi'ne bir özveri daha. Ama, Hogarth Yayınevi'e borçlu olduğum şeyleri el yazısı ile yazdıklarımın tümü bile ödeyemez. Ev Üniversitesi dizilerini ve Yeni Victorianlar'la ilgili kitap yazma önerisini reddettiğimi Herbert Fisher'a bildiren ben değil miyim? Bunun nedeni, istediğim zaman, canımın çektiği yayınevine, kendi kafama göre bir kitap, daha iyi bir kitap yazabileceğimi bildiğimdendir kuşkusuz! O Üniversite vakıflarınca sömürülmek düşüncesi damarlarımdaki kanın tam anlamıyla donmasına yol açıyor. Evet, böylece ben, tüm İngiltere'deki, istediğini yazabilen tek kadınım."

Bunu izleyen üç yıl içinde amatör Hogarth Yayınevi'nin küçük yayın listesine üç önemli kitap daha eklendi. Bu başarının sırrı şanstan mı, yoksa ileri görüşlü bir kavrayış gü-

cünden mi kaynaklanıyordu? Büyük bir olasılıkla her ikisi de belli oranda etkin olmuştu ama, bir başka önemli etkeni de unutmamak gerekiyordu. Bu dönemde Bloomsbury, geçmişten koptuklarını algılayan yeni yazarlara çekici gelen *avant-garde* bir entelektüel yaklaşım ortaya koymuştu. Leonard ile Virginia'nın bu sıralarda tanıdığı kişiler arasında, Katherine Mansfield (Virginia'nın ailesi bu kadına karşı karmaşık duygular taşıyordu), onun kocası John Middleton Murry, Londra'da yerleşmiş Amerikalı şair T. S. Eliot, bir de egzantrik dâhi bir Rus Yahudisi olan ve "Kot" adıyla tanınan S. S. Koteliansky vardı. D. H. Lawrance ve Murryler'in dostu olan Kot'u onlarla tanıştıran Murryler'di.

1918'de Katherine Mansfield'in en ünlü kısa öykülerinden biri olan *Başlangıç*'ı (Prelude) yayımladılar ama, harfleri kendileri dizmelerine karşın, Leonard baskıyı, çevreden dostları olan bir başka basımcıya yaptırdı. Ertesi yıl da, Virginia'nın kısa öyküsü *Kew Bahçeleri*'ni (Kew Gardens) basıp ciltlediler ama, *The Times*'ın edebiyat ekindeki çok olumlu eleştirinin etkisiyle ilk baskısı çabuk tükenince, diğer bir dost basımcıya beş yüz adetlik ikinci baskıyı yaptırmaları gerekti.

Aynı yıl (1919), ilk şiirleri Egoist Yayınevi tarafından 1917'de yayımlanan T. S. Eliot'un, yedi yeni şiirini içeren küçük bir kitabını bastılar. Dört yıl sonra Eliót onlara, orijinal baskısını kendilerinin yapıp ciltledikleri *Çorak Toprak-lar*'ı (The Waste Land) verdi. Bu kitap şimdi İngiliz edebiyatının en az bulunan ve aranan kitabı konumundadır. Bu arada, 1921'de Virginia, Venessa'nın yaptığı tahta basım kalıplarını kullanarak, *Kew Bahçeleri*'nden başka, daha yedi deneme parçasının da yer aldığı *Pazartesi veya Salı* (Monday or Tuesday) adlı kitabını yayımlamaya karar verdi. Baskıyı Leonard ile Virginia birlikte hazırladılar ama, dostları olan bir basımcının berbat bir kâğıda yaptığı baskı kötü oldu. Bundan bir yıl önce ise, Koteliansky ile Leo-

nard'ın ortak çalışarak çevirdikleri Gorky'nin, *Tolstoy'un Anıları* (Reminiscences of Tolstoi) adlı kitabını yayımlamışlardı. Bu kitap, hemen ticari bir yayımcı tarafından yeniden basıldı ve yeni basımlar yıllarca sürdü.

Tüm bu kitaplar küçük boyutlarda olup, baskı ve yapımları açısından okura çekici gelecek fazla özellikler taşımıyorlardı. Öte yandan, içerdiklerini devrimci olarak nitelemek belki biraz abartılı kaçsa ve profesyonel yayımcılara önemsiz gelse de, Leonard ile Virginia'yı, hobi olarak başlattıkları bu işi düzenli bir yayımcılık mesleği olarak yürütme konusunda yüreklendirmişti. Virginia'nın yaşadığı son ana dek, ara sıra küçük bir kitabı basmak için tezgâhlarını kurup, basımlarını yaptılar ama, yayım işlerinin esas kapsamlı bölümünü hep büyük, ticari yayımcılara bırakıyorlardı. Çalışmalarının hiçbirini, hiçbir zaman Richmond'daki Hogarth House dışında bir yerde, ne kır evlerinde, ne de daha sonra, 1924'te taşındıkları Tavistock Square 52 numaralı evde yürüttüler.



Virginia Woolf'un ilk iki romanı da, *Dış Geziler* (1915) ve *Gece ve Gündüz* (1919), temelde geleneksel bir yapı içerirler. Her ikisinin de, kitabın başından başlayıp sonuna dek süreklilik göstererek ilerleyen bir konusu vardır. Romanlar, kahramanların dış görünüş, duygu ve düşüncelerinin bir anlatıcı tarafından tanımlanmasına ve onların bir-

birleriyle ilişkilerinin, roman bir sonuca veya ana fikre varana dek sürdüğü bir temele dayanır.

Bu iki kitaptan daha ilginç olanı, içerdiği belirgin yapısal ve kahramanlarına ilişkin aksamalara karşın, gene de *Dış Geziler*'dir. Bir ölçüde E. M. Forster stili bir toplumsal güldürü oluşturarak başlayan roman giderek ara ara, Virgina Woolf'un daha sonra yazdığı olgunluk yapıtlarını bile gölgeleyebilecek denli, yepyeni bir boyut, görsel ve şiirsel bir düzey kazanır. Bu ilk roman, çarpıcı derecede ilginç nitelikler içerir. Belki de onu en çok olağandışı yapan, ilk olarak Güney Amerika'ya gitmek için babasının gemilerinden birine binerken tanıdığımız genç ve bâkire roman kahramanı Rachel Vinrace'ın, romanın sonunda sebepsiz ve anlamsız bir şekilde ölmesidir. Hem de bu ölüm onun, aşkın getirdiği yüce mutluluğu keşfetmesinden hemen sonra gelir. Virginia 1905'te Liverpool-Oporto arasında yaptığı bir gezi dışında, Güney Amerika'nın hiçbir yerine yolculuk etmediğine göre, konunun geçtiği yer tümüyle hayal ürünü olup, Virginia'nın kurgusuna kattığı bir başka orijinalliktir. Sözü geçen yolculukta roman kahramanı Rachel'in amca ve halasının da bulunduğu grup, varış yerine geldiklerinde, aynı kıyı kasabasında rastladıkları İngilizlerin arasında, iki genç adamla tanışırlar. Bunlardan biri, geleceğin roman yazarı Terence Hewet, diğeri ise, çirkin, kendini beğenmiş bir entelektüel ve sosyal anlamda itici olmakla birlikte, içtenlikle gerçeği söyleme tutkunu, St. John Hirst'tür.

Aslında bu ikincisi bir Bloomsbury tiplemesi olup, G. E. Moore'un da bir kopyası sayılabilir. Terence ve Rachel arasında duygusal bir yakınlaşma başlar ama, her ikisinde de, bir başka insana tutkuyla bağlanmaya güçlü bir şekilde direnme eğilimi vardır. Terence açısından buna neden, yazmayı sürdürme isteği, Rachel için ise, el değmemiş varlığını, yalnızlığını ve müzik uğraşını çok fazla sevmesidir. Virginia, bu tür bir konuyu, daha sonra yazdığı romanların

hiçbirinde bir daha ele almadı. Bu romanda özellikle ilginç olan bir yön de, Rachel'in önceleri ona kendini hiç çıkar düşünmeden adıyor görünen halası Helen'le ilişkisidir. Konu ilerledikçe her nasılsa, bu kendini adama eyleminin, aslında güçlü ve kıskançlık dolu bir sahip olma özelliği taşıdığı anlaşılır. Rachel ile Terence'ın sonunda birbirlerini sevdiklerini anladıklarını öğrenen Helen'in, Rachel'e saldırıp, onunla yerde güreştiği sahne ilginçtir. İnsan, halusinasyon gördüğünü sansa da kesin bir kanıya varamaz. Tek bildiğimiz, Virginia'nın o bölümü değiştirerek, defalarca yeniden ve yeniden yazdığıdır.

Bu kitapta sayfalara serpiştirilmiş gönderme ve anlatımların, daha sonra yazacağı kitaplara dair ipuçları taşıdığı görülmektedir. Örneğin, *Deniz Feneri*'ndeki "Zaman Geçer" başlıklı bölümde karşımıza çıkan ve içinde insan bulunmadığı sırada, bir doğa manzarasının, madde ve doğadaki ana öğeleri hissettirdiği güzellik duygusunda bu ipucu gizlidir. Bir başka örnek, *Perde Araları* kitabındaki o, çok eski, tarih öncesi geçmişin algılanışıdır. Yine, *Deniz Feneri*'nin son bölümüne şiirsel bir nitelik kazandıran, o, yolcu dolu gemi ve üzerindeki hareketliliğin, gemi ufuk çizgisine geldiğinde yalnızca donuk bir noktaya dönüşüp kayboluşunun garipliğidir. Bunun karşıtı olarak da, gerçekte yaşamın hiç durmadan sürdüğü karanın, gemi güvertesinden izleyenler için silinip yok olmasının aynı derecedeki garipliğidir. *Jakob'un Odası*'ndan sonraki romanlarının tümünde çok derin olarak ele aldığı konu evliliktir. Bu yapıtlardan, onun, evliliğin değeri ve yaşamdaki anlamına karşı gösterdiği ilgiyi anlarız.

Dış Geziler'i okuyan kişi, kafasında oluşmuş, insan yaşamı ve topluma ilişkin tüm soruları dondurma gereğini duyuyor. Eğer biraz yanıt alıyorsa o da, yalnızca sondan bir önceki bölümde yer alan ve okuyucuyu biraz da düş kırıklığına uğratan bilmece ve bazı yoğun şiirsel iletilerde

verilenlerdir. Bir zamanlar Leonard Woolf'un, "ölü" diye tanımladığı iki romanından biri, onun en özgün yeteneklerinden sayılan görsel betimleme yanını neredeyse hiç içermeyen *Gece ve Gündüz*'dür. Diğeri ise *Yıllar*'dır. Virginia'nın çok yüksek görsel başarı sağladığı yapıtlarından sonra, bu iki roman bir anlamda, zihinsel dinlenme amacıyla yazdığı kitaplar olarak ilgi çekerler. *Yıllar*'ı bu şekilde, *Dalgalar* adlı kitabından sonra yazmıştır. "*Gece ve Gündüz*" sakin havalı, okunabilir, neredeyse eski moda denebilecek bir roman olup, yazarının, onu yazdığında daha yeni bir delilik döneminden çıktığını anlamak pek olası değildir. Katherine Mansfield'in gözlemlerine göre, 1. Dünya Savaşı'nın çıkması karşısında, bir neslin aklı seliminin zelzele görmüş gibi sarsılışının etkisiydi bu. Virginia'nın bu romanı, duyarlık ve geniş toplumsal gözlemlerle doludur. Yalnızca, kullanılan dilin güzelliği bile okuru büyülemeye yeter ama, *Dış Geziler*'in içerdiği o şiirsel armoni, bu kitapta yoktur. Romandaki kadın kahramanın annesi Bayan Hilberty ise çok zekice işlenmiş bir roman kişiliğidir. Romanın çatısı ve tüm kurgu düzeni sağlamca ortada olmasına karşın Virgina, bir sanatçı doyumsuzluğuyla daha *Gece ve Gündüz*'ü bitirmeden, bazı küçük taslaklar yazmaya başlamıştı. İşte bu taslaklar kurduğu çatının tümünü alevlendirecek ateşlerdi. *İki Öykü*'de (Two Stories) bu izler belirmeye başlamıştı.



1915'te iyileşmesini izleyen ilk yıllar boyunca Virgina, çoğu *Times* dergisinin edebiyat eki, *Athenaum* ve *New Statesman* dergilerinde yayımlanan, yalnızca kurgu olmayıp, eleştiri ve denemeleri de içeren epeyce ürün verdi. Bunlardan biri 1919 baharında yazdığı "*Modern Yazın*" (Modern Fiction), yalnızca dönemin önde gelen roman yazarlarına yaptığı saldırılarla değil, bundan sonra yazmak istediklerinin bir bildirisi olarak da büyük önem taşır. "Bu yazarların (Wells, Bennet ve Galsworhy) yapıtları, bizim yaşam deneyimlerimizi gerçekte olduğu gibi yansıtabiliyor mu?" diye soruyor Virginia. Yanıt olumsuzdur. "Anlatmak istediklerimizi yalnızca bir söze indirgemeye çalışırsak," diyor Virginia,

> Bu üç yazarın da materyalist olduklarını söylemeliyiz. Ruhla değil de bedenle ilgilendikleri için bizi düş kırıklığına uğrattılar, İngiliz kurmaca yazını isterse çöle yönelsin, onlara sırtını ne denli çabuk dönüp, uzaklaşırsa, İngiliz edebiyatının ruhu için en iyi olanı yapmış olacağına inanıyoruz. İster ona yaşam veya ruh, ister doğru veya gerçek adını verelim, bu temel varlık artık harekete geçip yürüdü. Bundan böyle, ona yakıştırılan ama hiç uymayan kalıbı taşımayı da reddediyor.

Tüm bu suçlamaların ardından Virginia, yeni roman yazarları için kaleme aldığı ünlü manifestoya geçer:

Çevrenize ve yaşama baktığınızda, göründüğünden çok farklı olduğu izlenimini edinirsiniz. Bir an için, sıradan bir kişinin, sıradan bir günündeki düşüncelerini inceleyin. Zihin, önemsiz, düş ürünü, hemen uçabilen veya bıçakla kazınmışçasına kalıcı olan, sayısız türde izlenim edinir. Her yönden, aralıksız bir atom yağmuru gibi yağan bu izlenimler, Pazartesi veya Salı günündeki yaşama uyum sağlamak için belleğe dokunduklarında, vurguları öncekilerden farklı olur. Önemli anlar bu sırada değil de o sırada oluşur. Böylece, eğer bir yazar tutsak değil de özgür, gerektiği şekilde değil de kendi seçimine göre, geleneklere değil de kendi duygularına dayanarak yazabiliyorsa, o zaman işler değişir: Ne bir plan, ne komedi, ne trajedi, ne de aşka ilgi veya önceden belirlenmiş bir sonuca gerek vardır. Yaşam, simetrik sıralanmış bir dizi fayton feneri değildir: Yaşam, parlak bir ışık halkasıdır. Bizi, ilk bilinçlendiğimiz andan sonuna dek saran, yarı saydam bir örtüdür. Bu çeşitliliği, bu bilinmeyen ruhu tanımlamak, yabancı niteliklerle bu dünyaya özgü nitelikleri fazla karıştırmadan bu çılgınlığı veya karmaşayı anlatmaksa, roman yazarının görevi değildir.

Şunu vurgulamak gerekir ki, Virginia, Thomas Hardy, Joseph Conrad ve o sıralar *Little Reiew*'da "Ulysses" adlı yapıtı yayımlanan James Joyce'u, eleştirdiği yazarların dışında bırakmıştır. (Ama sonradan, bu tamamlanmış çalışmanın aykırı gördüğü yanına karşı duyguları değişmişti.) Tüm bunların ötesinde, temelde ruh ve kalple ilgilendikleri için Rus yazarlarını da onaylıyordu.

1915'te başlayıp kısa aralıklar vererek, oldukça düzenli götürdüğü günlük tutma işini, 1941'de ölünceye dek sürdürdü. Kocası, savaştan sonra yayımladığı günlüğün bazı özet bölümleri için şöyle der: "Bu özetler daha çok, Virginia'nın kendi yazılarına ilişkin düşüncelerini, kitaplarını tasarlayışını, yaratıcılık aşamalarında geçirdiği ruhsal değişimleri ve basılan ilk kopyalar arkadaş ve eleştirmenlere gönderildiğinde, eleştiriye karşı geliştirdiği aşırı duyarlığı anlatan pasajlardır."

Bir Yazarın Günlüğü (A Writer's Diary), tüm bu çalışmaların yalnızca bir parçası olup, sonunda yayımlandığında, yankı uyandıran bir edebi olay oldu. Bu özetler, ondaki yaratıcılığın aşamalarını kavrayabilmek ve yazarlık mesleğine kendini, yaşamının tek amacı olarak adayışını anlayabilmek açısından çok ilginç kayıtları içerir ve derin anlamlı bir kitap oluşturur. P*azartesi veya Salı*'nın yayımlanmasından bir yıl önce, 20 Ocak 1920'de, "yeni bir roman için yeni bir fikre" vardığı o sabah, Virginia günlüğüne şöyle yazıyor:

> "Düşünün ki, yazılmamış bir romandaki gibi, yalnızca on değil iki yüzden daha uzun sayfa boyunca, bir konu diğerinin içinden çıkıyor. Benim vermeyi istediğim hafiflik ve rahatlığı içermez mi bu! Amaca daha da yaklaşmasına karşın, romanın biçim ve hızını da bozmadan, her şeyi, ama her şeyi içine alabilir mi? Emin olmadığım tek şey, bunun, insan kalbinden geçenleri ne denli kapsayabileceğidir. Anlatım gücüm, her şeyi yansıtabilecek yeterlilikte mi? Sanıyorum ki, girişimim bu kez tümüyle farklı nitelikte olacak. Yapı iskelesi yok, hiçbir tuğla görünmeyecek. Her şey alacakaranlığın içinde. Ama, yürek, tutku ve mizah, siste ateşin parlayışı gibi pırıl pırıl fark ediliyor... Sanırım tek tehlike, kişiliğimin o Allahın belası bencil yanı. Joyce ile Richardson'u zihnimde yıkan da o. İnsan, Joyce ile Richardson'daki gibi dar ve sınırlayıcı olmadan, kitapla kendi arasına bir duvar koyabilecek denli esnek ve zengin olabilir mi?"

"Bilinç akımı" deyimi, ilk olarak William James'in yarattığı ama daha sonra Virginia Woolf'un kurmaca yazında uygulamaya başladığı tekniği tanımlamak için kullanıldı. Virginia'nın değindiği gibi, bu teknik daha önce Dorothy Richardson tarafından, *Sivri Çatılar* (Pointed Roofs) adlı yapıtta ve Harriet Weaver'ın Woolflar'a 1918'de, henüz taslak halindeyken gösterdiği, James Joyce'un *Ulysses* adlı yapıtında uygulanmıştı. Kimin, kimi etkilediği, hep tartışma konusu oldu. Ama bana öyle geliyor ki, insanın bu konu-

da tek söyleyebileceği, savaş sonrasının duyarlı yazar ve şairlerinin birçoğunun ifade etmeye çalıştığı yeni bilinçliliğin bir parçası olarak, böyle bir teknik zaten gündemdeydi. Aslında James Joyce, Dorothy Richardson ve Virginia Woolf, üçü de, bilinç akımından etkilenen bir tarz geliştirmekle birlikte, her biri tekniği değişik şekillerde kullandı. *Sivri Çatılar*'ı izleyen *Miriam* roman dizisi piyasaya çıktığında, Dorothy Richardson bilinç akımı tekniğinin gereği olan seçmecilik ve yapıya ilişkin sorunları hiçbir zaman tümüyle çözümleyememişti. Virgina, *Pazartesi veya Salı*'nın taslaklarında, zihnin çeşitli düşünceler arasında sürekli gidiş gelişini izleyecek bir şey denedi. Ama bu taslaklarda bile, belki ilk okuyuşta fark edilebilecek öyle fazla bir kopukluk yoktu. *Modern Kurgu Yazını*'nda (Modern Fiction) salık verdiği gibi, şimdi zihninde canlandırdığı romanlar için temel hedefi, Wells, Bennett ve Galsworthy'nin gerçek olarak kabul ettiklerinden çok farklı bir gerçeği yakalamaktı. Bu gerçek, tüm karmaşıklığı ile bilinçliliği saran o yarı saydam örtüyü; ve maddeci dünya yerine, en yüce şiirdeki gibi sonsuzluk sezgileri taşıyan ruhu anlatabilecekti. Virginia gördü ki, bu hedefe ulaşabilmek için, alışılmış türde planı bir yana bırakıp, romana başka yollarla, estetik anlamda daha doyurucu bir yapı kazandırmak gerekiyordu.Yazar-anlatıcının gizleyerek de olsa, romanın kişilerini, özenli sahne değişimleriyle bir yerden diğerine veya bir zaman diliminden öbürüne gönderdiği gibi, romandaki diğer tüm geleneksel yapı unsurlarının da ayıklanması gerekiyordu. "İskele yok, tek tuğla bile görünmemeli." Hafiflik, hız, imgelemdeki sembollerin kullanımı, böyle bir girişimin temel özellikleriydi. İlk kez *Jakob'un Odası*'nda bunun bir uygulamasını yaptı.

Leonard ile Virginia, 1919 yazında, barışın imzalanmasından kısa süre önce, Sussex'te, Lewes'ten bir-iki mil uzaklıktaki küçük Rodmell köyünde, yeni bir kır evi bul-

dular. 1707'lerde yapılmış olan "Monk's House"da (Rahip Evi) iki yüzyıl süresince pek çok aile oturmuştu, ama yaşamının son yıllarında Leonard, burada hiçbir zaman bir rahibin yaşamadığını da keşfetti. *Yeniden Başlamak* adlı kitabında şöyle yazıyordu:

> "1919'dan önce de, Rodmell kilisesiyle köy yolu arasındaki caddede bir aşağı bir yukarı dolaşırken, duvarın ötesindeki meyve ağaçlarıyla bahçeyi görebiliyorduk. Aslında bir kez, evin arka cephesinden bir görüntü bile yakalayabilmiştik. Meyve ağaçları nefis, bahçeyse en sevdiğim türdendi. Bahçe daha çok, yamalı yorgan örneği ayrıldığı bölümlerde bulunan ağaçlar, fundalar, çiçekler, sebzeler, meyveler, güller ve o dönemin çalılıklarıyla lahana görünümlü bitkilerine dönüşmeye meyletmiş, safranlarla doluydu."

"Monk's House"a Eylülde taşındılar ve burası artık onların sürekli kır evleri oldu. İlki *Jakob'un Odası* olmak üzere, Virginia pek çok eserini burada yazdı.

Jakob'un Odası'nda ilk göze çarpan şey, ilk iki romanından sonra Virgina Woolf'un tekniğinde yaptığı köklü değişikliktir. Gerçekte, bu kitapta bilinç akımı fazla kullanılmıyor ama, iskelet halinde de olsa bir öykü bulunmasına karşın, belli bir plan yok. Tüm o geleneksel, bir yerden veya zaman diliminden öbürüne geçiş yok. Yazar bunlarla hiç zaman harcamıyor. Çalışmalarını, bir dizi izlenimci parlamalara dayandırmış. İster diyalog, ister tanımlarda olsun, izlenimlerinin tamamını kurmak için, anlatım ışığını, akıl almaz bir hız ve çabuklukla, ufacık düşünce ve gözlemlerin birinden diğerine hareket ettiriyor.

Plan bulunmadığını söyledim; aslında insan okudukça, plan yapmanın bu denli temel bir önemi olduğu konusunda şüpheye düşüyor. *Jakob'un Odası*'ndaki ilgi çekici yön, kişilik anlatım veya yapılanışlarının tiyatrovari yanı değil, romanın içerdiği şiirsel görselliktir. Örnek olarak, Cambridge'le ilgili şu ünlü pasaj verilebilir:

"Gökyüzünün her yerde aynı olduğunu söylerler. Yolculuk yapanlar, gemi kazasından kurtulanlar, kaçaklar ve ölümün eşiğindekileri rahatlatan bir düşüncedir bu; ve eğer mistik yanınız güçlüyse, bu pürüzsüz yüzeyden üzerinize avunç ve çözüm gerektiren sözcükler yağacağını bile düşleyebilirsiniz. Ama Cambridge'in ve her nasılsa King's Kolej'deki küçük kilisenin çatısı üzerinde durum farklıdır. Deniz ötesindeki büyük kent geceye parlaklık yansıtır. King's Kolej kilisesinin çatlaklarından içeri sızan gökyüzü başka yerdekilerden daha hafif, ince ve pırıltılıdır diye düşünmek hayalcilik midir? Cambridge yalnız gece değil, gündüz de gökyüzüne parıltılar saçar mı?"

Kitabın bitimindeki yansıma ve yakınmalarla, başta deniz kıyısında duyulanlara benzer çığlıklara gönderme yapan Bonamy'nin "Jakob! Jakob!" diye bağırışları ve bu çığlıktaki dokunaklılık, geçicilik, kayıp ve şiddetli acı duygusu, amaçsız değildir.

Bundan sonraki romanı *Mrs. Dalloway*'i yazmak, Virginia'nın, 1922-1924 arasında geçen, iki yılını aldı. Aslında bu kitabı kâğıda geçirmeden çok önce aklında oluşturduğu kesindir. Virginia'nın bu romanda yeni tekniğine çok daha fazla egemen olduğu görülür. Olayı bir yerde, yani Londra'da, ve Clarissa Dalloway'in partisinin yapıldığı tek bir günde sınırlayarak, yapı sorununu etkin biçimde çözümlemiştir. Zamanın geçişi ise, Big Ben'in saat başlarını vuruşu ile belirlenir. (Romana başta, *Saatler* adını vermişti.) *Jakob'un Odası*'nda uyguladığı izlenimcilik, kişilikleri anlık görüntü ve net olmayan izlenimlerle sınırlıyordu. Bu akımı *Mrs. Dalloway*'de kullandığındaysa, karakterlerini neredeyse inanılmaz yeteneklerle bezenmiş gerçek kişilere dönüştürür. Başta Clarissa Dalloway olmak üzere, onun Hindistan'dan geri dönen sevgilisi Peter Walsh, savaş sonrası bunalımı geçiren Septimus Warren Smith, etkileyici İtalyan asıllı Lucrezia ve Clarissa'nın bir zamanlar taparcasına âşık olduğu genç kızlık arkadaşı Sally Seton, romanın

temel kişilikleri olup, her biri, hem kendi bakış açılarından, hem de başkalarının düşüncelerine yansıdıkları biçimleriyle anlatılırlar. İşte geçmiş ile şimdiki zaman arasında dizilmiş tüm bu düşünce, anı ve yargılar sonuçta insana, Virginia'nın bu kişileri, yaşam öykülerinin tüm önemli tarafları, dıştan görünüş ve garip davranışlarıyla birlikte, çok yakından tanıdığı izlenimini verir (Walsh'ın cep çakısını sürekli açıp kapayışı gibi).

Kitabın model veya işleniş açısından en gözüpek ve kendine özgü yanı ise, tümüyle farklı iki anlatımın akışını birbiriyle bağdaştırmasıdır: Clarissa'nın partisiyle onun, günboyu süren hazırlıkları ve Warren Smith'in aklını kaçırıp sonunda intihar edişi... Virginia, yapmayı tasarladığı işin zorluğunun bilincindeydi. Ayrıca, kitabı bitirdiğinde, o gözle görülür bağlantı eksikliğini, eleştirmenlerin önemli bir aksaklık sayıp, ona saldıracaklarından da korkuyordu. Ama, Virginia'nın görüşüne temel oluşturan şey, Septimus'un delice düşüncelerinin, Clarissa'nın partisiyle simgelenen dünyevi gösteriyi bozucu bir unsur olarak gelişmesiydi. Son bölümde, Septimus'u tedavi eden uzman doktor Sir William Bradshaw, hastasının intiharı nedeniyle partiye geciktiğini bildirerek, özür diler. Aslında bu, roman kişilikleri Clarissa ile Septimus arasında bulunan yapay bir bağlantıdır. Gerçek bağlantı, ikisinin, bir bakıma bir madalyonun iki yüzü gibi olmalarından kaynaklanır. Artık orta yaşa gelmiş olan Clarissa, daha çok dünyevi yaşayan ünlü bir evsahibesi konumuna gelmekle, kendinden çok önemli bir şeyler verdiğinin bilincindedir. İşte genç kızlık döneminde, umursamaz ve başdöndürücü Sally'ye âşık olmasına neden de onun bu kendini adayıcı yapısıdır. Peter Walsh da burada, Clarissa'nın neler kaybedip, dış görünüşünün ne şekle girdiğini göstermek için ortaya konan bir başka bozucu unsurdur. Septimus gibi Clarissa da, bazı anlarda, temelde yararsızlığını sezdiği yaşama bir çö-

züm olarak ölümü sürekli düşünüyordu ve Cymbeline'deki şarkının "artık güneşin ısısından korkma" dizeleri hep aklındaydı. Partide, Sir William, Septimus'un intiharından söz edince Clarissa şöyle düşünür:

> "Yaşamında önemli olan bir şey vardı. Boş sözlerle dolu, güzelliği bozulmuş, gözden ırak, her gününü kötülük, yalan ve gevezelikle kaplayan bir şey. İşte bundan korunuyordu. Ölüm bir tür denemeydi. Bir iletişim girişimi, insanların mistik bir şekilde, sürekli onlardan kaçan merkeze ulaşmanın imkânsızlığını algılamalarıydı. Yakınlık bozuldu, aşırı sevinç söndü, kişi artık yalnızdı. Ölümün kucaklayıcı bir yanı vardır. Diyelim ki o, böyle bir tutku taşıyordu ve Sir William Bradshaw'a gitti. Büyük doktor, ona karşı anlaşılmaz derecede kötüydü. Cinsiyetsiz, arzusuz, kadınlara karşı son derece kibar ama, aslında, anlatılamayacak kadar da kötü davranabiliyordu. Diğer bir deyişle, insanın ruhunu zorlayan biri. Eğer bu genç adam Sir William'a gitmiş ve o da gücüyle onu bu şekilde etkilemişse, o zaman adam şöyle demez miydi? (gerçekten şimdi o da bunu hissediyordu) Yaşam dayanılmaz hale getiriliyor; bu tür adamlar, işte yaşamı çekilmez yapan onlar!"

Kitapta bir an, yalnızca bir an, Virginia yeni tekniğini bırakıp, anlatan-yorumcu olur. O ana kadar uyguladığı işleyişten o denli farklıdır ki bu pasaj, bıraktığı etki şaşırtıcı olur. Gerçekte burada o, Sir William ve benzerlerine çatmaktadır. İnsan, bunun arkasındaki, 1913'te geçirdiği hastalığı hiç anlamayıp, dehşetle karşılayan ve ona tepeden bakan uzman doktorlara beslediği güçlü kırgınlık duygusunu kolayca algılayabilir:

> "Uyumluluğa tapmakla Sir William yalnızca kendini değil, tüm İngiltere'yi de başarıya kavuşturmuş oldu. Akıl hastalarını kapatarak, doğumu engelleyerek, umutsuzluğu yasak edip, uygun olmayan kişilerin, onun uyumsuzluk duygusunu paylaşmalarına dek, fikirlerini açıklamalarını engelledi. Ama uyumluluğun daha az gülümseyen, daha çekini-

len bir de kız kardeşi vardır. Bu tanrıça şimdi bile, Hindistan'ın sıcağıyla çöllerinde, Afrika'nın çamuruyla bataklıklarında, Londra'nın varoşlarında, yani her nerede iklim kötü veya insanlar şeytana uyup kendi öz inançlarından uzaklaşıyorlarsa, orada bulunur. Şu sıralarda, türbeleri yıkıp, putları kırarak yerine kendi sert yüzünü asmakta. Adına Değişim deniyor bunun. Zayıf insanların istekleriyle beslenip kendini zorla kabul ettirmeyi, etkilemeyi çok sever. Halkın yüzüne kendi hatlarını basmaya ise bayılır..."

Aslında, Bradshaw'da hastalıklı bir şekilde beliren güçlü olma tutkusu, kitabın temel konularından biridir. Lady Bruton da sert ve güç peşinde koşan bir kadındır. Bayan Kilmann'ın kendini Elizabeth'e adayışı ise yalnızca, aynı tutkunun bir başka şekilde ortaya çıkışıdır.

Mrs. Dalloway sık sık en derin şiirsel görüntülerde, çoğunlukla çok güzel olarak, bazen de dehşet saçarak belirir. Bu, anlatıcının doğallık ve kolaylıkla gökyüzüne atılan havai fişeklerin rengârenk yıldızlar saçarak yere yağışına benzeyen, hızlı anlatımıyla verilir. Bir noktada Virginia, içindeki en gizemli karmaşık ve kışkırtıcı görüntüyü ortaya koyar: Peter Walsh'un rüyasıdır bu. Peter, Regent's Parkta uyumuştu. Bankın öbür ucunda saçları beyazlaşmış orta yaşlı bir dadı örgü örüyor, yanındaki çocuk arabasında bir bebek var. Dadı, gri elbisesinin içinde, ellerini sessiz ama hiç yorulmayacakmış gibi oynatarak yün örerken, uyuyanların doğal hak koruyucusudur sanki. Bu haliyle gökyüzüyle dalların alacakaranlıkta ormanda oluşturduğu görünüm gibi ürkütücü bir izlenim veriyordu. Yalnız yolcu, yolların hâkimi, eğrelti otlarının rahatını bozan ve yüce köknar ağaçlarının yıkıcısı birden yukarı bakıp, yolun sonundaki dev varlığı fark eder... Uzun sayfalar boyu önemli ve yoğun şekilde anlatılanların, Virginia'nın gerçek sanrı deneyimlerine dayandığını algılamamak olası değildir.

Tüm yaşamı boyunca Virginia, duygu ve şiir yüklü pek

çok sahneyle karşılaştı ve ara ara bu anlara döndü. Bunlardan biri deniz kıyısı, bir diğeri de pek çok değişik neslin oturduğu veya türlü yaşamların doldurduğu, ama sonra terk ettiği eski evlerdi. Üçüncüsü ise Londra'ydı. *Mrs. Dalloway* pek çok yönünün ötesinde, Londra'yı öven bir kitaptır aynı zamanda. Heybetli ve renkli, o metropollere özgü karışıklık ve koşuşturma; Kraliyet ailesinin romantik ihtişamı ve İmparatorluk politikaları, mevsimin büyük sosyete toplantıları, Big Ben'in saat başlarında büyük bir ağırbaşlılıkla vuruşu, St. Paul Katedralinin asil sessizliği, yaprak dolu parklarda gülüşen çocuklar ve oynayan sincaplar, dükkân vitrinlerindeki çiçeklerin parlayışı ve trafik yüklü caddelerin kaçınılmaz canlılığı... *Jakob'un Odası*'nın bazı bölümleri bu sahnenin bir taslağıdır ve Virginia için her zaman uyarıcı bir etkisi olmuştur. Diğer bölümlerde ise, çocukluğunun o deniz kıyısı yaşamına geri döner. Bir sonraki roman da deniz kıyısı yaşamı ile ilgilidir.

Ekim 1922'de *Jakob'un Odası*'nın yayımlanması ile Mayıs 1925'te *Mrs. Dalloway*'in piyasaya çıkışı arasında, yani Virginia'nın düzenli edebi ürünler verdiği dönemde, Woolflar pek çok yolculuk yapıp hareketli bir sosyal yaşam sürdürdüler. Leonard Woolf 1923'te, *Nation*'ın editörlüğünü kabul etti. (Bu iş yalnızca üç yıl sürecekti.) Ama daha çalışmaya başlamadan Virginia ile İspanya ve Paris'e geziye gittiler. 1923 ve 1924 yılları boyunca pek çok hafta sonunu Lady Otteline Morrell ile Garsington'da geçirdiler. Buradaki baş konukları, eski dostları Lytton ve Tom Eliot'dan başka Edward Sockwill/West, Lord David Cecil, L. P. Hartley gibi bazı yeni yazarlar ve besteci Lord Berners'ı da kapsıyordu. 1923 yılının yazında Monk's House'da yeniden sık sık Lytton ile E. M. Forster'dan başka, içlerinde Frances Birrell ile Raymond Mortimer gibi Bloomsbury'nin genç yıldızlarının da bulunduğu oldukça kalabalık bir hafta sonu konuklar grubunu ağırladılar. Woolflar Eylül

1923'te, Maynard Keynes ve ertesi yıl evleneceği balerin Lydia Lopokova ile birlikte Lulworth'de kaldılar. Ama 1924'ün en önemli olayı, Ocak ayında Virginia'nın Londra'da yeni bir ev bulmasıydı. Her ikisi de Richmond ile Batı Yakası arasında bu denli sık yolculuk yapmanın gerilimini duymaya başlamıştı. Ama Leonard, Virginia'yı böyle bir hayhuy içine sokmanın akılcı olup olmadığından da şüpheliydi. Virginia evin tapusunu Temmuz başında aldı. 52 numaralı ev, Tavistock Square'in güney tarafındaydı. Aynen 46 Gordon Square'deki gibi bu da bilinen türde, Bloomsbury tipi, teraslı bir evdi. Leonard'la ikisi Richmond'dan buraya, Mart ayında taşındılar. "Hogarth Yayınevi" büro bölümü ve baskı araçlarıyla, bodrum katına kuruldu. Bu arada, bodrumun arka tarafında bir zamanlar Londra tipi küçük bir bahçe bulunan yerin üzerine kurulmuş stüdyo'da, Virginia'nın çalışma odası oldu. Bu oda aynı zamanda basım evinin deposu olarak da kullanılıyordu. Woolflar, üstteki iki katta oturuyorlardı. Avukatlık şirketi sahibi kiracıları Messrs Dollman ile Pritchard'ın da, bahçe katı ile birinci katta oturmalarına izin vermişlerdi. Tavistock Square 52 numaralı ev 1939'a dek Woolflar'ın Londra'daki evleri olarak kaldı.

Mrs. Dalloway yayımlandıktan sonra *Deniz Feneri* kitabındaki çalışmalarının en yoğun döneminde Virginia'nın sağlığında önemli bir düşüş görüldü. Ruhsal olmaktan çok bedensel bir rahatsızlıktı bu. Büyük olasılıkla eskiden olduğu gibi yine yoğun yaratıcılık ve eleştirmenlik çalışmalarıyla bir arada sürdürdüğü fazla hareketli sosyal yaşam neden olmuştu buna. Sağlığındaki bozukluk tüm yıl boyunca, 1926'nın ilk aylarına dek sürdü. Yeniden doğru dürüst çalışabilecek duruma geldiğinde ise, *Deniz Feneri*'ni çok rahat ve çabucak yazabildiğini gördü. "Hiçbir zaman bu denli kolay yazdığımı ve düş gücümün bu kadar çok çalıştığını anımsamıyorum," diye yazıyordu Virginia. Ama bu

aşırı canlılık hali, her zaman olduğu gibi, son bölümlere gelince kayboldu ve kitap ancak 1927'nin başlarında bitti.

Virginia, varolmanın temel gerçeği üzerinde deneyim kazanmak için yaptığı sürekli biçim ve araç uygulamalarında kendini ne denli başarılı görse de, hiçbir zaman tek bir çözümle yetinmezdi. *Jakob'un Odası*'nda deneme amacıyla, *Mrs Dalloway*'de ise güven ve aşırı cesaretle gün ışığına çıkan devrimci yaklaşımı, *Deniz Feneri*'nde daha da farklı bir biçimde belirir. Burada da, temel görüntünün çevresini netleştirmek için Virginia'nın koyduğu belli belirsiz bir öykü dışında, plan yoktur. Kişilikleri yaratırken yine, benim, "içsel izlenimcilik" olarak adlandırmayı yeğlediğim "bilinç akımı" tekniğini kullanmış. (Çünkü görünüşe bakılırsa, tekniğin kullanımı hiçbir şekilde rastlantının ötesine gitmiyor.) Ama Virginia, zaman sorununun çözümünde yeni bir yol uygulamış. *Deniz Feneri* üç bölümden oluşuyor. Birincide, olayın tümü, Ramsay ailesinin arkadaşlarıyla birlikte Hebrides'te tatil yaptıkları bir günün öğleden sonrası ve akşamında geçiyor. Sonuncuda ise, yıllar sonra, savaştan kurtulanların uzun süre boş kalan yazlık evde yeniden bir araya geldikleri günün sabahı ele alınıyor. Bu iki zaman arasında altı, yedi ve belki de on yılın sığdığı yirmi beş sayfa ise, zamanın bir hayal gibi çok hızlı geçişini anlatır. Bu dönemde insan yaşamıyla ilgili olaylar, evlilik, doğum, savaşta ölüm ve yaralanma, yalnızca geçici göndermeler veya parantezlerle, basit sahneler ve rüyadaymış gibi bir gelişmeyle gösterilir. Bu, artık insanların terk ettiği, yalnızca önceki yaşam ve duyguları çağrıştıran yıkıntılarla dolu bir dünyanın görüntüsüdür. Sonunda ailenin dönüşü için evi hazırlamaya gelen temizlik işçileri Bayan McNab ile Bayan Bast bile, bir efsaneye ait yaratıklardır sanki.

Bu basit çerçeve etrafında Virgina, şiirsel romanlarının en çok görsellik taşıyan ve kusursuz kabul edilen yönünü yarattı. Zihin gizli işleyişleri ve yaratıcı sanatçının rolü ile

gücünü araştıran, yaşamın anlam ve gizemini, insan ilişkilerini içeren, yeni bir tür şiirdir bu. Ana konu Bay ve Bayan Ramsay'in evlilik yaşamıdır. Virginia'nın bu kişilikleri anne ve babasından esinlenerek yarattığını anlamak hiç de zor değildir. Zaten bunu kendi de kabul ediyor. Bu kitabı yazarak da onların ruhlarını uyardığına inanıyor. Venessa'nın Virginia'ya Bayan Ramsay ile ilgili yazdığı satırlar şöyledir: "Ölmüş birinin bu denli iyi canlandırılması bana neredeyse acı veriyor. Onun kişiliğinin o olağanüstü güzel yanını hissettirmeyi öylesine iyi başardın ki bu, dünyada yapılması en zor şey olmalı."

Son bölümde yalnızca Lily Briscoe'nun düşüncelerine sımsıkı sarılmış bir anı olarak yer alsa bile, Bayan Ramsay kitabın tek baskın kişiliğidir. Son derece sert yapıda, çöpçatanlıktan hoşlanan, otoriter ama kocasına karşı ustaca bir uysallık gösteren biri olarak çizilen Bayan Ramsay, sürekli hareket halindedir. Hemen her an çocuklar ve evle ilgili bir işle uğraşır; yoksullara iş bulur ama dinlenmek için verdiği aralarda da çevresine huzur ve sevgi dolu bir anlayış dağıtır. O, yaratıcı biridir. Bir yandan çevresine yağmur gibi enerji fışkırtırken, öte yandan da sanki tüm enerjisi güç, alev ve aydınlıkla kaynaşmışçasına canlı ve hayat dolu olabilme yeteneğiyle donatılmıştır. Başyapıtı ise, insan aklının karanlık ve kaos karşısında, düzen ve güzelliği bulabilmesinin sembolü haline getirdiği; *Boeuf en daube* akşam yemekleridir. Masadan kalkmalarına yakın Bay Ramsay'in ezbere okuduğu ve ortama ayrı bir sihir katan *Luria-na, Lurilee* şiirinin oynak ve ahenkli dizeleri, sahnenin son bölümüyle kaynaşmış durumdadır. Daha sonra Bayan Ramsay masada bulananların "tüm yaşamları boyunca zaman zaman gene bu geceye, bu aya, bu rüzgâra, bu eve ve ona döneceklerini" düşünür.

Her şairin aynı zamanda mistik bir kişi olması gibi, kendisiyle deniz feneri arasında bir bağ hisseden Bayan Ram-

say de bir mistiktir. Öyle ki: "Üç kez düzenli biçimde, uzun uzun vuran dalgaların sonuncusu, sanki sımsıkı mühürlenmiş bir tekneyi gümüş parmaklarıyla beynine doğru itip, çarptırıyormuş" gibi keyifleniyor, bunu hayranlıkla izliyordu. Ağaçlar, dereler ve çiçeklerle yalnız kaldığı zamanlar, onları anladığını seziyordu. Onların, kendini ifade ettiklerini, onlarla bütünleştiğini, kendini tanıdıklarını ve bir anlamda, özdeşleştiklerini hissediyordu. Öte yandan, çevredeki tüm genişleyen, parıldayan, ses çıkaran varlık ve olaylar uzaklaştığında, tam olarak anlatamadığı derin bir dinginlik ve mutluluk duyuyordu.

"O zaman insan, yalnızlık duygusuyla içine kapanıp, kendi olur. Bu, başkalarına görünmeyen bir bulut kümesidir ki, aslında karanlığın özüdür... Karanlığın özü, kimse göremediği için her yere gidebilir. Onu durdura'mazlar" diye düşündü Bayan Ra'msay zafer duygusuyla. "Onda özgürlük vardır, barış vardır ve tümünün ötesinde onda bir araya toplanıp dengeli bir ortamda dinlenebilmek vardır."

Bunun tam tersi olarak, Bay Ramsay tümüyle entelektüel dünyaya dalmış, olağanüstü zeki bir filozoftur. Ama, karısındaki o sezgi ve yaratıcılık yeteneğinden yoksundur. Gizli bir başarısızlık duygusuyla rahatsız olmakla birlikte, tam bir bencillik örneğidir. Tüm çevresindekilerden her zaman minnet ve destek bekler. Çocukları onu bir canavar gibi görür ama, Charles Tansley gibi pek çekici olmayan öğrencileri ise ona karşı bağlılık yüklü bir beğeni duyarlar.

Virginia, kahramanı Bay Ramsay'in kafasının nasıl çalıştığını çok zekice ve alfabetik bir imge kullanarak açıklar: "Bay Ramsay, alfabe tanımıyla 'Q' harfine kadar ulaştı. Bütün İngiltere'de pek az kişi ancak bu aşamaya gelebilmiştir... Ama ya 'Q'dan sonra? Ondan sonra ne gelir? 'Q'dan sonra belli sayıda harf vardır. Sonuncusu ise ölümlülerin gözüne pek görünmez; yalnızca uzaktan kırmızı bir parıltı olarak algılanabilir." Ama Bay Ramsay tüm gücünü topla-

masına karşın 'Q' ile 'R'nin ötesine ulaşamaz. Virginia onu, sevgi dolu bir anlayış ama, biraz da mizahi bir dokunuşla anlatır: Bay Ramsay'in bahçeyi ağır ağır dolaşıp, kendine kızarak, "bombardımana uğramış, kurşunlanmış!" ya da kendine acıyarak, "Sekiz çocuk babasının hiç şansı yoktur!" diye söylenişine gülümsememek olası değildir. Aynı şekilde, oğluyla birlikte onları deniz fenerine ulaştıran teknede kitabına dalmış okurken, James'in babasıyla arasındaki yakınlığı keşfetmesi ve tekne fenere yanaşınca Bay Ramsay'in elindeki paketle birlikte, tıpkı genç bir adam gibi kayanın üzerine sıçrayışına hayran olmamak olası mıdır?

Deniz Feneri büyük olasılıkla, Virginia Woolf'un tüm romanları arasında en beğenilenidir. *Mrs. Dalloway*'de kullanılan dilin güzelliği, anlatım hızı ve rahatlığı bu kitapta da göze çarpar. Yalnızca süslemek için değil, derin etki yaratmak amacıyla bolca kullanılan çarpıcı şiirsel betimlemeler de aynı güzelliktedir. Ama tüm bunlardan daha da etkileyici olan, denizle gökyüzünün türlü güzellikleri ve insanın düş gücünü zorlayan deniz fenerinin uzaktan görünüşüdür. Burada fenerin hem erkek hem de dişi bir simge olduğu görülüyor: James ile babasına erkeklik organını çağrıştıran ve erkeğin yalnız kalma yazgısının bir imgesi olarak görünen deniz feneri Bayan Ramsay'i kendinden geçirecek denli mutlandırmaktadır.

Deniz Feneri aslında kendi anlamının çok daha ötesinde bir önem taşır. Tüm etkin şiirsel sembollerde olduğu gibi, bunun da önemi yalnızca algılanabilir; ama hiçbir zaman analitik zekâyla tam olarak açıklanamaz. Bunu bilen Virginia, simgeciliğin onu terk ettiğinden yakınan Roger Fry'a yazdığı mektupta, çok açık net olarak, şöyle bir açıklama yapıyordu: "Ben, *Deniz Feneri*'yle hiçbir şey anlatmaya çalışmadım. Simgeciliği, yalnızca belirsiz ve genel anlamda kullanmanın ötesinde pek bir şey beceremem.

Haklı mıyım bilmem ama, bir şeyin ne olduğu açık olarak söylendiği zaman, bana hemen itici gelmeye başlıyor."

Önemli ve şiirsel bir romandan sonra, "gerçekçi roman" veya "tatil kitabı" dediği türden bir kitap yazmak artık Virginia Woolf'un yazın proje politikası haline gelmişti. *Yolculuk*'u *Gece ve Gündüz*'ün izlemesi de böyle olmuştu. Bunun bir nedeni, çoğunlukla bunalıma girip delirmenin eşiğine kadar gelmesine yol açan, aşırı zihin yorucu çabalara bir ara verme gereksinimiydi. Günlüğüne yazdığına göre diğer bir neden ise, çok çeşitli yeteneklerle donatıldığının bilincinde olmasıydı: Bir başka kitabı rahatlatmak için, başka bir kitap yazabiliyor, değişik yöntem ve konular bulabiliyordu. "Hepsinin ötesinde," diyor Virginia, "Benim yapımın gereği bu."

Aslında, *Deniz Feneri*'ni bitirdiği sıralar, son bölümleri yazarken yaşadığı zihinsel gerilimden kurtulmak amacıyla, iki kitap yazdı. "Biçime çok önem verilen böyle ciddi şiirsel deneme türünde kitaplardan sonra, bir uzaklaşma sürecine gereksinim duyuyorum," diye yazıyor Virginia. "Ayaklarımı uzatıp dinlenmeliyim bir süre." Bu kitaplara bir örnek *Kendine ait Bir Oda*'dır. Diğer bir örnek ise, daha önce yazdığı *Orlando*'dur. *Orlando*, gerçek anlamda bir tatil kitabı olup, onu yazdığım sürecin tam başından sonuna dek, Virginia için büyük mutluluk kaynağı oluşturdu. (Aslında hiçbir kitabı endişeye kapılmadan bitiremediği göz önüne alınınca, buradaki mutluluk için "sonuna dek" sürdü denemez.)

Pazartesi ve Salı ile *Jakob'un Odasını*'nı yayımladığı sıralar, özgün bir sanatçı olarak giderek daha da artan ünü Virginia'ya, sürekli genişleyen bir yeni arkadaş ve hayran çevresi sağlamıştı. Bu kişilerden biri, genç diplomat Harold Nicolson'ın karısı Vita Sackville-West'di. Her ikisi de edebiyatla çok yakından ilgilenen bu çift yazarlık mesleğine ayrı ayrı başlamışlardı. Virginia'yı, 1922'de Clive Bell'in verdiği bir akşam yemeğinde tanımışlardı. Aristokrat bir aileden gelen Vita, İngiltere'nin en gösterişli ve tanınmış malikânelerinden olan Knole'de büyümüştü. Çarpıcı bir güzelliği olan Vita'ya İspanyol büyükannesinden geçmiş egzotik kan ayrı bir hava katıyordu. Harold Nicolson'dan iki oğlu olmasına karşın, daha baskın olan cinsel tercihi lezbiyenlikti. Kocası da kendi cinsiyetinden olanlarla ilgileniyordu. Gerçekten de bu evlilik 1922'de, derin ve kalıcı bir dostluk dışında, artık çoktan kopmuş görünüyordu.

Öyle sanıyoruz ki; Virginia; tüm bunların bilincindeydi. Günlüğüne yazdıklarından çıkardığımız kadarıyla aslında, ilk görüşte Vita Sackville-West, Virginia'yı öyle fazla etkilememişti."Benim titiz zevklerime fazla hitap etmiyor," diye yazıyordu. "Çok süslü, bıyıklı, muhabbet kuşu renkleriyle bezenmiş biri. O aristokratlara özgü yumuşak ve rahat tavırlarına karşın, sanatçılarda görülen zekâdan yoksun." Ama Vita, Virginia'dan etkilenmişti. Onu çekici, gü-

zel ve zekâ açısından da son derece büyüleyici buluyordu. Daha ilk gördüğü anda – ki bunu algılamamak olanaksız – Virginia'da, kendinden daha üstün entelektüel değerler bulunduğunu fark etmişti.

Gençlik yıllarında Madge Vaughan ve Violet Dickinson'la, daha sonraları ise (bir ölçüde) Katherine Mansfield'le olan ilişkisinde Virginia'nın kadınlarla güçlü duygusal bağlar kurabildiği görülmüştü zaten. Elimizdeki bilgilerden şunu çıkarabiliriz ki, Virginia, Venessa'ya olan duyguları çok daha güçlü olmasına karşın, Leonard Woolf ile evliliğini her şeyin üstünde tutmaya kararlıydı. Ama yine de, bunu izleyen yıllarda Virgina ile Vita arasında geçenler ancak bir aşk ilişkisi olarak tanımlanabilir.

1924'ün başlarında Vita, arkadaşlıklarıyla ilgili şöyle bir sezgi taşıyordu: "Eğer istiyorsan," diye yazıyordu Virginia'ya, "bizim ilişkimize de bir deneyim gözüyle bakabilirsin. Şuna inanıyorum ki, sen zaten her şeyi, insan ilişkilerini bile bu açıdan ele alıyorsun. Ah evet, sen insanları kalbinle değil, hep beyninle algılıyorsun."

Bu, çok ağır bir suçlamaydı. Aslında Virgina, tam bir endişeli âşık gibi davranıyor; onun ilgisizlik anlarında veya yokluğunda umutsuzluğa kapılıyor, aşk dolu mektuplarını aldığı zamanlar veya bir araya geldiklerinde ise neşeyle doluyordu. Vita'nın duyguları onu heyecanlandırıp, gururunu okşuyor ve çok etkiliyordu. Ama şuna inanıyorum ki, ne kendini aldattığı, ne de Vita tarafından aldatıldığı doğru değildi. Ayrıca,Vita'nın şiirlerini katı ve eleştirel bir ışık altında görebilmesi duygularının, zihnini karıştırmadığının kanıtıdır. Böylece bu ilişki, sonunda bir kitaba, *Orlando*'ya ilham kaynağı oldu.

1927'nin başlarında Virginia, o sıralar habercilikle ilgili işlerden kurtulmuş olduğunu yazıyor günlüğüne. "Hemen o her zamanki heyecan verici görüntüleri canlandırmaya başladım gözümde: 1500 yıllarından başlayıp günümüze

dek uzanan bir biyografi bu. Adı, 'Orlando!' Yani Vita; ama cinsiyeti birinden öbürüne değişerek. Sanırım yalnızca keyif almak için, bir hafta bu işle uğraşacağım." Bunu yazmasından iki haftadan biraz daha geçtikten sonra, bu sözlerine gönderme yaparak şöyle yazıyor Virginia: " On beş gün boyunca hiç, hiç, ama hiçbir şeyle ilgilenmeden ve neye uğradığımı da anlayamadan, çok güçlü bir tutkuyla, 'Orlando'ya doğru fırlatıldım. Bu bir biyografi... Sürekli cümle kurarak dolaşıyorum; oturup sahneler düşünüyorum. Şubat ayı ve hatta daha da önceleri kendimi hep uzak tutmaya çalıştığım bir kendini kaptırma durumu içindeyim. Bu kaptırış, bu güne dek yaşadıklarımın içinde en güçlüsü... Kendimi kaybetmiş gibiyim. Ama gerçekle düşlem arasındaki denge, çok büyük bir özenle kurulmalı."

Bir sonraki yılın 18 Mart Pazar günü, *Orlando*'nun bir gün önce saatler biri vurduğunda bittiğini ilan eder Virginia: "Böylece defter kapanmış oldu. Ama yayınlanana dek daha üç aylık zorunlu bir sıkı çalışma gerekiyor." Aslında Virginia bu kitabın düzeltme işini, bir yurtdışı yat gezisiyle birleştirerek üç aydan bile kısa bir sürede tamamladı. Virginia, bu yapıtlarını hep en son düzeltilmiş şekliyle gören ilk kişi olarak Leonard'ın, 31 Martta, *Orlando*'yu temelde beğendiğini yazıyor. Leonard, Virginia'yı beklediğinden daha da hevesli görüyordu. İnanılmaz olan ise Virginia'nın zihninin daha şimdiden yeni bir romanın tasarımlarıyla dolu olmasıydı. Söz konusu kitap *Dalgalar*'dı. *Orlando*'nun yayımlanmasının eşiğinde Virginia, Vita ile birlikte bir hafta için Fransa'ya, Paris ve Burgundy'ye tatile gitti ve sonunda yapıtını ona da okuttu.

Virginia, *Orlando*'nun kendine fazla bir edebi ün getirmeyeceğinin tümüyle bilincindeydi. Ama şunu biliyordu ki, bu roman kendi türünün çok iyi bir örneği olup, Leonard'ın da kabul ettiği gibi, son derece özgün bir yapıttı. Kitabın yayımlanıp başarıya ulaşmasından sonra, Kasım

ayında Virgina: "Bu roman için hiçbir zaman, *Deniz Feneri*'nde yaptığım gibi yeteneklerimi zorlamadım," diye yazıyor günlüğüne. Ama hemen ardından da "*Orlando*, çok kesin ve gerçekten de ustaca ortaya konmuş bir dürtünün ürünüdür," diyor. "Eğlenmek istedim. Fantezi yaratmaktı amacım." Sözünü ettiği eğlence ve fantezi, daha kitabın kapağı açılıp, önsözündeki hınzırca takılmalar okununca başlıyor. Burada Virginia, çoğunun kitabın yaratılmasında elinin değmesi bile olanaksız olan, tüm arkadaşlarının her birine teşekkür ediyor. Ayrıca Virgina, adını ve adresini kaybettiği ama, "geçmiş yapıtlarımda bulunan yazım, botanik, böcek bilimi, coğrafya ve kronoloji ile ilgili tüm yanlışlarımı cömertçe ve şükran uyandıran bir tarzda düzeltmiş olan ve umarım ki bu kez de yardımlarını esirgemeyecek bir Amerikalı beyefendiye," de teşekkürlerini sunuyor. Kitaptaki resimler de ince bir ironi taşımakta.

Kitapta bulunan Orlando'nun üç resmi, aslında Vita'nın fotoğraflarıdır. Rus prensesin çocukluk resmi ise, Angelica Bell'in süslü giysiler içinde çekilmiş fotoğrafından başka bir şey değildir. Daha ilk sayfalardan başlayarak, tüm gerçeğe uygunluk ve olasılık kuralları bozulmuştur. Kitabın başından sonuna dek düş ürünü görüntüler ve olasılığı zayıf çılgınca durumlar sürüp gider. Hiçbir zaman da bu düşsellik ve kitabı kavrayan zekâ ile neşe kaybolmaz. Virginia bu romanı yazarken, "abartılarla süslenmiş yarı şaka, yarı ciddi bir yapıt," olmasını istediğini bildirmişti. Abartı gerçekten bol bol her sayfada vardı: Örneğin tarih, Kral I. James zamanında yaşanan, "Büyük Donma" (Great Frost) döneminde Virginia'nın o ünlü tanımlamasındaki kadar debdebeli bir yönetim olduğunu kabul etmez. Kitaptaki batık hız tekne-sindekilerin canlandırılışı da aynı şekilde fazla abartılıdır: "Teknenin geçen sonbaharda battığı nehir yatağında, içi ağzına kadar elma dolu olarak dibe oturmuş hali açıkça görülebiliyor. Teknedeki saçı örgülü, iç eteğiyle kalmış satıcı ka-

dın ise, hiçbir şey olmamış da sanki bir müşteriye satacakmış gibi eteği elma dolu bir şekilde oturup duruyor."

"Büyük Donma" olayından başka, *Orlando*'da yapılmış en güzel ve etkili tanımlamalardan biri de, kocaman bir evin, daha doğrusu aile barındıran bir konuttan çok, küçük bir kasaba örneğinin anlatılışıdır. Aslında Virgina burayı, tümüyle Knole Malikânesinden esinlenmişti. Bu kitapta Virginia, yalnızca, onu her zaman büyüleyen büyük veya küçük olsun, tüm atadan kalma evleri değil, aynı zamanda İngiltere tarihinin sürekli değişen sahne ve olaylarını da işlemekteydi. Tarih anlatırken aldığı keyif, onun tüm eleştirel yazılarıyla, ölümünden sonra yayımlanan *Sahne Aralarında* adlı eserinin son satırlarında da görülebilir. *Orlando*'nun belli bir yaşı olmaması ve Elizabeth döneminden başlayarak yirminci yüzyıla dek geçen tüm dönemleri kapsayacak şekilde yazılması onu, Virginia'nın tarih tutkusunu en kolay doyurabileceği roman konumuna getirmiştir.

Orlando'nun diğer bir çarpıcı yanı da, çift cinsiyetlilik (androjeni) konusunu ele alış tarzıdır. Virginia'nın esin kaynağı daha çok, Vita'nın bir erkek, bir kadın giysilerine bürünmesine yol açan, gösteriş dürtüsü olmuştur. Üstelik bir kez, Londra sokaklarında, yaralanmış genç bir subay kişiliğine girerek dolaşmıştı Vita. Kitabın ortasında, erkekken kadına dönüşen yalnızca Orlando değildir. Orlando erkek kişiliğinde iken nasıl garip Arşidüşes Harriet Griselda ona umutsuzca âşıksa, Orlando kadına dönüştüğünde yeniden, ama bu kez Arşidük olarak ona kalbini verir. (Aslında kitabın başından beri onun gerçekte erkek olduğu vurgulanır.) Kitabın sonlarında, Orlando ile Marmadük Bonthrop Shelmerdine birbirlerine âşık olunca, bu kez her ikisi de sürekli olarak ötekinin o sıralar yaşar göründüğü cinsiyetin aslında tam tersi olduğundan kuşkuya düşerler. Çift cinsiyetlilik konusu uzun yıllar Virginia'nın ak-

lını kurcalamış ve belirsiz de olsa yapıtların da yansıyışı, çok daha önceden, *Yolculuk*'la başlamıştı. Bundan sonra yazdığı *Kendine Ait Bir Oda*'da ise bu konuya oldukça önemli bir yer vermiştir.



Ekim 1928'de Virginia Woolf Cambridge'in kolejlerinde iki konferans düzenledi. Bunlardan birini, Newnham'deki Art's Society'ye (Sanat Topluluğu), öbürünü ise Gitton'da yine benzer bir toplululuğa, "Kadın ve Kurmaca Yazın" üzerine verdi. İşte, ertesi yıl başından sonuna dek okunmasının güçlüğünü vurguladığı bu iki konferansın metninden de, *Kendine Ait Bir Oda*'yı ayrı bir kitap olarak yayımladı. Bu kitap genelde, Avrupa uygarlıklarında, çok eski dönemlerden günümüze dek süren kadının *düşük* statüsüyle ilgili araştırmaları içerir. Burada Virginia, kadına uygulanan eşitsizlik ve önyargının, kendi zamanında göreceli olarak azaldığını kabul etmekle birlikte, bu konuda daha çok yol alınması gerektiğini söyler. Kadının aşağı görülmesi düşüncesinin de aslında, erkeğin kafasındaki derin şartlanmalardan kaynaklandığını, sürekli vurgular. Kitap özet olarak, "bir kadının kurmaca yazınla uğraşabilmesi için, parası ve kendine ait bir odası olması," gereğini savunur. Bunu da, çok güçlü bir tavır ve ileri aşamada aydınlatıcı örnekler ortaya koyarak yapar. Bir tartışmanın yapılışının veya bir tezin savunulmasının bu denli güzel bir mizah an-

layışı, zekâ ve düşgücü yüklü açıklamalarla ve hiç öfkelenip, kinlenmeden becerildiği pek görülmemiştir. Kitap, yalnızca kadının toplumdaki statüsünü ele almakla kalmıyor, yaratıcı zekâ ve üstün yeteneğin doğasını da inceliyor ve faşizmi yargılıyor. Sonuçta *Kendine Ait Bir Oda* canlı, aklı başında, inandırıcı ve üstelik eğlendirici bir kitap. Aslında bir başyapıt!

Altı bölümden oluşan bu kitapta Virginia, bizi düşünce dünyasında bir gezintiye çıkarır. Birinci bölüm, "Oxbridge" diye adlandırdığı, ama daha başından, aslında Virginia'nın sevgili Cambridge'i olduğu açıkça belli olan yerde geçer. Buradaki her türlü ayrıcalıklı lüksü içeren erkeklere ait kolejde katıldığı leziz yemeklerle dolu ziyafetle, akşam gittiği kızlar kolejinde önüne çıkarılan kötü yemeği, hınzırca ve kusursuz bir anlatımla kıyaslar. (Bu bölümde, erkek kolejindeki kütüphaneye, yalnızca bir kadın olduğu için, özel izinsiz sokulmadığını da anlatır.) Bir sonraki bölümde ise British Museum'dayız. Virginia burada, erkek yazarların kadınlarla ilgili yazdığı, çok sayıda kitap bulur. Bunların içinde özellikle, tüm kadın düşmanları ordusunun bir temsilcisi olarak gördüğü Profesör X'in bir kitabını ele alır. Kitap, "Dişi Cinsin Akıl, Ruh ve Fiziksel Yetersizliği" üzerine yazılmıştır. Virginia burada Prof. X'in kadınlara olan öfkesiyle alay eder. Çünkü onun üyesi olduğu baskın cinsiyetin taşıdığı kendine güvensizlik duygusunu, bu şekilde açığa vurduğunu algılamıştır. Bu arada, İngiltere'de ataerkilliğin sürdüğü, akşam gazetesine atılan bir bakışla vurgulanır. Daha sonra, bir halasından ona kalan yıllık beş yüz pound tutarındaki mirastan söz eder; ve bunun bir kadının durumunu nasıl tümüyle değiştirdiğini anlatır.

Üçüncü bölümde ise, Shakespeare'in, kendiyle aynı yeteneklere sahip bir kız kardeşi olsaydı, bu ortamda onun nasıl yeteneklerini bastırıp, sessiz kalmaya ve tüm yaşamını bir tutsak gibi hizmet ederek geçirmeye zorlanacağını

düşler. Dördüncü bölüm, yüzyıllar boyunca İngiliz edebiyatında kadın yazarların karşılaştıkları aşırı zorlukları ve kaydedilen ilerlemenin ne denli yavaş olduğunu anlatır. On yedinci yüzyılda Aphra Behn'le birlikte, bu alanda kaydedilen büyük aşamadan söz edilir. Virginia burada, Aphra'nın yazarlıktan para kazanması gerçeğini, kadın özgürlük hareketinin başlama noktası olarak niteler. Ama gözlemleri ona şu gerçeği de gösterir ki, büyük kadın yazarların yetiştiği on dokuzuncu yüzyılda bile tek istisna Jane Austen olmak kaydıyla, tüm bu kişiler kendilerini erkek isimleriyle gizlemek zorunda kalmışlardı. Söz konusu kadın yazarlar: George Eliot, Currer, Ellis ve Acton Bell'dir. Dördüncü bölümde Virginia çok önemli iki açıklama yapar. Bunlardan biri, kadınların kendilerine ifade etmek için değişik bir anlatım geliştirmelerini, erkeklerin kullandığı ve tümüyle onlara özgü yaklaşımları içeren anlatım tarzlarını benimsememeleri gerektiğini vurgulamasıdır. Aslında Virginia'nın da tüm yazarlık yaşamını, böyle bir anlatım tarzı arayışı içinde geçirdiği söylenebilir. İkinci açıklaması ise, üstün yetenekle ilgilidir. Virginia, *Savaş ve Barış*'ı tartışırken şöyle der: "İnsan okuduğu her cümleyi, her sahneyi bir bakıma mikroskop altına koyar. Çünkü öyle görülüyor ki, 'doğa', çok garip de gelse, yazarın dürüst olup olmadığını yargılamamıza yarayan içsel bir ışık bağışlamıştır bize. Ama belki de, aynı 'doğa', bu kez mantıksız bir ruh hali içinde, zihnin duvarlarına görünmez bir mürekkeple, ancak büyük sanatçıların harekete geçirebildiği bir önsezi izi de bırakmış. Söz konusu iz ancak, üstün yetenek ateşine yaklaştırıldığında görülebilir."

Beşinci bölüm gerçekten çok önemlidir. Burada Virginia, kadınların erkekler gibi olmalarını istemediğini açıkça belirtmiştir. Kadın ve erkek cinsi arasındaki farkın yumuşatılması gibi modern yaklaşımları biraz bile olsa savunmaz Virginia. Gerçekte tam tersine, kadınların, kendileri

ile erkekler arasındaki farklılığı daha da güçlendirmeleri gerektiğini düşünür.

Çocuksuz bir kadın olmasına karşın Virginia'nın başarıyla tanımladığı, bir kadının erkeğini her zaman nasıl destekleyip motive edebildiğini anlatan sahne, gerçekten ilginçtir: "Erkek, oturma odası veya çocuk odasının kapısını açtığında düşündüm ki, karısını çocuklarının ortasında otururken veya kucağında kanaviçe işlediği kasnağıyla uğraşırken görür. Ne şekilde olursa olsun sonuçta, kendini bambaşka bir yaşam sistemi ve düzeni içinde bulmuştur."

Son bölümde konu yazmaya gelince, Virginia'nın söyleyeceği çok farklı şeyler vardı: Coleridge gibi Virginia da, yazar ve şairin zihninin yaratıcı olabilmesini, çift cinsiyetlik taşıyabilmesine bağlar. Nasıl bedenler iki ayrı cinsiyette olabiliyorsa, zihinlerin de dişisi veya erkeği olabilir. Ama çoğunlukla bu iki cinsiyetteki zihin de, erkek veya kadın olsun, aynı bedende bulunabilir. İşte o zaman erkek (veya kadın) kendindeki bu iki cinsiyeti bağdaştırabilirse, en harika yazıları üretebilir.

> Böylece, ruhun amatörce tasarlanmış bir planını çıkardım. Bu taslağa göre, her birimizi biri dişi, öbürü erkek olmak üzere iki güç yönetiyor. Erkeğin beyninde erkek güç, dişi olandan daha etkin, kadının beynindeki kadın güç ise öbürüne baskın çıkıyor. Normal ve rahat olanı, her ikisinin ruhsal açıdan işbirliği ve uyum içinde yaşamalarıdır. O kişi erkekse, beyninin dişi yanından da etkilenir; kadınsa, bu kez içindeki erkekle ilişki kurmak zorundadır. Belki de Coleridge, güçlü bir beynin çift cinsiyetli olduğunu söylediğinde bunu anlatmayı amaçlıyordu. İşte bu iki cinsiyetin karışımıyla zihin tam olarak beslenip, tüm kapasitesini kullanabilir. Bence, tam anlamıyla erkek olan bir beynin üretim yapamaması gibi, tümüyle dişi bir beyin de aynı şekilde üretici olamaz.

Son sayfalarda Virginia, çok kesin bir dille sanatçının göreviyle ilgili düşüncelerini açıklıyor. Bunu yaparken bir

yandan kendi yaşamına ışık tutmuş, öte yandan da kendini sanatına bu denli adamamış kişilerde rahatsızlık duyguları uyandırmış oluyordu:

> Önemli olan tek şey, dilediğin gibi yazmayı sürdürebilmektir. Ama bunun ne kadar süreceğini kimse bilemez. Ancak kendi görüşünden bir saç teli kadar veya bir rengin hafif bir tonu kadar bile ödün vermek ve bunu elinde gümüş kupayla dolaşan bir okul müdürü veya kolunun altında cetvel bulunduran bir öğretmene saygı adına yapmak ise, ihanetlerin içinde en aşağılık olanıdır. Bugüne dek insanoğlunun uğrayabileceği en büyük felaket olarak bilinen, varlığını ve onurunu kaybetmek, bunun yanında ancak pire ısırığı kadar küçük kalır.



1930 başlarında, onun en büyük başarısı olarak kabul edilen *Dalgalar* romanının yoğun çalışmalarına gömüldüğü sıralar, Virginia Woolf'un bir yazar ve insan olarak içinde bulunduğu şartlar göz ardı edilirse, geçen on yıllık dönem süresinde yaşamında oluşan büyük değişiklikler gerçekten şaşırtıcıdır. 1920'li yıllarda, özgün ve deneyimli bir roman yazarı olarak kazandığı üne doğru adım adım ilerlemişti. Kullandığı metod ile amaçları bazı okurlara hâlâ şaşırtıcı gelse de, "en son Virginia Woolf"u okumuş olmanın önemi edebiyat dünyasınca anlaşıldıkça, kitaplarının satışı da yavaş yavaş artıyordu. Ama onu asıl 'bestseller' yapan

Orlando'ydu. Bu, okunması kolay, hafif ve fantezi yüklü bir kitap olup, bir parça da skandal kokuyordu. Yayımlanmasından bir iki ay sonra üçüncü baskısı da sipariş edilmiş ve 1928 Noel'inden önce altı binden fazlası satılmıştı. O sıralar günlüğüne şöyle bir not düşüyor Virgina: "Evlendiğimden bu yana, yani 1912-1928 arası geçen on altı yıl boyunca ilk kez korkmadan para harcıyorum. Ama henüz para harcama güdülerim pek rahatlamış değil. Kendimi suçlu hissediyorum. Gerekli olanı satın almam söz konusu olunca bile içimden gelen bir şey beni engelliyor. Ama gene de, her zaman çabuk tükenen veya gizlice el konan, cebimdeki haftalık on üç şilin paranın daha fazlasını taşımanın verdiği rahatlığı algılayabiliyorum." 1930'un Ocak ayında, bir önceki yıl, bir devlet memurunun yıllık ücreti kadar, yani 3020 pound kazandığını görüyor. Uzun yıllar, eline geçen 200 poundluk yıllık gelirle yetindiğine bakılırsa, "Bu yeni kazanç bana gerçekten ilginç geldi," deyişi anlaşılır görülmektedir. Bir ay sonra Virginia günlüğüne, *Kendine Ait Bir Oda*'nın on bin adet sattığını ve bunun da gelecek için ekonomik bir rahatlama vaat ettiğini not ediyor. Ama aslında bu satış oranı yalnızca Britanya'yı kapsamaktadır. Amerikadaki satışlar da sürekli ve büyük bir hızla yükseliyordu. Sanıyorum ki, Virginia 3020 pounddan söz ederken yalnızca kraliyet çevresinden kazandıklarını ve makalelerinin gelirlerini kastediyordu. Aslında buna, hâlâ yarı ortak olduğu Hogarth Yayınevi'nden gelen kârları da katmak gerek. Sonuçta Virginia hem yazar hem de yayımcı olarak, yaptığı işten çift yönlü bir kazanç sağlıyordu. Böylece uzun süren yukarı tırmanış artık onu, lüks denmese bile rahat yaşayacak bir konuma getirmişti. Ama bunu söylerken bir noktayı da unutmamak gerek. Leonard her zaman fazla tutumlu ve parayla ilgili hesaplarında titiz biriydi. İkisinin tüm kazançlarını bir hesapta biriktirdikleri bir sistem oluşturmuştu. Tüm masrafları çıktıktan sonra geri

kalan miktar eşit olarak bölünüp iki ayrı hesapta toplanıyordu. 1928'den başlayarak Virginia'nın geliri, Leonard'ın çoğunu gazetecilik ve yazarlıktan, bir bölümünü ise edebi editörlüğünü yaptığı *Nation* ile *Political Quarterly*'nin ortak editörlüğünden kazandıklarından, çok daha fazlaydı. 1929'da, vergisi çıktıktan sonra bile elde ettiği çok büyük kazanca karşın, eşit bölüşme sonucu, Virginia'nın kendi hesabına yalnızca 1000 poundun biraz üstünde bir para yatıyordu.

Her şey bir yana, evliliklerinin ilk yıllarında onlara ulaşması güç ve lüks olarak gelen pek çok şeyi artık satın alabilirlerdi. Yurtdışı gezileri yapacakları bir araba, Monk's House'a yeni mobilyalar ve evde yeni düzenlemelerle ek bölümler, kitaplar ve resimler. Virginia için giyim-kuşam o denli önemsizdi ki, hesabından bu konuda pek harcama yapmayacağı apaçıktı.

Virginia'nın duyarlı yapısı nedeniyle izlemek zorunda kaldığı çalışma programının aynı zamanda, ona ün sağlayan bir şans da getirmesi gerçekten ilginçtir. Ününün sürekli artmasına neden olan, büyük romanları değil ama, onlara ara verdiği dönemlerde yazdığı bir çeşit, "tatil" kitaplarıydı. İşte, bu kitapların tutulması, sonraki kitapların da satışını artırıyordu. Ama bu kolaylık hiçbir zaman içindeki şeytanı engellemiyordu.



Virgina, yeğenlerini taparcasına seviyor ve onlar tarafından da çok seviliyordu. Babaları Clive Bell, çocuklarının Virgina'nın ziyaretlerinden çok keyif aldıklarını ve bu ziyaretlere eğlence gözüyle baktıklarını yazıyor: "Virgina geliyor. Ne kadar da çok eğleneceğiz!" Onların verdiği partileri kaçırmaktan hiç hoşlanmazdı Virginia. Çocuklar burada kendi yazdıkları kompozisyonları okurlar ve çoğunlukla fantezi elbiseler giyerlerdi. Bu toplantılardan birinde, konukların tümü de *Alice Harikalar Diyarında*'ki kişilikleri canlandırmışlardı. Ara sıra da Virginia'yı bir şarkı söylemek için sahneye çıkmaya kandırırlardı. Aralık 1927'de verilen böyle bir partiden sonra, Virginia günlüğüne şunları yazıyordu:

> "Küçük varlıkların rol yapışı karşısında o bendeki tükenmeyen duygusallık yine boğazımı düğümledi. Angelica o olgun ve düzenli haliyle, gri ve gümüş renklere bürünmüş tam bir kadınlık örneği. Daha tam açmamış bir mantık ve akıl çiçeği sanki. Başında bir peruk, üzerinde deniz rengi bir elbise. Ama gariptir ki, tüm bu yaşadığım duygulara karşın, kendi çocuklarım olmasını pek istemiyorum. Bu bendeki doymak bilmez, ölmeden önce bir şeyler daha yazabilme arzusu, yaşamın kısa ve kaygılarla dolu oluşu, benim, bir kayanın üzerinde kalmış bir insan örneği, yaşamımdaki tek tutamağa, yani yazılarıma sarılmama yol açıyor. Çocuk sahibi olmanın fiziksel yönünden hoşlanmıyorum. Bunun bilin-

cine Rodmell'de iken vardım ama, yazılarımda bundan hiç söz etmedim. Anne rolünü oynayabilirim; bu doğru. Ama belki de içgüdüsel olarak, bu duyguyu öldürdüm veya benim yerime 'doğa' yaptı bu işi."

Bu toplantıların en ilginç ve neşelisi 1935'in Ocak ayında Venessa'nın Fitzroy Sokağındaki stüdyosunda yapılanıydı. Bu toplantıda, Virginia'nın on iki yıl önce yazdığı ve o zamandan bu yana, baştan sona düzelttiği oyunu *Tatlı Su* (Freshwater) sahneye kondu. Oyun, Virginia'nın büyük teyzesi (ilk ünlü fotoğrafçılardan) Julia Margaret Cameron, ve onun "Isle of Wright"daki arkadaşlarını konu alıyordu. Bayan Cameron'u Venessa oynuyor, kocasını Leonard, Tennyson'ı Julian Bell, Terry'yi Agelica ve G. F. Watts'ı ise Duncan Grant canlandırıyordu. Oyun, Clive Bell ile erkek kardeşini o denli eğlendirmişti ki, attıkları kahkahalar, diyalogların duyulmasını önlemişti.



Virginia'ya maddi kazanç sağlayan tek şey Hogarth Yayınevi'nin varlığıydı. Aslında burası, gurur vermenin yanında, bir endişe ve stres nedeni de oluyor; çok fazla zamanlarını alıyordu. Yayınevi başarılı olmuştu: İlk başdöndürücü üç yılda, şimdi çok ünlü olan ve zor bulunan, kendi küçük kitaplarını basmışlardı. Ayrıca o dönemin çoğu Bloomsbury grubundan veya ona yakın olan, günün önde yazarlarının da kitaplarını yayımlamışlardı. Öte yandan

Hogarth Yayınevi, öncelikle yayımladığı şiirler, "*avant garde*" kurmaca yazını ve edebi kitaplarıyla seçkin bir yere sahipti. Ayrıca broşürleriyle, sanatsal ve politik eleştirileriyle adını iyice duyurmuştu. Yayınevinin öncü niteliğindeki çevirilerinde, Svevo, Bunin ve Rilke'nin kitapları başı çekiyordu. Ayrıca geleneklere karşı çıkan Güney Afrikalı genç roman yazarı ve şair William Plomer'ı ele alan Hogarth Yayınevi, kısa süre içinde Christopher Isherwood'u da desteklemeye hazırlanıyordu.

1930'da, birçok gezi kitabının ardından Vita Sackville-West'in en başarılı romanı, *The Edwardians*'ı yayımladılar. Yayınevi, ticari kazancını yalnızca Virgina'nın kitaplarından değil, Freud'unkiler ve daha pek çok psikoanalitik kitaplardan da sağlıyordu. Ama çoğu kez yazarlarını elinden kaçırıyordu. Buna, Leonard'ın ruhsal yapısı gereği arada bir yaptığı çıkışların ötesinde, başka nedenlerin de yol açtığı görülüyor. Yayınevini kıt kanaat götürmeye kararlı görünüyordu Leonard. Hogarth Yayınevi'nin çalışmalarını sürdürdüğü 52 Tavistock Square'deki bodrum katı bakımsızlıktan dökülüyordu. Pencereler doğru dürüst açılmıyor, tuvalet yetersiz, ısınma sistemi ise ilkeldi. Sürekli eleman eksikliği vardı ama Leonard hiçbir zaman uzman bir pazarlama elemanı çalıştırmaya yanaşmıyordu. Ürün çoğunlukla yarım yamalak çıkıyor, hizmetler hep üzüntü yaratıyordu. Bu koşullara bakılınca, başarıya ilk kez Hogarth Yayınevi'yle ulaşan, ama daha iyi şartlar sağlamaya hazır bir başka yayınevine geçmedikçe, kitaplarının satış potansiyelini tümüyle kullanamayacağını bilen bir yazara edebiyat acentalarının cazip öneriler götürmesi de rahatlıkla anlaşılacaktır. Adından sürekli söz ettiren Virgina için bunun pek bir önemi yoktu ama, yazın mesleğine yeni başlamış gençler için bu, önemli bir konuydu. Belki biraz ironik ama, kaçınılmaz bir durumdu.

Leonard'ın daha önceleri müdür olarak işe aldığı genç

adamların üzücü öyküleri, bu yetersizlikleri daha da olumsuz etkiliyordu. Söz konusu kişiler Hogarth Yayınevi'nin Tavistock Square'deki bodrum katından birbiri ardından geçiyor; herbiri de önce yayımcılığın gizlerini öğrenmenin sabırsızlığı ve bu denli yüksek edebi ünü olan bir kuruluşla çalışmanın heyecanıyla işe başlıyor ama, bir iki yıl veya birkaç ay sonra, hevesleri kırılmış bir şekilde ayrılıyorlardı. Onlardan beklenen pek çok ayak işi vardı. Önceden deneyimleri olmasına karşın paketleme yapmak, posta işlerine koşmak, kütüphanecilikte uzmanlaşmak, reklamları çizmek, uygun boyut, cins ve ağırlıkta kâğıdı, gereken sayıda ısmarlamak, eleştiri yazılarını yollamak ve kitap satıcılarının peşinde koşmak, sıkıcı veya uçuk kişilerle söyleşi yapmak, etiket ve kırtasiyeye makineyle şekil vermek gibi işleri yapıyorlardı.

Ama bunlar pek de önemli değildi. Her şeye karşın Leonard bu işlerin çoğuna kendi de el atıyor, üstelik Virginia bile işler sıkıştığında paketlemeye yardım ediyordu. Asıl sorun, Leonard'ın ilk birkaç haftalık balayı döneminde babaca bir sabır ve yaklaşımla bu kişileri, çoğaltma işlerine başlattıktan sonra, işler istediği gibi gitmediği zamanlar en küçük bir yanlışta bile sabırsız ve hoşgörüsüz olup, huysuzca bir tutum sergilemesiydi. Böyle durumlarda öfkesi gerçekten isteriye varabiliyor ve huysuzluğu onu iyice kırıcı yapıyordu. Böylece, çoğu zaman genç bir adamın sırtına bu denli yük yüklemenin yol açtığı çekişmeler, çevresindeki herkesin sinirlerinin yıpranmasına ve zaman yitirilmesine neden oluyordu.

Görünüşe bakılırsa Virginia kendini bu tartışmaların dışında tutuyor ve ara sıra, gerilimi azaltmak amacıyla da yatıştırıcı girişimlerde bulunuyordu. Ama her olayda da, geriden de olsa hep Leonard'ı destekliyordu. Bunu da her şeyin ötesinde sakin bir yaşam istediğinden veya belki de onun yanılmaz bilgeliğine gerçekten inandığı için yapıyor-

du. Lytton Starchey'in arkadaşı Ralph Partridge bu adamların ilkiydi. Onu, yayınevinde yalnızca altı ay çalışan ve daha sonra Cambridge'deki King's Kolej'de bir bilimsel araştırma bursu aldığı için oradan kurtulabilen George (Dadie) Rylands izledi. Ama George, tüm yaşamı boyunca da Woolflar'ın dostu olarak kalmıştı. Daha sonra, İtalyancadan çevirileriyle isim yapan Angus Davidson geldi. Rekor sayılacak bir üç yıllık süre dayanabilen bu kişi de, sonunda kavgaları kaldıramayarak ayrıldı. Ondan sonraki genç adam Richard Kennedy olup, kısa süren çıraklık döneminin son derece komik hikâyesini resimlemişti. 1930'da yine bir yönetici açığı vardı ve Woolflar ciddi olarak yayınevinden vazgeçmeyi düşünmeye başlamışlardı. Ama sonunda, *Dalgalar*'ın son bölümlerinin yazılıp yayımlandığı sıralar orada bulunan yazarın bizzat kendisiyle bu açığı kapattılar.



Dalgalar 1927 Haziranından başlayarak, uzun süredir Virginia'nın zihnini uğraştırmaya başlamıştı bile. Ama o dönemler ve daha da sonraları ona *Pervaneler* adını vermişti ve günlüğünde görülen biçimi, sonunda ortaya çıkan kitaptan çok değişikti. Bununla birlikte, 1928 Kasımında düştüğü önemli notta, kitabı nasıl yazmak istediğini belirtiyordu: "Amacım her türlü boş ve yaşamayan öğeyi, fazlalıkları çıkartmak ve o anı, tüm içerdikleriyle birlikte bir bü-

tün olarak vermek. Diyelim ki o an, düşünce ve duygunun bir karışımıdır; denizin sesidir. Şu realistlerin anlatım biçimlerindeki ürkütücülük; öğle yemeğinin tanımından, akşam yemeğininkine geçmeleri gibi. Yapay, gerçeği yansıtmayan, yalnızca klişeleşmiş bir anlatım. Neden şiirsellik içermeyen bir öge edebiyata sokulsun, daha doğrusu yaratıcı yazının arasına sıkıştırılsın. *Pervaneler*'de yapmak istediğim bu."

Ancak bir yıl sonra bu kitaba, *Dalgalar* adını verecektir Virgina. Bu isim değiştirme kararına gerekçe olarak gösterdiği komik nedenlerden biri de şudur: "Birden, pervanelerin gündüz görünmediğini anımsadım." 1929 Eylülünde gerçek çalışma başlar ama bu, zor bir başlangıç olur. Noel'in ertesi günü şunları kaydeder günlüğüne: "İki sayfayı berbat saçmalıklarla dolduruyorum. Büyük uğraşlar vererek her cümlenin çeşitli varyasyonlarını buluyor, bazılarında karar kılıyorum. Yaptığım birtakım kötü atışlardan ve olasılıklardan sonra da defterim sonunda bir delinin rüyasını andırıyor." Ocak ayı ortalarında Virginia artık akıcı olarak yazmaya başlamış; Nisanda ise ilk gözden geçirmeyi bitirmişti. Sonunda, 7 Şubat 1931'de kitabın ikinci yazımının tamamlandığını, son derece önemli bir not ile ilan eder: "Artık rahatlıkla yazabilirim ki, Tanrıya şükür, *Dalgalar*'ı bitirdim. On beş dakika önce, son sözcükler olan 'Ah Ölüm'ü yazdım. Son on sayfa o denli yoğun, öyle sarhoş edici ve baş döndürücü bir şekilde geçti ki, kendi sesimin ardından gidiyor gibiydim. Üstelik, o çılgınlık dönemlerimdeki gibi sanki biri konuşuyor, ben yazıyordum. O zamanlar çevremde duyduğum sesleri anımsayıp, korkmaya bile başladım."

Virginia'nın bu yazdıkları aslında, tedirgin edici derecede bir gelecek tahmini niteliğindeydi. Daha ikinci yazımı düzeltip daktilo etmesi ve daktilo yazısını kontrolden geçirmesi gerekiyordu. Ondan sonra da redaksiyona sıra ge-

lecekti. Gösterdiği çaba ve yaşadığı gerilim gerçekten müthişti. O sırada baş ağrıları yeniden başladı ve Leonard çok endişelenerek Virginia'nın işi bırakıp tamamen dinlenmesini şart koştu. Bu kez Virginia daha kısa sürede iyileşti. Son yazım bittiğinde, her zaman onun tamamlanmış çalışmalarını ilk gören Leonard, kitabın bir başyapıt olduğunu söylüyordu. İşte bu övgü, Virginia'nın moral açısından en çok gereksinim duyduğu şeydi. Ama kitabı yayıma hazırlarken; o tehlikeli süreçte, baş ağrıları yeniden başladı. Bu kez hastalık bir dokunup bir geçmişe benziyordu. İlk aldığı mektup, kitabın provasını okumuş olan Hugh Walpole'dandı ve Virginia'yı üzüntüye boğdu. "Tek bir kelime bile anlamadığını," yazıyordu Hugh Walpole. Neyse ki kısa sürede övgü ve hayranlık dolu mektuplar da gelmeye başlamıştı. Artık üzüntüsü geçen Virginia, hayranlarından birini, belki de en gencini, kendini açıklayan bir mektupla yanıtladı. Burada, kitapta hedeflediklerinin bir bölümünü tanımlıyordu: "Sanırım zor bir girişimdi bu. Tüm ayrıntılardan, gerçeklerden, analizlerden ve kendimden kurtulmak istiyordum. Buna rağmen donuk veya retorik ve monoton olmadan (ki öyleyim) yazmaya çalıştım. Düz yazının akıcılığını bozmadan arada da bir iki kıvılcım çaktırarak; şiirselliğe kaçmadan yazmayı amaçladım. Kişilik ögesi bulunmalı ama bu pek çok kişilik, aslında yalnızca tek bir kişilik olmalı. Aynı zamanda arka plandaki sonsuzluk da algılanabilmeli. Tamam, çok fazla şeyi birden istediğimi kabul ediyorum."

Dalgalar Virginia'nın daha başında tanımladığı gibi, gerçekten "tümüyle yeni bir girişim" olmasının yanında aynı zamanda, "değişik bir girişim"di de. Bugüne dek elinin değdiklerinin içinde en tutkusal olanıydı. Denebilir ki, buradaki amacı, yaşamın, daha o duyguların ilk uyandığı andan başlayarak sonuna dek, tümünü kapsayan bir görüntüsünü aktarabilmekti: Rüyaları, tutkuları, istekleri başarı

ve başarısızlıkları, bunun sonucu gelen düş kırıklıklarını ve belki de bu duyguya eşlik eden bir kabullenme hali ile sonunda bilgeliği keşfetmenin verdiği sevinç. Virginia'nın burada bize aktardığı, şimdiye dek olanlardan çok daha eksiksiz şekliyle, ruhun yaşamıdır. Bu görüntüyü karmaşıklaştıran ve görüşümüzü engelleyecek her şeyi de çıkartmış. Virginia, "kendi" gerçeğini bize yeni ve daha kusursuz bir şekilde gösterme yolları bulmak için sabırsızlanarak, yepyeni bir teknik keşfediyor. Bu teknik *Deniz Feneri* ile *Mrs. Dalloway*'in *Yolculuk*'tan değişik olmaları gibi, *Dalgalar*'ın bu iki romandan daha değişik olmasını sağlıyor.

Bu romandaki yapının tümüyle biçimsel ağırlıklı olduğu, anlatımının ise tamamen içselleştirildiği görülür. Üçü erkek, üçü kadın olmak üzere ele aldığı altı karakterin tüm yaşamını, güneşin deniz kenarındaki bir bahçenin üzerine doğuşu veya avluda batışı başlıklarıyla ve kısa tanımlayıcı aralarla, dokuz bölüm boyunca işler. Burada güneşin batışı, yalnızca günün değil, yılın da sona erişini vurgular. Böylece romanın gidişi, hep günlük sürelerle değil, yılın mevsimleriyle de simgesel bir biçimde bölümlere ayrılır. Tüm bunların ardından da, evrenin kalp atışlarının sonsuz yineleşinin imajı olan, dalgalar vardır. Söz konusu aralar tümüyle tanımlayıcı nitelikte olup, kitaptaki tek nesnel bölüm, bunlardır. Geri kalanların tümü, kendi kendine konuşmaları içerir. Romanın kahramanları sırayla, yaşamlarının her başarılı dönemindeki düşüncelerini, çocukluktan beri birbiri ile bağlantılı ve bilincinde olarak yüksek sesle açıklarlar. (Yüksek ses sözü ne denli doğrudur bilinmez.) Bu şekilde, realizmin gereği olan tüm süslemeler sonuçta bir yana bırakılıp, yerine yepyeni ve fazlaca yapay bir düzenleme getirilmişti. Bu da kitabın insanda, romandan çok klasik tiyatro izlenimi uyandırmasına yol açıyordu. Bernard'ın son olarak kendi kendine konuştuğu bölüm dışında, daha önceki iki romanda görülen düz yazının ilgi çekici hızı burada kaybol-

muştur. Onun yerini temel oluşturan güçlü bir vurgu almıştır ki bu da, ara sıra ustaca yapılmış çeşitleme ve ritim değişiklikleri olmasa, Virginia'nın korktuğu gibi kitabı monotonluk uçurumuna itebilirdi. Kitabın okunmasını güçleştiren nedenlerden biri, kurgunun biçimsel yapısıdır. Daha önemli sayılacak öbür neden ise, karmaşıklığı yaratan her bir düşünceye geçişte yapılan açıklamalar ve kitap boyunca sürüp giden yoğun düşselliktir.

Kitap boyunca erkek veya kadın olsun her karaktere belirli varyasyonlarla yinelenen belli birer karakteristik "etiket" veya rol yakıştırılmıştı. Sanki Virginia Woolf, insanların bir kez belli özellikte bir temel kişilik geliştirmelerinden sonra, tüm yaşamları boyunca artık hiç değişmedikleri tezinde direniyordu. Buna karşın, belki bu baskın özellikler, diğer insanların veya belirli koşulların etkisiyle az da olsa bir ölçüde değişebilirlerdi. Çoğu durumda da, örneğin Jinny'nin Louis'i öpmesini Susan'ın görmesi ve Neville'in, elma ağacının altında boğazı kesik yatan adamdan söz edildiğini duymasında olduğu gibi, kazanılan özelliklerin bir ölçüde çocuklukta yaşanılan incitici olaylara bağlı olduğu vurgulanır. Yine de bu karakterlerin olgunlaştıkça bir ölçüde değiştiklerini görüyoruz: Kişilikler kendi yalnızlıkları içinde iken veya başkalarının düşüncelerindeki yansımalarında, ölüm veya duygusal yıkımlar nedeniyle gölgelendiklerinde bu değişim daha iyi algılanabilir. Bu değişimin izleri hem belli tutku ve düşlerinin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği bilincine giderek daha çok vardıklarında, hem de yaşları ilerledikçe uğradıkları düş kırıklıklarında görülebilir. İşte tüm bunları gösterip vurgulamak için Virginia, bütün karakterlerini her iki fırsatta bir araya topluyordu. Bunlardan birincisi, sessiz ve sakin bir sevgi ve hayranlık odağı olan Percival için verilen, "veda," partisidir. Bir sonraki bölümde Hindistan'a ölüme gidecek olan Percival, Virginia'nın, ağabeyi Thoby'nin her zaman

taze kalan anısından yarattığı bir gölge kahramandır. Thoby, "hep yeşil yapraklarda açıyor ve yaz rüzgârının yavaşça salladığı tüm dallarıyla, toprakta yatıyordu." Roman kahramanlarının son kez bir araya gelişleri ise, yaşamlarının kış mevsiminde, bir akşam Hampton Court'da verilen bir "yeniden birleşme" yemeğinde gerçekleşir.

Bitiş bölümünde Bernard'a, zor bir iş olan ama Virginia'nın çok önemsediği bir görev, roman karakterlerini yorumlama misyonu verilmişti: "Ahenkli ve ahenksiz sesleriyle ezgiler ön planda, karmaşık bas sesler arka planda olmak üzere, ne senfoniydi o!" Öyküyü yeniden ve defalarca özetledikçe Bernard, esas kimliğini, hatta Tiresias gibi, cinsel kimliğini bile mistik anlamda kaybettiği duygusunu taşır: "Arkama baktığımda yaşamımın, yalnızca bir kişinin yaşamı olmadığını anlıyorum. Ben bir kişi değilim; pek çok kişiyim aslında... Erkek mi yoksa kadın mı olduğumu da her zaman bilemiyorum. Bernard veya Neville, Louise, Susan, Jinny yoksa Rhoda'mıyım ben? Bu kişiler arasındaki bağlantı gerçekten de çok garip." Burada, Virginia'nın uzun süredir düş gücünü kurcaladığı anlaşılan iki simgeyi Bernard'a kullandırışı, özellikle ilgi uyandırıcıdır: Bu simgelerden biri bir ağaç; burada söğüt ağacı olup, "sonsuz değişimlerimize tek başına direnen bir ağaçtır" ve yaşamdaki sürekliliği gösterir. Hatırlandığı gibi, "Meşe Ağacı" şiirini içeren *Orlando*'da belki en güçlü şekliyle olmak üzere, artarda pek çok kitapta yinelenen bir simgedir bu. Daha da garip olanı, sessizliğin çoraklığında yükselen, "bir yüzgeç" görüntüsünün Virginia için, gizemli bir şekilde anlam yüklü bir simge oluşudur. Aslında bu, Virginia'nın mistik anlamda gerçekten bir görüntü algıladığı bir anın ürünüdür. *Dalgalar*'ı tamamladığı sıralar günlüğüne düştüğü notlardan anlıyoruz bunu: "Demek istiyorum ki," diye yazıyor Virginia, "Rodmell'de *Deniz Feneri* romanının sonlarını yazarken penceremden gördüğüm bataklığın

üzerinde beliren su birikintisinde dokudum o yüzgeci ben."

Virginia'nın özel bir önem verdiği; kahramanı Bernard'ın özet konuşmasını tekrarlayışı ve bunu yapış biçiminden belli olan bölüm, nedense eleştirmenlerin pek üzerinde durmadıkları ilginç bir imgeyi taşımaktadır. Bernard ile Susan çocukken, ormanın derinliklerinde gerçek olmaktan çok bir düşdeymişçesine tanımlanan yüksekler-de saklı bir tepeye kaçarlar. Buradan aşağıya bakınca, çevresini saran duvarla, dünyadan ve zamandan korunan çok büyük bir ev görürler: "Şimdi biz, hiç insan figürü görmemiş, uyuyan kargaları uyandırıyor; şimdi de zamanın kızıllaştırdığı, kaygan ve çürümüş yaş mazıları çiğniyoruz." Duvarın bitiminde başlayan bahçede bahçıvanlar çimleri dev süpürgeleriyle temizliyorlar ve Bernard, eğer Susan'la ikisinin casusluk ettiklerini fark ederlerse onları, alakargalar gibi vurabileceklerini düşlüyor. Evin damını, akrep ile yelkovanı yaldızlı, parlayan bir saat kulesini ve evin iki uzun penceresinin arasında oturmuş yazı yazan bir kadını görebiliyorlar. Virginia'nın daha fazla ipucu vermemesine karşın, "yazı yazan kadın," derken onun, işini yaptığı sırada zaman ve olayların dışına çıkmış bir sanatçı gürüntüsü vermek istediğini sonucunu çıkartmamak olası değildir. Bu sonuç, Bernard'ın ilk kez söz konusu imgeyi, son toparlama bölümünde anımsayışı ile daha da güçlendirilmiştir:

> Her şiddetli acının eşiğinde, oturup, işaret eden ve fısıldayan bir adam vardır ve o yaz sabahı, mısırların pencereye dek uzandığı evde kulağıma şöyle fısıldar: "Söğüt, nehir kenarındaki çimenlikte büyür. Bahçıvanlar kocaman süpürgelerle süpürür ve hanım oturduğu yerde yazar." Adam beni, kendi cinsimizin üzerinde ve dışında olan bir şeye doğru yönlendirdi. Simgesel, belki de kalıcı olan bir şeye. Ama bu denli hayvansı, bu denli ruhsal ve karmaşık olan yaşamlarımızdaki uyku, yemek ve soluk almamızda bir kalıcılık olabilirse tabii.

Kitabın görsellik içeren içsel betimlemelerini, düz yazının o büyük zenginliği, gücü ve genişliğini ya da Bernard'ın ölüme koştuğu o son pasajın görkemini, böyle kısa bir özetle açıklamak haksızlık olur. Yaşamın böylesine tümüyle canlandırılışında cinsel tutkuya yer verilmeyişini eleştirenler de oldu. Gerçekten de tutkunun fiziksel tanımı eksikti bu romanda. Ama evliliğin fiziksel yönü, Susan'ın yaşamındaki çocuk doğurma ve büyütme eylemleriyle açıkça ele alınmıştır. Bir de Jinny'nin, yalnızca erkeklerin cinsel hayranlıkları, Neville'in ise istek duyduğu genç adamlarla yakınlaşma isteği ışığında yaşaması gerçeği de vardır burada. Virginia Woolf, *Deniz Feneri*'nde "âşık olmaya" nasıl baktığını, Paul ile Minta'nın nişanlılıklarını, "vahşice parlayan alev," diye tanımlayarak belirtmiştir. Aslında Virginia'nın, tutkunun gücünü en iyi tanımlayışı son aşamadadır. Kitaba yöneltilen diğer bir eleştiri de, bu denli eğlence seven, zeki ve kuşkusuz ara sıra çok da hınzır olabilen Virginia'nın, burada mizaha hiç yer vermemesiyle ilgiliydi. Yalnız her şeye karşın, erkekler okulundaki müdürün müthiş komik bir biçimde çizilen tablosu ile Bernard'ın kişilik gelişimi verilirken sürekli değinilen gariplikler de unutulmamalıdır. Ama gerçek şudur ki, "tatil" kitapları ile eleştiri denemelerindeki pasajlarda görüldüğü üzere, istediğinde en ince mizah öğesini sergileyebilen Virginia, ciddi romanlarını kaleme aldığında, daha derin ve trajik bir duygunun etkisine giriyordu. *Deniz Feneri*'nin çalışmaları sırasında günlüğüne şunları not ediyordu: "Yeni yazdığım kitapları nitelemek için 'roman' sözcüğünün yerini alabilecek başka bir sözcük bulmak istiyorum. Virginia Woolf'tan yeni bir... Ama ne? Ağıt mı?"

Ünü giderek artan Virginia'ya artık, konferans ve Amerika gezisi önerileri gelmeye ve belli sosyal ayrıcalıklar verilmeye başlandı. Ama o hemen tümünü de geri çeviriyordu. "Onur üyesi" olmayı ve Manchester Üniversitesi'nden

gelen doktorluk unvanını kabul etmedi. 1932'de Cambridge'de Clark Konferansları vermek için çağrıldı. Eğer yaşasaydı babasının onunla ne denli övüneceğini düşünüp, kararsızlık yaşamasına karşın, yine de geri çevirdi öneriyi. Amerika Birleşik Devletleri'ne ise hiç gitmedi. Bu arada, Vita gibi, kendileri de yaratıcı sanatçılar olan roman yazarları, şair ve müzisyenler; Lady Colefax ve Lady Cunard gibi "aslan avcısı" bazı sosyete hanımlarını da içeren bir hayranlar grubunun Virginia'nın çevresini sarması da kaçınılmazdı. Daha önce, mektubunda *Dalgalar* romanının anlaşılmaz olduğunu yazan Hugh Walpole ise, bunlar arasında en ısrarcısıydı. Hugh, Virginia'nın çalışmaları yüzünden çok sık engellenmesine karşın, yine de onu taparcasına seviyordu. Virginia bu sevgiden keyif alıyor ve şaka yollu takılıyordu ona, ama Hugh'un romanlarını fazla önemsemiyor, hatta arkasından gülebiliyordu. Hugh'un eşcinsel aşklarını açıklayıp, günah çıkarttığı kişi genellikle Virginia oluyordu. Virginia'nın değer verdiği insanların yaşamlarına duyduğu aşırı merak ve cinsellik konusunda hiçbir önyargı taşımaması onu, idael dert anası kılıyordu. Bu nedenle denilebilir ki, Hugh onun değerini çok derinden algılıyor ve kendi çalışmalarıyla ilgili olumsuz yargılarını bağışlayabiliyor veya bilmezden geliyordu.

1930'un başlarında *Dalgalar*'ın yazımına daldığı sıralar Virginia'nın Hugh'dan daha da ısrarcı ve küçümsenemeyecek başka bir hayranı daha çıktı piyasaya: "Yetmiş bir yaşındaki bir yaşlı kadın âşık oldu bana," diye yazıyordu Virginia. "Bu, dev bir yengecin kıskaçları arasına sıkışmak gibi bir duygu."

"Dev yengeç," dediği kişi, gürültülü canlılıkta ve güç kontrol edilebilen, besteci Dame Ethel Smyth'ti. Ethel belli bir süre Virginia'ya günde iki tane mektup yazmayı sürdürdü. Tavistock Square'deki eve, tüm silahları açmış bir savaş gemisi örneği gelip, Virginia'nın çalışma odasına demir

atar ve onu işinden tümüyle alıkoyardı. Bu ilişki de Virginia'ya keyif veriyor ve gururunu okşuyordu. Belki bu yeni, ona tapan, hırslı hayranıyla biraz da flört ediyordu. Ama bir süre sonra, Ethel Smyth'in bu amansız aşkı ona fazla gelmeye başladı ve balayı süresi yalnızca iki ay sürdü. Ayrıldıktan sonra da hep dost kaldılar ama ölçülü bir dostluk oldu bu. Virginia'ya karşı çok güçlü duygular taşımasına karşı Ethel Smyth aptal da değildi. Aşkının ateşi biraz sönünce de, nasıl Virginia onun yanlışlarını görebiliyorsa, o da artık Virginia'nın yanlışlarına sert eleştiriler getirebiliyordu. Bununla birlikte, Ethel Smyth'in politika ve din alanlarında Virginia'ya yönelttiği eleştirilerin aslında Leonard'ı hedef alması gerekiyordu. Tüm anlayışlılığına karşın Leonard gerçekte, Virginia'nın kadın hayranlarının gösterdiği bu ısrarlı ilgiyi pek onaylamıyordu. Onların, Virginia'nın duyarlı ruhsal dengesini bozduklarını düşünüyordu. Ethel de onun bu yaklaşımının bilincindeydi.

Bu dönemde Monk's House'un bahçesine Virginia'nın çalışma odası olarak kullandığı bir kulübe yapılmıştı. Kulübenin pencerelerinden, su kenarındaki çayırlıklar görülebiliyordu. Burada, çalışmalarını yürütebilmek için gereken yalnızlığı, evdeki odasındakinden çok daha kolay sağlayabiliyordu. Monk's House'daki yaşam katı kurallarla yürürdü. Leonard'la ikisi tüm günü çalışarak geçirirlerdi. Leonard'ın söylediği gibi, öğleden sonra yürüyüşe çıksa bile Virginia, yine de yolda, bir sonraki sahneyi tasarlar veya sabah yazdığı cümleleri öğleden sonra daktilosunu yapmadan önce, aklında tartardı. Kısacası, tümüyle yazmaya adanmış bir yaşamdı onunki. Böylesi tam-zamanlı çalışmaya gömülerek geçirdiği hayatının Virginia'ya büyük doyum sağladığını söylemek yanlış olmaz. Bütün bu özveriye karşın, yazmak, çoğu zaman mutluluk demekti onun için. Öte yandan bu kesintisiz çalışma süreçleri arasına zaman zaman, sosyalleşme dönemleri de giriyordu. İşte Leonard'ı

endişelendiren de bu tür heyecanların Virginia'yı olumsuz etkileme olasılığıydı. İzin verildiği zamanlar arkadaşları, gruplar halinde Tavistock Square ve Monk's House'a görüşmeye geliyorlar; ayrıca, Virginia Londra'da iken, yalnızca yakın dostlarının öğlen ve akşam yemeği çağrılarını kabul etmekle kalmıyor, daha büyük partilere ve sosyal toplantılara da katılıyordu.

Woolflar uzun yıllar Lytton Strachey ile seyrek görüşmüşler ama her karşılaşmalarında dostlukları hep samimi ve keyif verici olmuştu. 1939 sonbaharında bir süredir hasta olan Lytton'ın sağlığı birden daha da kötüleşti. Virginia onun yapıtlarından *Elizabeth and Essex*'i fazla beğenmemesine karşın, onu izleyen *Minyatür Portreler*'den (Portraits in Miniature) hoşlanmıştı. *Dalgalar* kitabından bir tane gönderdiği Lytton'ın onu okumak bir yana, şöyle bir baktığı bile kuşku götürür. Onun giderek güçten düşmesi ve yavaş yavaş ölüme yaklaşması Woolflar'ı dehşete düşürüyordu. Noel'den önceki gün, gelecek olan kaçınılmaz sonu kabul ettiklerinde ise, Monk's House'da birlikte gözyaşı döktüler. Lytton'ın memleketi Ham Spray'den gelen haberler ise hep değişiyordu: Bir gün daha iyiydi, diğer gün ise kötüleşiyordu. Woolflar Ocak ayının ortalarında arabayla oraya kadar gittiler ama, Lytton'ı görmelerine izin verilmedi. Bir hafta sonra da Lytton Strachey öldü. Bu, "eski Bloomsbury" grubu dostlarından verdikleri ilk kayıptı. En iyi doktorlar çağrılmış ve kolit tanısı konmuştu. Ama ölümünden sonra, aslında midesinin kanserden delik deşik olduğu anlaşıldı.

Yedi hafta sonra Leonard ile Virginia, Carrington'ı teselli etmek için, yeniden Ham Spray'e gittiler. Kendi isteği ile her zaman kısaca Carrington adını taşımış olan Dora Carrington, 1915'te Lytton'ı tanıdığında güzel sanatlar öğrencisiydi. Lytton'a âşık olmuş ve başka genç adamlarla (ve kadınlarla) ilişkilere girmesine karşın, yaşamını hep Lytton'a adamıştı. Carrington, 1921'de ağabeyi Noel'in arkadaşı

Ralph Partridge'le evlenmişti. Lytton da bu adama âşıktı. Bu gidişlerinde Woolflar'ı karşılayan Carrington, önce sakin davrandı ama, Virginia ile yalnız kaldığında kontrolünü yitirdi. Ertesi sabah kendini vurarak intihar etti.

Bu dönem boyunca Woolflar, Virginia'nın yeğeni Julian Bell ile, onun arkadaşı, Hogarth Yayınevi'nin son müdürü John Lehmann aracılığıyla bazı yeni nasil yazarları görmeye ve duymaya başladılar. Bu kişiler, daha sonraları, "Pylon Şairleri" olarak bilinen genç şairler ve onların arkadaşları olan roman yazarları Christopher Splender ve Cecil Lewis gibi şairleri de kapsayan bir şiir antolojisi yayımladılar. C. D. Lewis, daha önce yayımlanan "Hogarth Yaşayan Şairler Dizisi"nde de yer almıştı. Bu antolojide ayrıca, daha önce 1929 ve 1930'da yayımlanan iki Cambridge şiir antolojisinde yer almış, dönemin başka şairleri de bulunuyordu. *Yeni İmzalar* (New Signatures) adını taşıyan bu kitap o dönemde belli bir canlanmaya yol açmıştı. Ama Virginia'nın, yine 1932'de yayımlanan *Genç Bir Şaire Mektup*'ta (Letter to a Young Poet) belirttiği gibi, yeni şairlerle ilgili bazı kuşkuları vardı. Aslında söz konusu kitap, en kibar türde yapılmış bir saldırı amacı taşıyorsa da, Virginia'nın sonradan kabul ettiği gibi, aktardığı sözler, ileri sürdüğü düşünceleri destekleyebilecek güçte değildi. Burada Virginia şairlere, otuzuna gelmeden şiirlerini yayımlamamaları gerektiğini bildiren, alışılmamış türden bir öneri getiriyordu. Tamam, bir yazar için bu geçerli olabilir. Virginia kendi ilk romanını yayımladığında otuz yaşını geçmişti. Ama bu kural, örneğin Shelley veya Keats için geçerli olsaydı, günümüze tek şiirleri bile kalmazdı. Kitabın anlayışsız tavrı da düş kırıcıydı. Buna karşın Virginia'nın rastlantıyla da olsa öne sürdüğü bazı görüşler daha etkili oldu. Şairlerin kendilerini ekollere bölüp, önderlik yaratmalarını eleştirdikten sonra, sözünü şöyle sürdürür Virginia: "Kendini harika biri olarak değil, daha alçakgönüllü bir bakışla değer-

lendir. Ama bana göre çok daha ilginç olan şey şudur: Geçmişin tüm şairlerini kendinde yaşatan bir şairden, gelecek zamanın bütün şairleri boy verecektir... Sen, son derece antik, karmaşık ve süreklilik içeren bir kişilik taşıyorsun, bu nedenle lütfen kendine karşı hep saygılı ol..."

Dalgalar'ı daha yeni bitirmişti ki, yine bir tatil kitabı yazmaya başladı Virginia. Bu, Elizabeth Barrett Browning'in spanyel cinsi köpeği Flush'ın biyografisiydi. Kitabın üzerinde düşündükçe daha da mutlu oluyor, sözünü her edişte kahkahalarla boğulmaktan kendini kurtaramıyordu. Bunu yalnızca bir kitapçık olarak tasarlamışken, sonuçta küçük de olsa bir kitap çıktı ortaya. İlk ve son sayfaları Venessa'nın resimlediği kitap, 1933'ün sonbaharında yayımlandı. Ön kapaktaki resim, kendi spanyel cinsi köpekleri Pinker'ın bir fotoğrafıydı. Elizabeth Barret ile Robert Browning arasındaki aşk ilişkisini bir köpeğin bakış açısından anlatan bu zekâ oyunu kitabın tüm şenliği ve parlaklığı, *Orlando*'dan daha az fantastik oluşu ve yumuşak duyguların getirdiği bir sıcaklık taşımasına karşın, o, "ilk kayıtsız coşku" hali bittikten sonra Virginia'ya sıkıntı, huzursuzluk getirmiştir. Tüm bunlara karşın kitabın metninde bu gerilimin izlerine rastlanmamaktadır. Ama her nasılsa fark edilen tek şey, "Beyaz Kilise" bölümünün büyük bir özenle hazırlanmış oluşudur. Bu bölümü defalarca yeniden yazdığını ve 1840'larda St. Giles ve Londra'nın diğer bazı yerlerinde bulunan çok yoksul insanların kalabalık oturdukları evlerle ilgili bulabildiği tüm çağdaş öyküleri okuduğunu kaydeder günlüğüne Virginia. Artık onun, yaşamın karanlık yönünün bilincine daha da çok varıp, bunun baskısı altına girdiğini görmemek olanaksızdır. Bu, *Dalgalar*'da Percival'ın öldüğünü duyan Neville'in sözünü ettiği, "bizimle arkamızdan alay eden," diye nitelediği olgudur. İşte bu algılayış, Virginia'nın bir sonraki romanında daha da etkin olacaktır.

Öyle görülüyor ki, Virginia'nın *Yıllar*'ın taslaklarına baş-

layışı, *Flush*'ı yazdığı ve ilki 1925'te yayımlanan *Genel Okur* (The Common Reader) adlı denemenin ikinci bölümünü hazırladığı döneme rastlar. Bu kitabı henüz cenin halindeyken "gerçekler"in romanı olarak görmüştü Virginia. Çalışmaya başlayınca patır patır dökülecek gerçeklerle dolu hissediyordu kendini. *Gece ve Gündüz*'den bu yana, bu tür bir roman yazmak için uğraşmadığını ileri sürmüş ve 1932 yılının başlarında günlüğüne şunları yazmıştı: "Bunun *The Pargiters* adlı bir deneme-romanı olmasını hedefliyorum. İçinde cinsellik, eğitim, yaşam vb. gibi konuların olmasını ve 1880'lerin sarp kayalıklarından buraya ve hemen şimdi, bir dağ keçisi örneği, en güçlü ve çevik sıçrayışlarla gelmesini istiyorum. Her neyse, tasarım budur. Cümleler kurarak ve Southampton Row'a çıkarken sahneler düşleyerek, öyle bir belirsizlik, düş hali ve sarhoşluk içindeyim ki, 10 Ekimden bu yana yaşadığımı pek söyleyemem."

Hiç kimsenin, Leonard'ın bile anlayamadığı, Virginia'nın "deneme-roman" dediği şey, gerçekten tam olarak ifade ettiği kavramın kendisiydi. New York Halk Kütüphanesindeki Berg Koleksiyonunda bulunan kitabın birinci bölümünün orijinal taslağını ilk inceleyen kişi, New York Üniversitesi'nden Profesör Mitchell Leaska idi. Prof. Leaska birinci bölümün, tarihsel-sosyolojik çalışmaları içeren altı deneme ile, aralarına serpiştirilmiş kurgusal örneklerden oluştuğunu keşfetti. İlk taslaktan üç ay sonra Virginia, artık bu bölümleri "alt bölüm" olarak isimlendirip, metnin içine yedirme işlemine geçmişti. İlk başlarda, büyük bir buluş olarak nitelediği bu olağanüstü yanlış başlangıcın, daha sonraki sorunlara neden olduğunu düşünmemek olası değildir. Çok fazla şeyi kapsamak istemiş ve böylece kontrolü kaybetmişti. Kişiliklerini yeniden ve yeniden defalarca değiştirdiği kitabı yazması tam dört yılını aldı. 1913'ten beri, yeniden deliliğin eşiğine bu denli yaklaştığı olmamıştı. Kararsızlıklar, yeniden daktiloya çekişler, yazmalar ve çı-

kartmaların ona verdiği şiddetli acıların üzücü notlarını günlüğünden izlemek olasıdır. 1936'nın baharında Leonard, Virginia'yı, çalışmalarını bırakması için iyice üsteleyerek, çocukluk anılarını tazelemesi ve kendini yenilemesi umuduyla, Cornwall'a götürdü. Geri döndüğünde Virginia kendini daha iyi hissediyordu ama, Rodmell'de çalışmalarına yeniden başladığında, korkutucu belirtiler yine ortaya çıktı. Üç buçuk aylık bir dinlenmeden sonra Leonard'ın özel olarak dizdirdiği kitabı birlikte okumayı kararlaştırdılar ki, daha önce son düzeltmeler olmadan hiç yapmadıkları bir işti bu. Durumun kritikliğini bildiğinden Leonard kitabı, gerçekçi gözlemciliğin gerektirdiğinden biraz daha fazla övdü. Yalnızca gereğinden uzun olduğunu vurguladı. Rahatlayan Virginia, yeniden son ve acımasız bir düzeltme işine daha koyulup, en az on altı bin kelimelik bir yığın sözü çıkarttı. Bu davranışı onun, küçümsenmeyecek güçteki cesaretinin ve Leonard'ın iyi kalpli yargılarına ne denli güvendiğinin en büyük kanıtıdır. Onun ölümünden sonra Leonard, daha önce sözü edilen görüşünü belirterek, *Yıllar*'ın, *Gece ve Gündüz* ve *Üç Guine*'yi (Three Guines) de kapsayan üç "ölü" kitabından biri olduğunu bildirdi. Bu kitaplarda onun görsellik gücü hemen tümüyle eksiktir. Ama *Yıllar*'ın Atlantik Denizi'nin her iki yakasında da hemen başarı kazanıp, Amerika'da bir "best-seller" bile oluşu gerçekten ironiktir.

O zamandan bu yana kitabın popülerlikten iyice düşmesine karşın, *Mrs. Dalloway, Deniz Feneri* ve *Dalgalar* yavaş yavaş tanınmaya başladılar. Leonard'ın gözlemlerine göre, iyi olan, kötüyü uzaklaştırdı. Bu tür aile destanlarının moda olduğu bir dönemde tasarlanmış bu uzun aile tarihi, 1880'de başlayarak, eşit olmayan uzunluktaki sahnelerle, diyelim 1935'e dek geliyor ve bazı güzellik yüklü anları da içeriyordu. Örneğin 1911'e ayrılan bölümde karakterlerin, yarım daire şeklinde oturduğu nesiller arası bir barış anın-

da, artık görüntüsü solan tepelerdeki çayırları seyredişleri ve Eleanor'un gece için odasına çekildiğinde oradan duyduğu sesler: "Bahçedeki yüklü dalların ileri geri sallanışı; bir ineğin böğürmesi; bir kuşun cıvıldayışı ve sonra da keyif içinde dinlediği, ağaçtan ağaca sekerek dalları gümüşle ören bir baykuşun akıcı sesle ötüşü."

Bununla birlikte, kötülük, yoksulluk ve toplumun acımasızlığı, Virginia Woolf'un daha önceki çalışmalarının hiçbirinde bu kitaptaki gibi güçlü bir biçimde vurgulanmamıştı. Öyle bir dünyaydı ki bu, kadınlığın normal gelişimini simgeleyen Antigone burada, erkek kesimi simgeleyen Creon tarafından yazgısı belirlenerek, bir tuğla mezarda kapalı yaşamaktadır. Virginia daha önceden, *Kendine Ait Bir Oda*'da, Mussolini Faşizminin tehdidinin bilincinde olduğunu göstermişti. Ama o dönemden bu yana, erkek cinsi daha da aşırıya gitmiş ve Almanya'da Hitler gücünü artırdıkça Yahudilere yöneltilen iğrenç ve akıldışı baskılar başlamıştı. Her yerde savaş hazırlıkları vardı. Kitabın sonunda yer alan partideki, Peggy'nin akıl yürütüşlerinin aslında Virgina'nın düşüncelerini yansıttığını algılamamak elde değil. "Mutsuzluklarla dolu bir dünyada nasıl 'mutlu' olabiliriz?" diye sorar kendi kendine Peggy. "'Her sokak başında bir ölüm veya daha da kötüsü, gaddarlık, acımasızlık ve işkence. Bu uygarlığın çöküşü, özgürlüklerin sonudur.' 'Biz burada' diye düşündü Peggy, 'yalnızca sonradan yok edilecek olan bir yaprağın altında korunmaya çalışıyoruz...'" Virginia'nın, stilinde üstünlük olmayan hiçbir yazısına rastlanmamasına karşın, *Yıllar*'da kitabın asıl ruhunda aksayan bir şeyler vardı ve bunun da kitabın tekniğine yansıması kaçınılmazdı. Yaşlı Eleanor, "Birbiri ardı esen kısa rüzgârlar örneği konuşmalar, ona kadar uzanıyordu," diye düşünür ki, bu da, tüm metin boyunca sürüp giden diyaloğun bir tür tanımı sayılabilir.

Bir sonraki kitap, *Üç Guine* Ocak 1937'de başladı ve bir

açıdan *Kendine Ait Bir Oda*'nın devamı niteliğindeydi. Ama Bernard Blackstone'un haklı gözlemlerine göre, o kitaptaki "pırıl pırıl iyimser" yaklaşımı içermiyordu. *Yıllar*'ı kaplayan acı, keder ve neredeyse umutsuzluk yüklü ruh hali, bu kitapta daha da derinleşmişti. Erkeklerin ayrıcalığı, önyargılılığı ve kibirliliğine karşı, tümü de belgelerle desteklenmiş tartışmaların ve güçlü kavgaların kitabıdır bu. Erkeklerin yönetiminde dünyanın ne duruma geldiğini anlatır ama, *Kendine Ait Bir Oda*'nın keyifle okunabilmesini sağlayan o ince zekâ ve denge yoktur burada. Fazla keskindir ve sık sık kendini tekrarlar. *Kendine Ait Bir Oda*'dan bu yana, üstelik *Yıllar*'ın yazıldığı dönemden başlayarak, dünya grafiğinde düzenli bir düşüş olmuş, İspanya İç Savaşı başlamıştı. Gerçekte, çok sevgili yeğeni Julian bu savaşta öldüğü sıralar, kitapla ilgili çalışmalarında oldukça ilerlemiş bulunuyordu. Yeniden bir dünya savaşı tehdidiyse büyük oranda artmıştı. Aslında, mutsuz olmak için pek çok nedeni vardı Virginia'nın ama, dünyanın kötü gidişine getirdiği çözüm, kadınların, dünyanın yönetiminde erkeklerle eşit etkinlik sağlamalarıydı ki bu, günümüzde oldukça saf bir çözüm gibi geliyor insana. Virginia'nın öne sürdüğü, yönetimin kadınların eline geçmesiyle milletlerin savaşçı olmaktan cayacakları inancı veya umudu, tarih tarafından doğrulanmamıştır. Yalnız, onun ideal gördüğü gelişmiş toplumu ele alıp, erkeklere de bir yer verilirse bunun, gerçekten de etkin ve esinlendirici olduğu yargısına varılabilir. Ona verilen tüm ayrıcalıkları, bozulmuş toplumun onları kirlettiği inancı ile kabul etmeyen Virginia, bu tür "kupa ve etiketler"den kesin olarak vazgeçip, kendilerini değerlerin aklanmasına adayacak, söz konusu toplumun dışında, seçilmiş bir topluluk tasarlıyordu:

> Onlar çalışmalarında yalnızca eleştirici değil, yaratıcı da olurlar. Eğitimi eleştirerek, kültürü ve entelektüel özgürlüğü koruyan gelişmiş bir toplumun yaratılmasında yardımcı

olurlar. Dine yönelttikleri eleştirilerle ise, günümüzdeki dini, özündeki kulluk ruhundan kurtarmaya yönelip, gerekirse yeni bir din yaratırlar. Bu, şimdiki dinin dayanması gereken, ama tümüyle uzaklaştığı "Yeni Ahid" üzerine kurulu bir din olmalı.

Daha önce de gördüğümüz gibi Virginia, yazarlık mesleğine, makale ve eleştiriler yazarak başladı. Çalışmalarını tüm yaşamı boyunca, *Times* dergisinin edebiyat ekinin editörü Sir Bruce Richmond ile olan uzun ilişkisi süresince devam ettirdi. Sir Richmond için o, takımında bulunan yardımcıları içinde en yetenekli ve güvenilir olanıydı. Virginia onun için küçük veya büyük boyutta sayısız eleştiriler yazdı. Bunların tümünün de imza taşımaması, Virginia'nın ölümünden sonra bu yazıların ortaya çıkartılmasını daha da güçleştirdi. 1938 Mayısında günlüğüne şöyle bir not düşer Virginia: "Bruce Richmond'dan aldığım ve teşekkürlerini bildiren bir mektup onunla ve edebiyat eki ile olan otuz yıllık bağlantımı bitirmiş oldu. L. beni arayıp da, 'Büyük gazete tarafından isteniyorsun' dediğinde ne kadar da sevinirdim. Hogarth Yayınevi'nde hemen aşağıya, telefona koşup, her hafta gelmesine alıştığım siparişleri alırdım! Yazma becerimin çoğunu onun için yazarken kazandım. 'Yazı' ile biri nasıl köşeye sıkıştırılır; nasıl rahatlatılır, onu öğrendim. Bir de, elimde bir kalem ve not defteriyle satır altlarını çizerek okumak zorunda bırakıldım, gerçekten."

Richmond için yaptığı tüm çalışmaların yanı sıra, İngiliz veya Amerikan olsun, Virginia'nın, daha pek çok haftalık ve aylık yayın için yazdığı yazılar, ünü ile orantılı olarak giderek artıyordu. Yorulmak bilmeden çalışıyor ve hemen her zaman da büyük bir keyif alarak yapıyordu bunu. Genelde Britanya ve Amerikan edebiyatı ile uğraşıyordu ama, arada bir ilgisini, çok sevdiği Montaigne ve Turgenyev gibi Fransız ve Rus yazarlara yöneltip, onları konu alan yazılar da yazıyordu. Çok büyük hacimdeki denemelerini temelde

dört değişik gruba ayırabiliriz. Başta, İngiliz edebiyatının Chaucher'dan başlayarak, Virginia'nın kendi çağdaşlarına dek uzanan yazar portreleri ve onları değerlendiren yazıları vardır. Sonra Beau Brummell gibi iyi tanınan ama edebiyatla ilgisi olmayan tarihçilerin portreleri bulunur. O günlerde Brummell'i konu alan bir kitap da, eleştirilmek üzere Virginia'ya gönderilmişti. Bir de ele avuca sığmayan, tuhaf ve sporcu İngiliz Jack Mytton vardı ki onun kadar Virginia'nın dengi olan başka kim düşünülebilirdi? Jack Mytton, hıçkırık krizini atlatabilmek için kendini ateşe vermiş ve oturma odasında bir ayının sırtına binerek dolaşmış biriydi. Ama Virginia tarafından çizilen portresi, bir mizah zaferi ve anlayışlılık örneğidir. Üçüncü olarak, "tanınmayanların ve anlaşılmamışların yaşamı" olararak adlandırmayı seçtiği bir grup vardır ki, Virginia burada, yüzyıl veya daha da uzun süre önce ölmüş ve unutulmuş bazı kişileri ele alarak, edebiyat tarihinden o hızlı geçişlerini yakalayıp, onları yeniden canlandırdı. Böylece onlara, gülerek ve anlayışla bakabilmemizi sağladı. Son olarak, kendi idealleri ve yazma hedefleriyle ilgili olması açısından önem taşıyan, genel nitelikli makaleleri gelir. Bunlar, *Modern Kurgu Yazını*, *Mr. Bennet and Mrs. Brown* ile *Rus Bakış Açısı*'dır (The Russian Point of View). Bunları *Üç Guine* gibi tartışma nitelikli olarak değerlendirmek yanlıştır belki ama, insan yukarda adı geçen eserleri okuduktan sonra gerçekten, *Deniz Feneri* ile *Dalgalar*'ı üreten bir beyni daha iyi anladığını algılıyor.

Tüm denemelerinde düş gücü ve anlayışın kusursuz karışımından oluşan özgün biçimi, kesin üslubu, ölçülü ama rahat akıcılığı ve berrak zekâsı hemen öne çıkıyordu. Görsellik içeren anlatım gücü ve bir konunun en can alıcı noktasını ortaya çıkartabilme yeteneği, yeniden ve yeniden en çok da yazarlarla ilgili çalışmalarında örnek oluşturmuştur. Buna Hazlitt ve Congreve üzerine yazdığı par-

çalar örnek verilebilir. *Üç Yüzyıl sonra Donne*'de (Donne after Three Centuries) bir kişilik ve yazar olarak John Donne gerçeğini kolayca ortaya çıkartmış ve Lady Ann Clifford'un (Bedford Kontesi) portresi de bir ikramiye gibi, buna eklenmişti. Büyük kişiliklere olan ilgisini sınırlamayan Virginia, olağanüstü bir şekilde, garip kişilikleri de yaşatabilme kapasitesine sahipti. Örneğin, Benjamin Robert Haydon'u sosyal çevresi ve mesleğinin önemli aşamalarında, bu şekilde ele almıştır.

Bir anlatıcı olarak Virginia'da bulunan konu geliştirme yeteneği ve ortaya koyduğu güçlü dramatik içgüdü, bu çalışmalarına eleştirel olmaktan çok, küçük birer öykü niteliği kazandırır. Yazdığı konular ona göre canlıdır ve onları okurun zihnine pek çok araç yardımıyla, neredeyse kazır. Bunu çoğu zaman çok önemli bir söz, bir karakteristik veya bir sözcük aracılığıyla yapar; sonra da pekiştirir. Christina Rossetti ile ilgili parçayı, partideki siyah elbiseli kadının tek başına kalkıp, "Ben Christina Rosseti"yim deyip, sonra da iskemlesine döndüğü o özel an çevresinde geliştirmesi gibi. Bir başka örnek; birbiri ardınca gelen önerilerden sonra, De Quiencey'in özyaşam öyküsüyle ilgili yargılarını şekillendirdiğinde görülür. "Sonra birden, akıcı anlatım parçaları bölünüp, birbirini izleyen diziler oluşur. Sonsuza dek uçup, hep kaçan bir şeyin görüntüsü ortaya çıkar birden ve zaman durur." Bir de "Robinson Crusoe"nun analizinde, tartışmasını, "gözlerini tümüyle yüzümüze dikmiş bakan, toprak bir saksıdan başka bir şey olmayan," diye nitelediği imgenin çevresinde oluşturur. Aslında açık, önemli ve nefis bir biçimde düzenlenmiş örnek *Dr. Burney'in Akşam Yemeği Daveti*'dir (Dr. Burney's Evening Party). Ama, kaleme alırken Virginia, ne denli güzel zaman geçirmiş veya oyunlar kurmuş olsa da, "kurmaca yazın" denemez bunlara, içerdikleri bilgiyi hiçbir biçimde bilgiçlik taslamadan ve çok doğal olarak yerleştirmiştir yazısına ve konulara,

sağlam, dengeli bir eleştirel yargı odağından bakmaktadır. Tabii ki, Virginia'nın "Sterne" gibi, özel olarak gözde sayılan parçaları yanında, biraz kapris içermekle suçlanabilecek, daha zayıf olanları da vardır. Ama, arada bir görülen bu tür sapmalar sayılmazsa, eleştirel yazılarının tümünün de etkisi çok yüksektir. Ortaya koyduğu geniş bilgiyi, genç bir kadınken, babasının kütüphanesinde okudukları ile kazanmıştı. Belleği de son derece güçlüydü. Ayrıca şunu anımsamak gerekir ki, önemli bir çalışmayı eleştireceği zaman, onunla ilgili ele geçirebildiği tüm malzemeyi yeniden ve yeniden okur; bunu bir görev bildiği için zaman ayırırdı.

Virginia yaşarken yayımlanan iki ciltlik *Genel Okur* kitabından başka, eleştirileri ile kısa öykülerini içeren dört cilt bir kitabı daha Leonard Woolf tarafından, ölümünden sonra derlenip yayımlandı. Ama bu çalışma kronolojik sıraya göre yapılmadı. Bunlar, *Pervanenin Ölümü* (The Death of the Moth), *Kaptanın Ölüm Döşeği* (The Captain's Death Bed), *Granit ve Gökkuşağı* (Granite and Rainbow) idi. Söz konusu yazıların beklenen sayıyı içermediği kesin olarak anlaşıldı. Her yıl onun başka çalışmaları daha ortaya çıkarılmakta ve çıkarılmayı beklemek-te. Ölümünden sonra derlenen makalelerden biri de, Ağustos 1927'de *New York Herald Tribune* için yazdığı, *Sanatın Dar Köprüsü*'dür (The Narrow Bridge). Burada Virginia, *Modern Kurmaca Yazın*'dan yıllar önce yaptığı gibi yine, "yeni roman"ın kendi kendine tahmin niteliğindeki görüntüsüne değinir:

> Adına roman dediklerimizin içinde bir tanesini ne isimle vaftiz edeceğimize karar vermekte zorlanacağa benzeriz. Düz yazı ile yazılacak ama, şiir özelliği taşıyan bir düz yazı olacak bu. Şiirsel yazının heyecanını da, düz yazının sıradanlığını da içerecek. Dramatik olacak ama, tiyatro değil. Okunabilecek ama, oynanamayacak. Aslında ona ne isim

verdiğimiz o denli önemli bir sorun da değil. İnsanın, doğa ve alınyazısı ile ilişkisini ortaya koyacak; düşgücünü ve rüyalarını anlatacak. Yaşamın alaycılığını, çelişkilerini, sorunlarını, yakınlık ve karmaşıklığını gösterecek. Birbiri ile uyuşmayan şeylerin garip bir karışımı ile beslenen modern zihniyeti de ele alacak.

Bu mucizevi özellikteki eleştirel çalışmaların büyüleyici etkisini algılayan biri olarak, Virginia'nın bir roman yazarı da olduğu bir yana bırakılıp, yalnızca eleştirmenliği ele alındığında, döneminin en büyüklerinden biri sayılacağını belirtmemek olası değildir. De Quincey ile ilgili çalışmasında şöyle yazıyor: "Duygularımızı analiz edersek, aynen müzikte olduğu gibi çalıştıklarını görürüz." Virginia'nın düz yazısı da müziğin çekiciliği ve büyüsünü taşır. Bu, romantik çağın değil, on sekizinci yüzyılın resmî müziği ile modern olanı arasında yer alan o dâhinin, Mozart'ın müziği gibidir. En azından, Virginia'nın tiryakisi olmuş bir okuru böyle düşünüyordu.

1940 Mayısında Brighton'da, İşçi Eğitim Birliği'nde (Worker's Educational Association) okuduğu duyuru olan *Eğri Kule* (The Leaning Tower) ve son denemesinde Virginia'nın, "Yeni İmzalar ve Yeni Ülke" (New Signatures and New Country) hareketinde yer alan genç çağdaşlarına, yeniden yüklendiği görülür. İngiliz edebiyatının içerdiği sınıf yapısının tarihsel önemi ve bu yapının sonunda üstün geleceği umudu, Virginia'nın pek çok yazısında açıkça ortaya konmuştu. Böylece ne yazık ki onun, genç yazarların esin kaynağı olan ideallerini pek anlamadığı ve hoş görmediği de, açıkça belli oluyordu. Virginia, politika ile fazla derinden ilgileniyor görünmezdi. Leonard sosyalist olduğu için (ama devrimci değil) o da temelde sosyalistti. Ama Leonard, savaştan hemen önceki yıllarda söz konusu şairlerin birçoğunun geliştirdiği aşırı sol kanat yaklaşımlara da güvenmiyordu. İşte bu güvensizlik bir oranda Virginia'ya da bulaş-

mıştı. Virginia son denemesinde gösterdiği çelişkili eğilime rağmen Hogarth Yayınevi'nde yayımlanacak el yazısı yapıtları okurken ve özel söyleşilerde sürekli olarak; yeni neslin gelecek için umut verici ve yaratıcı olduğunu söyleyerek, daha önyargısız bir tutum içine girmişti. Virginia'nın eleştirdiği kişiler, (özellikle Louis MacNeice), 1941 baharı için hazırlanan *Folios of New Writing* (Yeni Yazın Sayfaları) adlı yapıtta inandırıcı bir savunma yaparak Virginia'yı yanıtladılar ama, kitap yayımlandığında o ölmüştü. Böylece, belki de çok ilginç bir tartışma yarıda kalmış oldu.



Üç Guine'yi bitirmesinin hemen ardından Virginia, Roger Fry'ın biyografisi üzerinde çalışmaya başladı. Roger'ın 1934'te ölmesinden sonra, sevgilisi Helen Anrep ile kız kardeşi Margery'nin üstelemeleri sonunda bunu yapmayı kabul etmişti. İlk kez 1910'da tanışmalarından bu yana Roger hep, çok yakın dostları olarak kalmıştı. Yazın ve resim sanatları konularında yaptıkları söyleşilerde Virginia, Roger'ın o pırıl pırıl zihninde yaşattığı parlak, taze fikirleri uyarırdı hep. 1911'de Bizans sanatını incelemek amacıyla, Roger Fry'ın esinlendirmesiyle çıktıkları ama, kötü sonuçlanan İstanbul(*) gezisinde, Venessa hastalandığında Roger

---

(*) Virginia İstanbul'a ısrarla 'Constantinople' diyor. (E.N.)

onun yaşamını kurtarmış, sonra da âşığı olmuştu. Bu durum önce Virginia'ya umutsuzluk vermiş ama, ilk kırgınlık dönemini atlattıktan sonra, bu ilişkide Venessa'nın sırdaşı da olunca, Roger'ı bağışlamıştı. Onun ölümünden sonra Virginia'nın, bu kaybı, Lytton'ınkinden bile daha büyük bir felaket olarak algıladığı anlar olmuştur. Roger'la ilgili gerçek bir biyografi, "sağlam" bir kitap ortaya çıkartmak için çalışmayı amaçlamasına karşın, daha kitabı yazmaya başlamadan, söz verdiğine pişman olmuştu. Yıllar önceden notlar almasına karşın gerçekte, 1938 Nisanının ilk haftasında yazmaya başladı biyografiyi. Bu konu ile ilgili günlüğüne düştüğü notlar pek de mutluluk içermez; bu uğraşı her zaman "sıkıcı ve bitmeyen bir iş" olarak niteler Virginia. Temmuzda, kitaptaki bilgiler için, "hepsi de çok fazla referansla kayıt altına alınmış," diye yazar günlüğüne. Ekimdeki notu ise; "düşüncelerim tümüyle Roger'ın üzerine yoğunlaştı," şeklindedir. İşin en kötü yanı ise, çalışmasını Leonard'a gösterdiğinde beğenmeyip, Virginia'ya çok sert bir nutuk çekmesi olmuştu. Ama Venessa çok derinden etkilendi ve kitaptaki tek bir kelimeyi bile değiştirmesini yasakladı. Margery Fry ise keyiften kendinden geçmiş bir durumda idi: "Bu, tam anlamıyla Roger'ın kendisi," diye yazıyor ve şöyle ekliyordu: "Sınırsız bir hayranlık duydum."

Roger Fry, a Biography 1940 Temmuzunda yayımlandı ve bomba hızıyla yayılmaya başladı. Daha üç hafta dolmadan üçüncü baskı için sipariş verildi ama, o sırada Britanya Savaşı başladığı ve Londra bombalandığı için, tüm kitap satışları birden yavaşlamıştı. Virginia'nın arkadaşları kitapla ilgili eleştirilerinde pek olumlu değillerdi ama, Venessa ile Margery'nin onayları ve kazandığı ticari başarı Virginia'ya güven verdi ve anlaşılan bu nedenle o her zamanki kaçınılmaz depresyon çukurlarından birine, bu kez düşmedi. Bugün söz konusu biyografi yeniden okunduğunda, sunuştaki o ustalığı, yazarın kendini hissettirmeyiş biçimini

ve karşılaştığı yüzlerce mektup, makale, kitap ve anılardan oluşan malzemenin kısaltılış şeklini beğenmemek olası değildir. Ayrıca bu kitap, çok büyük yeteneklerle donatılmış, dik başlı, çoğu zaman da şiddetli öryargılarla karşılanmış "yeni resim" sanatının çok ciddi bir ustasının canlı bir portresidir. Roger Fry öyle bir adamdı ki, zamanının ve ülkesinin sanat görüşünü kökten değşitirecek denli etkin biri sayılmasına karşın, kendi görüşlerini kabul etmeyenleri de dinleyerek, ikna etmeye ve inandırmaya çalışmaya hazırdı. Sonuçta, her yönden kusursuz bir biyografidir bu. Belli yerlerindeki göndermeler, Roger Fry'ın sanatla ilgili görüşlerinin, Virginia'nın yazın üzerine düşüncelerini derin biçimde etkilediği izlenimi uyandırır insanda. 1912'de yapılan ikinci Geç-İzlenimciler sergisinin kataloğundaki Fansızca giriş kısmında, Roger Fry şöyle yazıyor: "Bu sanatçılar gerçeğin ancak soluk bir yansıması olabilecek bir görüntüsünü vermeye çalışmıyorlar. Onlar, yepyeni ve kesin bir gerçeğin inancını uyandırıyorlar. Yapmak istedikleri, biçimsel bir öykünme değil, şekil yaratmak. Aynı zamanda, yaşama öykünmek de istemiyorlar. Amaçları, yaşamın yerini alacak yeni bir şey bulmak."

Yine de bu kitap Virginia Woolf ölçülerine göre öyle fazla önem taşıyan bir çalışma olarak görülemez. Daha çok, konu aldığı kişiye yakınlığı ve onun yaşamındaki bazı dönüm noktası olayları gizleme zorunluğu nedeniyle biraz da kusur içeren, bir sevgi ürünü olarak nitelenebilir. Ama tüm bunlara karşın yine de, Virginia'nın daha önceki pek çok kısa biyografi çalışmasında görülen teknik ustalık, bu kitapta da vardır. Kitabın yayımlandığı sıra, Virginia'nın bu denli sakin kalabilmesinin (tabii bunu gösteren kayıtlara güvenilebilirse) nedenlerinden biri de, kuşkusuz, sondan bir önceki bölümlere gelene dek, ona, yalnızca pırıl pırıl bir mutluluk veren yeni bir romanla uğraşıyor olmasıydı. Buna rağmen, yazmanın verdiği heyecanla ara sıra geçici

baş ağrıları çektiğini not etmiş günlüğüne. Ancak 1938 Nisanında, ilk kez sözünü eder bu romanın: "Yalnızca kendim için şunu not etmeliyim: Adı neden *Poyntzet Hall* olmasın ki?" Bundan sonra Virginia, kapsamla ilgili tasarlamaya girişir ki, bu çoğunlukla, önceleri, kitabın bitmiş şekline kıyasla pek çok açıdan değişiklik içerir. Kurgunun alt yapısıysa çoktan kurulmuştur. "İngiliz kırsal yöresi; eski bir pitoresk ev; evin terasında hastabakıcılar geziniyor ve insanlar gelip geçiyor. Aşırılıklardan, can sıkıcı derecede durgunluğa dek değişen, sürekli bir çeşitlilik ögesi var... *Poyntzet Hall*, sonradan *Poyntz Hall* oldu. Ama ancak son dakikada, *Sahne Aralarında* adıyla yeniden vaftiz edildi.

Virginia'nın ölümü ile son düzeltmesi yapılamayan bu en son romanla ilgili düşünceler çok çeşitlidir. Hayranlarının çoğu romanı, tümüyle fazla sert ve fazla parçalı bulmakla birlikte, şimdi elinizde tuttuğunuz bu kitabın yazarı o sıralar, yani Virginia'nın intiharının hemen ardından Leonard Woolf'un kendisine yazdığı şu düşünceleri kabul etmişti ve şimdi de bu yargısını sürdürüyor: "Virginia'nın anlattıklarından ve gösterdiği korkudan, bu kitapta enerjisinde bir düşüş olduğu sanısına kapılmıştım. Belki de yanılıyorum ama, okudukça, bunun tam tersi olduğunu gördüm. Diğer kitaplarından daha enerjik, harmonik, çok daha derin ve son derece etkileyici geldi bana. Bir de o garip simgesellik ona neredeyse ürkütücü oranda bir derinlik ve güzellik katmıştı." Bu görüş son yıllarda geçerlilik kazanmıştır. Aslında, Michaelangelo'nun son heykellerinin tümüyle mermerden oyulmamış olması örneği, Virginia'nın buradaki yazın biçimi de, eskilerinden değişiktir. Böyle olmasına karşın, bazı eleştirmenlerce onun başyapıtı olarak bile değerlendirilmiştir. Anlaşılan bu roman, Virginia'nın tam anlamıyla yeni bir sentez girişimi olup, aynı zamanda da, bu düşünce değişikliğine yol açan İngiliz tarihinin tümünü kapsayan, bir mikro evrensel özet olarak kabul edilmiştir.

Daha önce de belirttiğim gibi Virginia Woolf, *Yıllar* ve *Üç Guine*'yi yazarken, yaşamın karanlık yönünün daha da çok bilincinde varmış; Hitler'in yükselişi ve Almanya'daki Yahudilerle diğer azınlıklara yönelik kıyımlarla örneklendirilebilecek kötülüğün güçünü açıkça görmüştü. Bir de, yeğeni Julian'ın ölümüne yol açan İspanya İç Savaşı vardı. Daha, *Sahne Aralarında*'yı yazarken Münih tamamen Nazi ideolojisine teslim olmuştu. Mutlu olmasına karşın Virginia o sıralar, "Roger Fry"ı da yazdığı için, roman çalışmalarında biraz yavaş ilerliyordu. İlk yazımı tamamlamasına daha çok vardı ki, savaş çıktı. Romanda bir yandan, tarihsel diyalektiğe ilişkin yeni görüşünü, öte yandan da, güzellik madalyonunun öbür yüzünde yer alanları iyice aydınlatmaya girişiyordu. Kitabın ana izleği; vahşete karşı savaşan uygarlık; sefalet ve açgözlülülüğe karşı ruhsal yönden nelerin esin verici olduğu; şehvet ile cinsel istekte bulunan yıkıcılık ve bencilliğe karşı, sevginin ortaya çıkışıdır.

Mrs. Dalloway'de olduğu gibi burada da olay yalnızca tek bir gün ve tek bir yerde geçer: Pointz Hall'da her yıl gerçekleştirilen köy gösterilerinin yapıldığı gündür bu. Ama bir gün öncesi yapılan açılışta tüm temel konular, neredeyse belirsiz bir biçimde işlenir. Kitabın en başındaki üç veya dört paragrafta ilk karşıtlık ortaya çıkar. Harika bir yaz akşamıdır ve onlar bir kanalizasyon çukurundan söz ederler: "Böyle güzel bir gecede konuşulacak konu mu bu!" diyerek karşı çıkar konuklardan biri. Bülbül sesi duyduğunu söyleyince de ona verilen yanıt şudur: "Bülbül bir gündüz kuşudur" ve duydukları da, "yalnızca o günkü solucan, salyangoz ve kumtaşı veriminin ne olduğunu anlatan kuşun kıkırdayışıdır." Bunun hemen ardından, ülkenin o engin antik özellikleri vurgulanır ve kitap boyunca bu vurgulayış yineleyerek sürüp gider. İngiliz tarihinin bir uygarlık dönemine geçişi, sonra da onun yıkılışı ile yerini alan diğer bir uygarlık döneminin başlayışı hissettirilir. Ka-

nalizasyon çukuru için seçilen yer, Roma mimarisinde yapılmış bir cadde üzerindedir. Kuşbakışı bakıldığında, "Britanyalılardan, Romalılardan, bir Elizabeth konağından ve sabandan kalan izler görülebilir. Saban izleri Napolyon savaşları sırasında tepelerde buğday yetiştirmek amacıyla yapılan sabana aittir." Birkaç satır sonra, evin sahibi yaşlı Bay Oliver'in gelini Isa, şehvet duyguları beslediği, komşu çiftliğin beyi Rupert Haines'ı görmeye gider. Bay Oliver, Byron'dan aşk şiirleri okurken, Isa da, şiirdeki kelimeleri, "Haines ile ikisinin üzerinde, nehirden aşağıya kuğular gibi kaymalarını sağlayan iki halka, kusursuz iki halka olarak görür. Ama, erkeğin kar beyazı göğsü, karışık, kirli sumercimeği bitkisiyle kaplanmış; kendi ayağına da borsacı kocasının attığı bir ağ dolanmıştır."

Böylece, konuların geliştirilip yinelendiği sahne, anlatım için uygun bir tarzda düzenlenmiştir. Bay Oliver'in yaşlı kız kardeşi Bayan Swithin, *Tarihin Anahtarları* isimli kitabı okur ve Piccadilly'deki herdem yeşil yaban mersinleri-ni ve fundaları düşünde görür. Hafif içkilerin servis yapıldığı büyük çiftlik avlusu "yedi yüzyıl önce yapılmış ve bazılarına göre bir Yunan tapınağını, diğerlerine Ortaçağı, çoğu kişiye ise, kendi zamanlarından önceki bir dönemi anımsatır." Isa, Rupert Haines'ı, kocası ise Bayan Manresa'yı şehvetle isterken, kendini, "bir doğa çocuğu" olarak gören sıradan ve dışa dönük bir hanım konuk, gizemli bir tarzda kendine eşlik eden eşcinsel sanatçı William Dodge'la birlikte içeriye girer. William, Isa'da, sessizce ortaya konan bir anlayış bulurken, Giles'de nefret duyguları uyandırır. Oysa uzlaşmacı bir kadın olan dindar Bayan Swithin'in yanında içsel bir barış yaşamaktadır William. Bayan Swithin'in ağabeyi Bay Oliver ise, "bağımsızlık yanlısı" ayrılıkçı bir rasyonalisttir. Virginia Woolf, tüm bu uygar davranışlar ve görünüşteki sakin düzene zorbalık içeren bazı haberleri de ustalıkla katar: "Yeşil kuyruklu at"ı

gösterme tuzağı ile nöbetçilerin barakalarına getirip tecavüz ettikleri küçük kızın gerçek yaşamdan alınmış öyküsünü ve Manş Denizi'nin öbür yakasında olup biten şiddet olayları ile masum insanların öldürülüşünü aklından çıkartamayan Giles, o sırada yapılan gösteriden ve çevresinde bulunanların kendinden hoşnut hallerinden tiksinti duyar. "Savaş sürekli olarak tehdit ediyor," diye düşünür, "Bolney Minster ile tüm bu sakin görüntü her an, birdenbire parçalara ayrılabilir." Sanki Giles'in bu düşüncelerini doğrularcasına, papazın kilisedekilere seslendiği son anda, bir hava filosu büyük bir gürültüyle tepelerinden geçer.

Bu denli az bir yer ayırarak, kitabın gökkuşağı benzeri dokusu içinde iplik teli gibi örülmüş ögeleri veya Leonard'ın "neredeyse ürkütücü bir derinlik ve güzellikle dolu," diye nitelediği parıldayan görüntüleri, tümüyle inceleyebilmek olası değildir. Isa'nın minik oğlunun gerçek bir "varolma anı" yaşadığını anlatan kısa bölüm özellikle simgesel bir anlatım taşıdığı için akılda kalıcıdır. Küçük çocuk, bahçedeki tarihsel ağaçlardan birinin dibindeki otları eşelerken olur bu: "Çiçek, köklerin sivri köşelerinden fırlamış, parıldıyordu. Zarlar, birbiri ardından yırtılmıştı. İnce, mor zarın altından, çevreye hafifçe parlayan bir ışık veriyor, bu da gözlerin ardındaki büyük mağaralara doluyordu. İçerdeki karanlık, yaprak ve sarı ışık kokan bir koridor oluşturdu. Ağaç ise çiçeğin ötesindeydi. Çimen, çiçek ve ağaç bir bütün oluşturmuştu. Ama çocuk, bu sonsuzluk içeren anı yaşarken bile, sıcak bir nefesle birlikte gelen bir homurtu ve bir tutam gri saç, onunla çiçeğin arasına girdi." Büyükbabası ona zalim bir şaka yapıyor ve "korkunç gagalı, gözü olmayan bir canavar" görüntüsü veriyordu ki, bu da dünyanın yıkıcı korkunçluğunun kitaba yansımasıdır.

Gösteri sırasında oyuncuların sözleri ve köylülerce yinelenerek söylenen şarkılar, ağaçların sağından, solundan geçerek yayılır ve bu olay, tüm yapıt boyunca sürüp gi-

der. Bu sesler anonim yaşamın sürekliliğini ortaya koyarken, rüzgârın etkisi ile yeniden ve yeniden çevreye yayılır ve dinleyicilere yalnızca parçalar şeklinde ulaşır. Aslında onlar, kendileri de yalnızca, "kırıntılar ve parçalar"dan oluşmuşlardır. Böylece, kitabın sonuna yaklaşan okur, Virginia Woolf'un vurgulamak istediği mesajın da insana, parçalar şeklinde ama açıklayıcı şiirsel vurgularla verildiği izleniminden kurtulamaz. Bu, sanki antik bir kâhinin gelecek için kehanette bulunurken çıkarttığı anlamsız tonlardaki çığlıkların anlamlarını çözebilmek için, insanın düş gücünü tümüyle zorladığı bir durumdur.

Sonunda, gösteriyi düzenleyen garip, özensiz ve yalnız Bayan La Trobe, (yani Virginia'nın şimdi kendini benzettiği o ileriyi gören sanatçı imgesi) bir yandan, bir kez daha insanlarla iletişim kurmakta başarısız olduğu duygusuna kapılırken, öte yandan da, kendini zafere ulaşmış hisseder. Bu, "verici olmanın getirdiği zaferdir. Köyün kahvesine gider ve orada yeni bir düşünceye kapılır: 'Onları burada toplamalıyım' diye mırıldanır. Zaman geceyarısı olmalı ve bir kayanın ardından görünen iki kişi olmalı. Perde kalkmalı. İlk söylenen sözler ne olabilir ki? Aklına gelmedi bir türlü."

Bayan La Trobe'un görüntüsü aslında kitabın bitiş bölümünü oluşturur. "Mağara sakinlerinin kayalıklar arasındaki yüksek noktadan çevreyi izledikleri" bir gece, Giles ile Isa yalnız kalırlar. Bu simgesel yalnızlık içinde "düşmanlık da, aşk da açığa çıkar. Yatmadan önce kavga etmeliler, ancak kavga bitince sarılacaklar birbirlerine. Bu sarılış ise, bir başka yaşamın doğmasına yol açabilir. Ama önce savaşmalılar; aynı, gecenin kırlarında ve karanlığın kalbinde, erkek tilki ile dişisinin savaştığı gibi."

Virginia Woolf'un bu denli zorlu bir maceranın son anlarını yaşarken, bir de onu izleyecek başka bir kitabın planını kuruyor olduğunu düşününce, insan gerçekten hayre-

te düşüyor. Bu kitap bir tür İngiliz edebiyatı tarihi olup, *Anon* adını alacaktı. Bazı notlar ve üstelik birkaç bölümün taslağı bulundu, ama hiçbir zaman yazılamadı bu kitap.

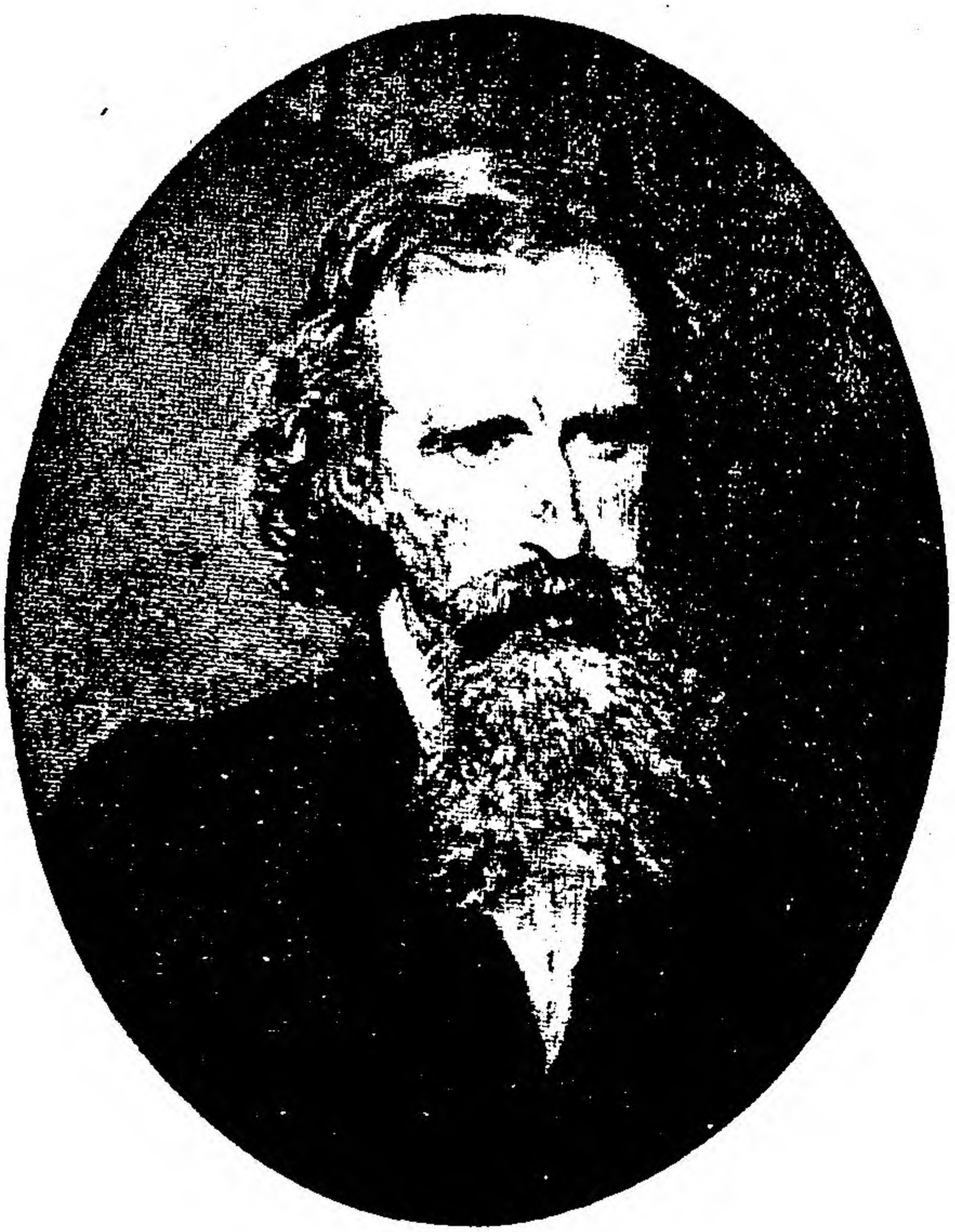
Yalnızca böyle bir projenin varlığı bile, savaşın kötü etkilerinin ve 1940 yılının Britanya'ya kötü yazgılar getirmesinin, Virginia'daki yaratıcı gücün kaynağını hiçbir şekilde kurutamadığının kanıtıdır. Fransa'nın yenilmesiyle ülkesinin nasıl bir tehlike içine girdiğinin tümüyle bilincinde olan Virginia'nın, zihninin derinliklerinde, İngiltere'nin ele geçmesi durumunda Leonard ile birlikte tasarladıkları intihar planı önem kazanmaya başlamıştı. Ama Güney İngiltere'de hava savaşı başladığı zaman, başarılı bir ulusal direnme olasılığı da yeniden gündeme gelince, bu Virginia'nın korkmak yerine, bir bakıma coşup canlanmasına yol açtı. Bu durum, kafalarının içindeki terör nedeniyle korku çeken çoğu kişide olduğu gibi, dıştan gelen korkutucu olaylar karşısında, iç korkuların yenilmesi haliydi. Londra'nın bombalanıp, daha önce Hogarth Yayınevi'ni taşıdıkları Mecklenburgh Square'deki yeni evlerinin yanması; sonra da Tavistock Square'deki evlerinin yıkılması bile onun, kendini aşırı oranda canlı hissettiği o ruhsal durumunu bozmadı. Arkadaşlarının bildirdiğine göre, morali yüksekti; ve özellikle Londra'daki yarı resmi-sosyal yaşamı yürütmek zorunluğundan kurtulup, basit bir kır yaşamı sürmek çok hoşuna gitmişti. Rodmell'e gelmesi için yapılan bir çağrıyı kabul edemeyen genç bir dostuna şöyle yazıyor Virginia: "Eğer gelseydin, sana çeşitli hava alarmları, uzaktan duyulan bomba sesleri ve elle çalışan bir yangın söndürücü alan Bayan Bleach'in (tabii ki yangın söndürücü benim odama yerleştirildi) denizdeki çarpışmalarla ilgili verdiği haberleri sunabilirdik. Sabahın saat ikisinde Almanları bataklıklarda izlemek için yakılan ateşleri görmek gerçekten harika. Ama bunlar her zaman var; onun için sen gelişini ileriye ertelemelisin."

Ne yazıktır ki bu ruh hali, *Sahne Aralarında*'yı bitirirken yaşadığı sarsıntıyı engelleyemedi. Virginia bu kitabın, şimdi de bulunabilen birçok uyarlamasını yazdı ama, 1941 Şubatı sonlarında Leonard'a gösterdiği son halini tamamladığı sıralar, kitaba olan inancını da yitirmişti. 1941 Ocak ayı sonlarında Leonard onun, Brighton'da yakın oturan ve artık Virginia'nın doktoru sayılan olağanüstü insan Octavia Wilberforce'u görmesini isteyecek denli, ruhsal durumundan endişelenmişti. Virginia iyileşti ama, bu düzelme uzun sürmedi. *Dalgalar* ve *Yıllar* romanlarından sonra geçirdiği bunalımı, yeniden yaşıyordu. "Gerçek şu ki," diye yazıyordu Virginia, "kitabı Roger'ınkini yazarken verdiğim aralarda ve yarı uykuda yazmışım. Ancak yeniden baştan sona okuduğumda ne denli berbat olduğunu anladım." Kitabı bir kez daha gözden geçireceğini söylemesine karşın, bunu yazarken bile, zihnindeki delilik belirtilerinin arttığını algılıyordu. Bu kez, duyduğu o korkutucu seslerden kurtulamayacağını ve ne kendinin, ne de Leonard'ın övgüleriyle, hevesli hallerinin bir işe yarayacağına inanıyordu. Böyle bir kriz durumunda uygulamayı çok önceden aklına koyduğu planı yerine getirerek, Leonard ile Venessa'ya birer veda mektubu yazdıktan sonra ceplerine taş doldurdu ve Ouse nehrinin kıyısına gidip, kendini suya atarak intihar etti. Bedeni ancak üç hafta sonra bulunabildi.

Monk's House'un bahçesinde Woolfların, Leonard ile Virginia ismini verdikleri, dalları ağ gibi örülü iki yüksek karağaç vardı. Cenaze yakma işlemi yapıldıktan sonra Virginia'nın külleri bu karağaçlardan birinin dibine gömülmüştü. İki sene geçtikten sonra bu ağaç, büyük bir fırtınada yıkıldı. Diğer karağaç ise hâlâ orada. Leonard'ın ölümünden sonra, Stephen Tomlin'in yaptığı, Virginia'nın, "National Portrait Gallery'ye (Ulusal Portreler Müzesi) ait bir büstünün kopyası, altındaki anı plaketi ile birlikte, bahçeyi bölen, sert taşlardan yapılmış küçük, alçak duvarlar-

dan birine yerleştirildi. Leonard'ın da, altında plaket bulunan bir büstü aynı duvarın öbür ucuna kondu. Her iki büst de eve arkaları dönük olarak, Virginia'nın bahçedeki küçük çalışma odasına bakar şekilde duruyorlar.

RESİMLER

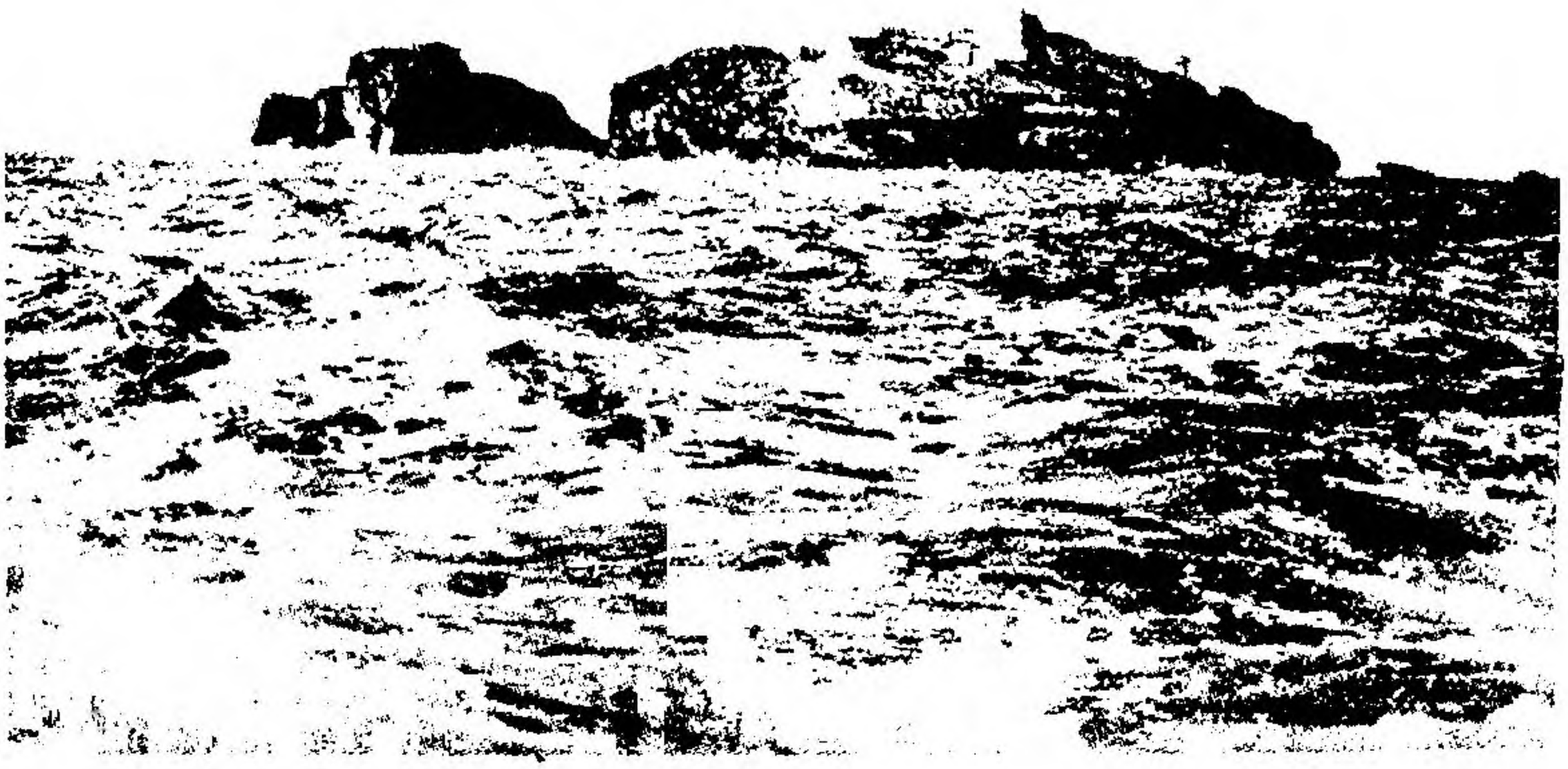


Sir Leslie Stephen,
Virginia Woolf'un babası.



1903'te Virginia Stephen (Woolf)

St. Ives'deki deniz feneri.





Venessa Bell, Virginia Woolf'un kız kardeşi.

The Daily Mirror

THE MORNING JOURNAL WITH THE SECOND LARGEST NET SALE

HOW THE OFFICERS OF H.M.S. DREADNOUGHT WERE HOAXED: PHOTOGRAPH OF THE "ABYSSINIAN PRINCES" WHO HAVE MADE ALL ENGLAND LAUGH.



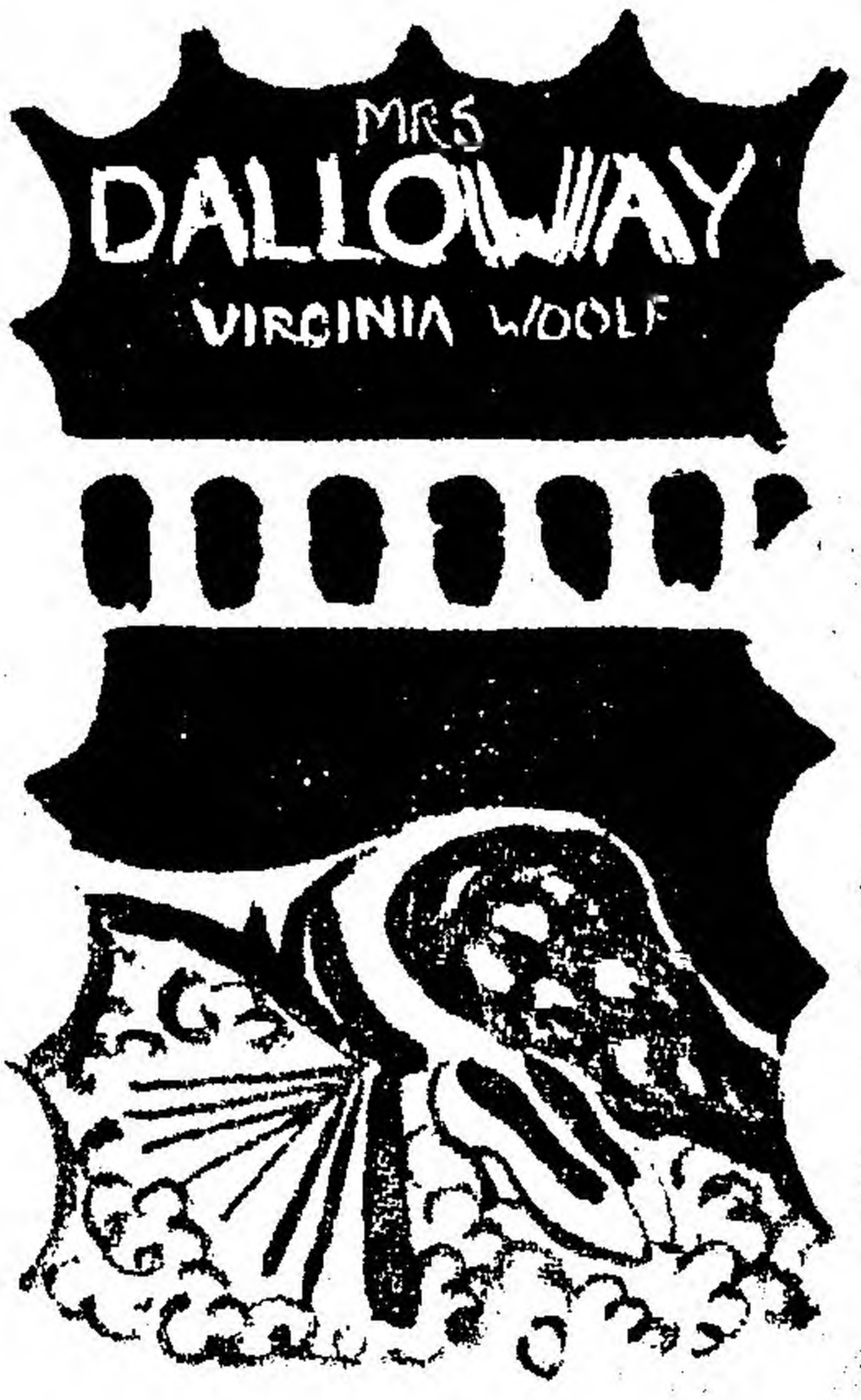
16 Şubat 1910 tarihli *Daily Mirror.*
Soldan birinci Virginia Woolf.

Leonard Woolf.





Hogarth Yayınevi'nin ilk adresi: Farrington Street. (1925)



Mrs. Dalloway'in 1925'teki kapağı.



Virginia Woolf, *Mrs. Dalloway*'i bitirdiği yıllarda.



Vita Sackville-West, *Orlando*'ya esin verirken.

perceive then, for I perceive I have. Order
on me stand parting the true-end
O death! Go for are the
beam- for are my friend
effluence- I am are the, for with
presence effort which I make
back with my hear
lowlihw, with my than
I by touch like a young
man, like Perhaps
when he faltered —
~~I~~ a like here I with
I by ugly against for.
Lai universe, hopelessly
I shall.

Saturday | Feb 7th 1931

Dalgalar romanının el yazımı son sayfası.

KRONOLOJİ

Tarih	Yazarın Yaşamı	Edebiyat Olayları	Tarihi Olaylar
1881		James: *Bir Hanımefendinin Portresi*	İngiltere'de evli kadınlara mal sahibi olma hakkı tanınır.
1882	25 Ocak'ta doğar.		
1893		T. Hardy: *Tess*	Bağımsız İşçi Partisi Kurulur.
1895	Virginia'nın annesi ölür, ilk bunalımını yaşar.		
1897	Virginia ilk günlüğünü tutmaya başlar, üvey ablası Stella ölür.		
1901			Kraliçe Viktorya ölür.
1904	Babası Sir Leslie Stephen *Ulusal Biyografi Sözlüğü*'nü bitirir. Şövalye unvanı alır. Aynı yıl ölür.		
1906	Ağabeyi Thoby ölür. Kardeşi Venessa, Clive Bell'le evlenir.		

Tarih	Yazarın Yaşamı	Edebiyat Olayları	Tarihi Olaylar
1908		E. M. Forster: *Manzaralı Oda* *Howard Çıkmazı*	
1912	Virginia, Leonard Woolf'la evlenir.		
1913	Virginia hastalanır.	M. Proust: *Kuğunun Yolu* D. H. Lawrence: *Oğullar ve Sevgililer*	
1914		J. Joyce: *Dublinliler*	I. Dünya Savaşı.
1916-18	Virginia iyileşir ve *Gece ve Gündüz*'ü yazar.	J.Joyce: *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi*	
1917	Hogarth Yayınevi'ni kurarlar.		Rus Devrimi.
1919	*Gece ve Gündüz* yayımlanır. Hogarth Yayınevi T. S. Eliot'ın şiirlerini yayımlar.		
1922	*Jakob'un Odası* yayımlanır. Vita Sackville-West'le tanışır.	J. Joyce: *Ulysses* K.Mansfield: *Bahçe Partisi* Eliot: *Çorak Ülke*	İtalya'da faşist devrim. Almanya'da büyük enflasyon.

Tarih	Yazarın Yaşamı	Edebiyat Olayları	Tarihi Olaylar
1924	Woolflar Tavistock Meydanı'na taşınırlar.	E. M. Forster: *Hindistan'a Bir Geçit*	
1925	*Mrs. Dalloway* ve *Genel Okur (I)* yayımlanır.		Mayıs Büyük Grevi
1927	*Deniz Feneri* yayımlanır. *Orlando*'yu yazmaya başlar.	Forster: *Roman Üzerine Düşünceler*	
1928	*Orlando* yayımlanır.	Yeats: *Kule* Lawrence: *Lady Chatterley'in Âşığı*	
1929	*Kendine Ait Bir Oda* yayımlanır.		New York borsası çöker. Dünya çapında ekonomik bunalım başlar. İngiltere'de büyük işsizlik.
1930		Auden: *Şiirler* Vita-S. West: *Edwardianlar*	
1931	*Dalgalar* ve *Genel Okur (II)* yayımlanır.		
1933	*Flush* yayımlanır.		Hitler Almanya'nın devlet başkanı olur.

Tarih	Yazarın Yaşamı	Edebiyat Olayları	Tarihi Olaylar
1934	Virginia'nın arkadaşı, sanat eleştirmeni Roger Fry ölür.	D. Thomas: *On Sekiz Şiir*	
1937	*Yıllar* yayımlanır. Feminist polemik *Üç Guine* biter. Yeğeni Julian Bell İspanya İç Savaşı'nda ölür.		Chamberlain İngiltere başbakanı olur. Japonlar Pekin ve Şangay'ı işgal ederler.
1938		S. Beckett: *Murphy* G. Greene: *Brighton Kayası* J. Joyce: *Finnegan'ın Uyanışı*	
1939	Roger Fry'ın biyografisini yazar. *Sahne Aralarında*'yı yazmaya başlar.		İspanyol İç Savaşı biter. Almanya Rusya'yla anlaşır. Polonya'yı işgal eder. II. Dünya Savaşı başlar.
1940	Roger Fry'ın biyografisi biter.		Winston Churchill başbakan olur. Fransa düşer. Londra bombalanır. Almanya'nın müttefiki olarak İtalya savaşa girer.
1941	*Sahne Aralarında* biter. Virginia 28 Mart'ta Ouse Nehri'nde intihar eder.		Almanya Rusya'yı işgal eder. Japonlar, Pearl Harbor'ı bombalar.

20. yüzyıl edebiyatına damgasını vuran yazarlardan birisi, hiç kuşkusuz Virginia Woolf*'tur.*

Virginia Woolf*'un özel yaşamındaki gizler, daima edebi kimliği kadar ilgi uyandırmıştır. Her kitabını bitirdiği dönemde geçirdiği şiddetli bunalımlar, soylu kadınlarla yaşadığı eşcinselliği ve sonunda "suların trajik çağrısına" kapılarak intiharı, onun edebi zekâsının arka yüzündeki gerçeklerdi.*

Kendine Ait Bir Kadın *birçok kez yaşam hikâyesi yazılan* Virginia Woolf*'un, şair dostu* John Lehmann *tarafından hazırlanmış biyografisidir ve aynı zamanda ünlü Bloomsbury grubu ile sanatçı çevresinin de anlatıldığı bir eserdir.*

"Düşünceli, canlı ve parlak bir anlatım. Woolf'un yaşamı ve edebi başarıları adilce işlenmiş"

–THE FINANCIAL TIMES

"Keyifli bir biyografi. J. Lehmann'ın kitabını çok beğendim."

–A. Wilson, THE OBSERVER

John Lehmann

KENDİNE AİT BİR KADIN

Çeviren:
İpek Erkaya

ISBN 975-14-0493-2

9 789751 404930